

**Maria Iwanowa
Teresa Iwanowa-Chmiel**

JĘZYK POLSKI

**Podręcznik dla klasy 6.
szkół ogólnokształcących
z polskim językiem nauczania**

Zalecany przez Ministerstwo Oświaty i Nauki Ukrainy

Львів
Видавництво "Світ"
2014

УДК 811.162.1(075.3)

ББК 81.415.3я72

I-21

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 07.02.2014 р. № 123)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Наукову експертизу проводив
Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАНУ

Психолого-педагогічну експертизу проводив
Інститут педагогіки НАПН України

Експерти, які здійснювали експертизу:

- Л.І. Ніколаєнко* – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу західно- і південнослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАНУ;
- З.О. Шевченко* – кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії літературної освіти Інституту педагогіки НАПН України

Відповідальні за підготовку підручника до видання:

- Й.О. Кошкіна* – науковий співробітник Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України;
- О.Б. Хомяк* – методист вищої категорії відділу науково-методичного забезпечення змісту освіти загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською та іншими мовами національних меншин та освітніх зв'язків з діаспорою Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України

Іванова М.

I-21 Польська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навч. польською мовою / М. Іванова, Т. Іванова-Хмель. – Львів : Світ, 2014. – 240 с.

ISBN 978-966-603-871-8

**УДК 811.162.1(075.3)
ББК 81.415.3я72**

ISBN 978-966-603-871-8

© Іванова М.С., Іванова-Хмель Т.М., 2014
© Яблонська С.І., художнє оформлення, 2014
© Видавництво "Світ", 2014

DROGI UŻYTKOWNIKU!

Rozpoczynasz pracę z nowym podręcznikiem. Mam nadzieję, że biorąc do rąk tę książkę, potraktujesz ją jak dobrego znajomego, który otwiera przed Tobą ciekawy świat języka polskiego, pomoże Ci go uporządkować i zrozumieć.

Ten dobry znajomy stawia czasem przed Tobą trudne zadania, skomplikowane propozycje, prowokuje czasem do twórczych działań, do stawiania pytań, poszukiwania drogi w świecie gramatyki. Ale będzie to droga do mądrości, do odczytywania znaków kultury językowej, pomoże Ci ona poruszać się w świecie mowy polskiej.

Nie obawiaj się, poradzisz sobie z różnymi zadaniami pod warunkiem, że zechcesz to zrobić. I wtedy odczujesz satysfakcję, że potrafisz.

Życzymy Ci, aby w pracy z podręcznikiem „Język polski” osiągałeś sukcesy, nie nudziłeś się, czułeś się coraz mądrzejszy i swobodnie szybowałeś w przestrzeni językowej, przekonany, że zdobyta wiedza dodaje Ci skrzydeł.

Autorzy

§ 1. Części mowy

1. a) Przeczytaj tekst. Udowodnij, że jest to tekst. Podziel go na zdania.

BIWAK

Ptaka nas zbudzi o świcie,
umyjemy się rosą.
I pójdziemy przez siebie,
gdzie nas oczy poniosą.
Stary niedźwiedź nam śni się
z bardzo starej piosenki.
Śpimy sobie snem twardym,
bo pod nami mech miękki.

A my śpimy jak susły.
Miękki mech nam pościem.
Tu nam lepiej niż w domu,
na tej leśnej polanie.
Podejdz tu, podejdz bliżej,
rozchyl dłońią paprocie.
Popatrz, to księżyc na warcie
przy harcerskim namiocie.

(T. Śliwiak)

- b) Wypisz w jednej kolumnie odmienne części mowy, w drugiej – nieodmienne.

2. a) Przeczytaj tekst. Określ jego temat i główną myśl. Zatytułuj go.

Ośmiornice przez wiele wieków były uważane za bardzo niebezpieczne stworzenia. Tymczasem prawda o ośmiornicach jest zupełnie inna – należą one do zwierząt bardzo płochliwych. Natura wyposażyła je w wiele umiejętności, które pozwalają im uniknąć niebezpieczeństwa. Kiedy ośmiornica ukrywa się przed wrogiem, zmienia kolor skóry na przypominający barwę otoczenia. Gdy jest przestraszona, wypuszcza strumień czarnej cieczy, która działa jak zasłona dymna. W razie potrzeby ośmiornica zmienia swój kształt. Dzięki tej umiejętności chowa się w szczelinach i tam przeczekuje niebezpieczeństwo.

- b) Ułóż plan tekstu i streść go.

- c) Wypisz rzeczowniki, określ ich rodzaj, liczbę, przypadek. Przypomnij sobie cechy gramatyczne rzeczowników.

3. Przeczytaj. Obejrzyj rysunki. Co wiesz o herbach? Jakie herby innych miast znasz? Postaraj się o nich opowiedzieć.

Pierwsze symbole stolicy Ukrainy pojawiły się w okresie istnienia Rusi Kijowskiej, wykorzystano wizerunek Archaniola Michała. Miejska Rada miasta Kijowa w 1995 r. ustaliła, że herbem Kijowa będzie historyczny wizerunek Archaniola Michała.

Herb Lwowa – współczesny herb miasta obowiązuje od 5 lipca 1990 roku i przedstawia w błękitnym polu mury miejskie z trzema basztami w złotym kolorze, bramę i stojącego w niej na czterech łapach lwa. W swoim układzie nawiązuje do herbu z czasów średniowiecznych, pozbawiono go jednak m.in. elementów herbu papieskiego i Orderu Virtuti Militari. Odmienna jest także pozycja lwa, który stoi na trzech łapach, a prawą przednią ma podniesioną, podczas gdy na wszystkich poprzednich herbach lew stał na dwóch tylnych łapach. W tzw. wielkiej wersji herbu tarcza herbowa podtrzymywana jest przez średniowiecznego woja i stojącego na tylnych łapach lwa w koronie. Obaj stoją na wstędze w barwach ukraińskich. Pod tarczą herbową umieszczone jest godło Ukrainy (Tryzub). Wizerunek lwa w bramie, identyczny z herbowym, znajduje się także na fladze Lwowa.

4. Przepisz tekst. Znajdź w nim czasowniki. Wypisz je, obok postaraj się określić ich osobę i liczbę.

SIERPIEŃ

Sierpień na dożynkach
 Rażno idzie w tan.
 Grajcie mu oberka!
 Dajcie miodu dzban!
 (E. Szelburg-Zarembina)

5. Przepisz wiersz, wpisz brakujące litery. Podkreśl czasowniki. Przypomnij sobie o roli czasownika w zdaniu.

Ż...łci się łubin,
 Pachnie m...odem i latem.
 P...czoła lubi
 Zanu...yć w łubinowy kwiatek
 Swoje łapki kosmate.
 (M. Buczkówna)

6. Zamień przymiotniki na rzeczownik z przyimkiem. Do czego służą przyimki, jak je piszemy z wyrazami?

Wzór: miasta nadbałtyckie – miasta nad Bałtykiem.

teren przygraniczny – teren
 złota obrączka – obrączka
 wełniany garnitur – garnitur

porcelanowa filiżanka – filiżanka
 asfaltowa szosa – szosa

7. a) Obejrzyj rysunek.

- b) Postaraj się do każdej części mowy zapisać 2–3 przykłady. Dlaczego umieszczone są one na różnych roślinkach?
8. Ułóż podane przyimki w kolejności alfabetycznej. Zwróć uwagę na ich pisownię. Z dwoma dowolnymi ułóż zdania.
- sprzed, zza, wśród, pomiędzy, znad, poza, wokół, sponad, poprzez, spośród, pośród
9. a) Przepisz wiersz. Podkreśl formy przymiotników *dziwny* i *okrągły* oraz rzeczowniki, z którymi tworzą związek wyrazowy. Nad tymi wyrazami napisz ich liczbę, rodzaj, przypadek.

I stała odtąd skała
bardzo dziwna, okrągła,
a na tej skale pałac
bardzo dziwny, okrągły.
W pałacu zaś na tronie
bardzo dziwnym, okrągłym,
zasiadał król w koronie
bardzo dziwnej, okrągłej,
i patrzył z okna wieży
bardzo dziwnej, okrągłej,
na dzielnych swych rycerzy
bardzo dziwnych, okrągłych.

(D. Wawitow)

- b) Dlaczego w tym fragmencie przymiotniki *dziwny* i *okrągły* zmieniają swoją formę? Przypomnij sobie o rodzajach przymiotników.

10. Uzupełnij ćwiczenie liczebnikami dobranymi z ramki.

sześć, pięte, jeden, ósmy, siedmiu, piąty, cztery, jednego

Gdzie kucharek ..., tam nie ma co jeść. ... kąty, a piec Kwaśny jak ocet ... złodziei. ... cud świata. Potrzebny jak ... koło u wozu. ... za wszystkich, wszyscy za

11. Przeczytaj wiersz. Podkreśl wyrazy z ą i ę. Następnie wypisz te wyrazy, porządkując je według części mowy.

PĘDZI POCIĄG

Pociąg, pociąg, pociąg jedzie
gdzieś w odległą stronę;
ciągnie, ciągnie, wiedzie, wiedzie
wagon za wagonem.
W nich gromadą jadą, jadą
w dal nieznaną dzieci.
Iskrą iskra pryska, pryska,
skręca, drga i świeci.

Pociąg, pociąg, pociąg pędzi,
pędzi w świat wesoło,
wciąż się kręci, kręci, kręci
rącze, śpiewne koło.
Koła ciągle w berka grają,
złączyć się nie mogą,
gonią, goniają, umykają
swoją srebrną drogą.
Rozwinęła pęd maszyna
prężnie i ochoczo,
koła niosą ją po szynach,
toczą się i toczą.

Tętni pociąg, strąca w pędzie
tysiąc nut ze stali;
dźwięczniej, dźwięczniej,
prędzej, prędzej,
dalej, dalej, dalej ...

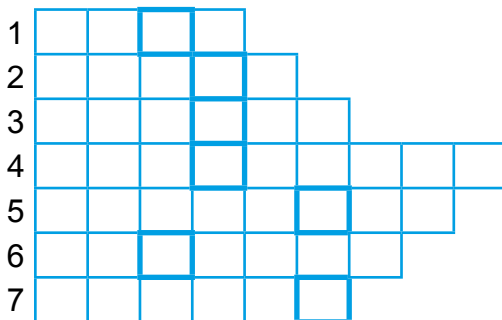
(H. Łochocka)

Rzeczowniki ...
Przymiotniki ...
Czasowniki ...
Przysłówki ...
Inne wyrazy ...

12. Przeczytaj podane wyrazy, policz w każdym literę. Następnie wpisz do krzyżówki zgodnie z liczbą liter. Zapisz odczytany wyraz z pogrubionych kretek. Postaraj się wytłumaczyć pisownię tych wyrazów.

1. Wyraz czteroliterowy.
2. Wyraz pięcioliterowy.
3. Wyraz sześcioliterowy.
4. Wyraz dziewięcioliterowy.
5. Wyraz ośmioliterowy.
6. Wyraz siedmioliterowy.
7. Wyraz sześcioliterowy.

burza, rzemiosło, wierzba, rzodkiew, orzech, kurz, korzeń

§ 2. Zdanie. Człony zdania. Zdanie pojedyncze i złożone. Wołacz

13. a) Powiedz, czym się różnią wypowiedzenia w lewej kolumnie od wypowiedzeń w prawej kolumnie.

Książki i zeszyty leżą na ławce.

Książki i zeszyty na stole.

Jesteś zdrowy?

Zdrów?

Jaki dziś dzień jest?

Jaki dziś dzień?

Na stadionie panuje spokój.

Na stadionie spokój.

- b) Przypomnij sobie, jakie wypowiedzenie nazywamy zdaniem, a jakie nazywamy równoważnikiem zdania.

14. Połącz rozsypane wyrazy tak, żeby powstały wypowiedzenia. Zapisz je. Dlaczego niepołączone zestawienia słów są niezrozumiałe?

– dziś,

lekcja,

polskiego,

będzie;

– na lekcji,

następnej,

na boisko idziemy;

– z sąsiednią szkołą,

gramy,

piłki nożnej,

mecz.

15. Ułóż z każdego zestawu luźnych wyrazów po trzy zdania o różnej treści.

Wzór: pożyczyć, książka, Krzysia.

Pożyczyła książkę Krzysi.

Pożyczyła od Krzysi książkę.

Krzysia pożycza książkę.

Pożyczyliśmy książkę dla Krzysi.

a) siostra, brat, kwiaty, dać;

b) ptak, dziecko, ciekawie, mały, wesoło, patrzeć.

16. Z podanych zdań wypisz związki składniowe. Przypomnij sobie ich rodzaje (współrzędne i podrzędne). Postaw odpowiednie pytanie, kierując je od członu nadrzędnego do podrzędnego. Czym różnią się związki składniowe od zdania?

Cała rodzina planuje najbliższy wyjazd.

Tata przygotowuje rowery, wędki, namiot.

Ania robi spis najpotrzebniejszych produktów.

Mama pakuje rzeczy.

A mały Bartek wszystkim przeszkadza.

Wzór: rodzina (*co robi?*) ← planuje

planuje (*co?*) ← wyjazd

wyjazd (*jaki?*) ← najbliższy

rodzina (*jaka?*) ← cała

17. Podkreśl zdania ze związkami współrzędnymi, dopisz brakujące przecinki.

ZAGADKI

One o ludziach mówią dawnych
o morzach wyspach miastach lasach
o bohaterach wodzach sławnych
o naszych i o dawnych czasach.

(wg Cz. Janczarskiego)

Ludzie za nim pognali w te pędy
A on kluczył tędy owędy
Przez pole przez rzeczkę przez las
Tam szybko na drzewo wlaź.

(wg J. Bzrechwy)

18. Wypisz i zestaw ze sobą po dwa wyrazy z grupy a) i z grupy b), tworząc zespoły składniowe:

a) uczeń, czytam, ciekawa, dojrzałe, biegnę, wracam, słońce;

b) książka, owoce, świeci, pilny, szybko, książkę, do domu.

Wzór: pilny uczeń.

19. a) Przepisz podane zespoły wyrazów, zmieniając w odpowiedni sposób formy wyrazów umieszczonych w nawiasach. W każdym zespole podkreśl wyraz nadrzędny (określony).

pilny (uczennice) robotnik (pracować) czytam (gazeta)
robotnicy (pracować) zachwycam się (film) pilny (uczniowie)

- b) Powiedz, po czym możesz poznać, który człon w każdej parze wyrazów jest nadrzędny, a który podrzędny.

20. a) Rozwiń podane zdania dowolną treścią:

dziecko biegnie, śnieg pada, mama czyta, zbliża się burza, przyszli koledzy.

- b) Przypomnij sobie, czym różnią się zdania rozwinięte od nierozwiniętych.

21. Rozwiń tekst przez dodanie określeń wyrażonych różnymi częściami mowy: przymiotnikiem, przysłówkiem, czasownikiem, wyrażeniem przyimkowym.

Był ranek. Chłopcy wybrali się do lasu. Rozbili namiot. Jednak niebo się zasnuło. Zerwał się wicher. Uderzył piorun. Spadł deszcz. Padał. Chłopcy mogli wyjść.

22. a) Przeczytaj podane przysłowia. Które z nich mają formę zdań, a które równoważników zdań?

Czym skorupka za młodu nasiąknie, tym na starość trąci. Czym cha-
ta bogata, tym rada. Na pochyłe drzewo i kozy skaczą. Komu w drogę,
temu czas.

- b) Na czym polega różnica między równoważnikiem zdania a zdaniem?

23. Przekształć równoważniki zdań na zdania.

Za pięć minut odjazd pociągu. Wsiadać i zamykać drzwi. Godzina
czwarta po południu. W całej wiosce cisza. Ludzie w polu.

24. Wybierz z gazet kilka takich nagłówków artykułów lub notatek, które nie dadzą się przekształcić na zdania.

25. W podanym tekście podkreśl podmioty i orzeczenia. Z pierwszego zdania wypisz określenia wraz z wyrazem nadrzędnym.

Ziemie Elidy zajmowały zachodnią część Peloponezu, otwartą na Mo-
rze Jońskie trzema zatokami o płaskich i martwych wybrzeżach. Żaden
port nie mącił swym zgiełkiem ciszy jakby utkanej z sieci rybackich. Morze
odpychało Elidę od swoich szlaków.

(J. Parandowski „Dysk olimpijski”)

26. W zamieszczonym wierszu podkreśl czasowniki, które tworzą zdanie. Czy są tu równoważniki zdań? Jeżeli je znajdziesz, spróbuj uzupełnić wypowiedzenie czasownikiem.

Po podwórku chodzą kaczki,
Wszystkie bose nieboraczki,
A w dodatku nieodziane,
To są rzeczy niesłychane!
Choć serdaczek, choć kubraczek
Mógłby znaleźć się dla kaczek,
A na nogi – jakieś kaptcie,
A na głowy choć po czapce,
Bo to zima akurat,
Chwycił mróz i śnieg już spadł.

(J. Brzechwa „Kaczki”)

27. Przepisz tekst. Zatytułuj go. Dokonaj rozbioru trzech dowolnych zdań na człony zdania. Przypomnij sobie, na jakie pytania odpowiadają przydawki, okoliczniki, dopełnienia. Jak je podkreślamy?

W IX wieku n.e. Japończycy przejęli od Chińczyków zwyczaj picia herbaty. uprawa krzewów herbacianych była bardzo pracochłonna. Herbata drogo kosztowała. Na nią mogli sobie pozwolić jedynie bogaci. Z piciem herbaty związany był cały ceremoniał. Aromatyczny napój wlewano do pięknej filiżanki o wymyślnym kształcie. Każdy łykał nieco napoju, starannie wycierał serwetką brzeżek naczynia i przekazywał je następnemu.

Wzór: W IX wieku n.e. Japończycy przejęli od Chińczyków zwyczaj picia herbaty.

28. a) Przepisz zdanie. Postaw brakujące znaki przestankowe, uzasadnij ich użycie.

Zdarza się że do sieci rybaków łowiących na Bałtyku wpadają także rekiny. Nie są to jednak rekiny-drapieżniki lecz małe rekinki zwane „lisami morskimi”. Do Bałtyku dostają się z Atlantyku nie stanowią one zagrożenia dla ludzi. Nigdy nie atakują jest ich stosunkowo niewiele.

b) Jak nazywają się te zdania?

29. Przeczytaj tekst, ustnie wytłumacz znaki przestankowe.

Był późny wieczór, na niebie ukazały się pierwsze gwiazdy.

– Czy widzisz, Tomku, ten świecący punkcik? – spytał tato.

– Oczywiście, tatusiu. A co to jest?

– To Gwiazda Polarna, synku, dawniej była drogowskazem dla zagubionych wędrowców.

– Tak, rzeczywiście, jest bardzo widoczna na ciemnym niebie.

30. Przeczytaj piosenkę. Znajdź wołacze. Wytłumacz znaki przestankowe.

Hej, ludzie, chodźcie tu prędko,
chcemy się z wami dzielić piosenką.
Biegnijcie do nas, wnuczki i babcie,
naszą piosenkę na szczęście łapcie!

31. Odpowiedz na pytania:

?

1. Co to są związki wyrazowe, co to jest zdanie? Czym różni się od równoważnika zdanie?
2. Czym różni się zdanie pojedyncze od złożonego?
3. Jakie znaki przestankowe stawiamy w zdaniu pojedynczym, a jakie w złożonym?
4. Co nazywamy wołaczem, jak oddzielamy go od reszty zdania? Jaka jest różnica między zdaniem a równoważnikiem zdania?

32. Przeczytaj. Znajdź mowę niezależną i słowa autora. Wytłumacz użycie znaków przestankowych.

„Chateczka moja stąd niedaleko.
Pośrodku gęstej leszczyny;
Jest tam dostatkiem owoców, mleka,
Jest tam dostatkiem zwierzyny”.
„Stój, stój – odpowie – hardy młokosie,
Pomnę, co ojciec rzekł stary;
Słowicze wdzięki w męczyzny głosie,
A w sercu lisie zamiary.
Więcej się waszej obłudy boję,
Niż w zmienne ufam zapały,
Może bym prośby przyjęła twoje,
Ale czy będziesz mnie stały?”

(A. Mickiewicz)

33. a) Przepisz podany dialog, uzupełnij go znakami interpunkcyjnymi.

Krzyki rozbrzmiewały coraz głośniej

- Strzelaj
- Podaj piłkę
- Spalony, bramka nieważna

Ludzie wychylali się z okien i zamiast słów uznania dla piłkarzy głośno wyrażali swoje niezadowolenie

- Ciszej wołali
- Głowa pęka od wrzasków
- Nie możecie znaleźć innego miejsca

b) Znajdź zdania oznajmujące, rozkazujące, pytające, wykrzyknikowe. Przeczytaj je z odpowiednią intonacją.

34. Wpisz brakujące znaki przestankowe, wytłumacz je. Znajdź mowę niezależną i słowa autora.

Stary Budrys¹ trzech synów, tęgich jak sam Litwinow,
Na dziedziniec przyzywa i rzecze
Wprowadźcie rumaki² i narządźcie kulbaki³
A wyostrzcie i groty⁴ i miecze.
Po śnieżystej zamieci do wsi zbrojny mąż leci,
A pod burką wielkiego coś chowa
Pewnie z Niemiec, mój synu,
wiesz kubek bursztynu?
Nie, mój ojcze, to Laszka synowa.

(A. Mickiewicz)

¹Budrys – imię litewskie.

²rumak – piękny, rasowy koń, dawniej: koń bojowy.

³kulbaka – wysokie siodło.

⁴grot – 1) ostre zakończenie kopia, włóczni, dzidy; 2) strzała.

35. Ułóż krótki dialog na jeden z tematów:

„Po lekcjach”, „Wróciliśmy z treningu”, „Na podwórku”.

36. Zapisz rozmowę w formie dialogu na jeden dowolny temat.

a) W odwiedzinach u przyjaciela.

b) Na spacerze z kolegą (koleżanką).

Wyrazy, które możesz użyć:

witam cię serdecznie, czy można zaproponować ci spacer po mieście, czym można cię poczęstować, cieszę się twoją wizytą, lubisz lwowskie uliczki, często obserwuję przechodniów, pożycz mi dobrą książkę, masz wspaniałą biblioteczkę, podoba mi się u ciebie, wolę rozmawiać na świeżym powietrzu, czy chcesz obejrzeć moje znaczki, kiedy mnie znowu odwiedzisz, lubię patrzeć na samochody, ja wolę obserwować ludzi.

37. Odpowiedz ustnie na pytania.

1. Rodzaje zdań pojedynczych.

2. Dialog i mowa niezależna.

3. Znaki przestankowe przy dialogu i mowie niezależnej.

I. Kształcenie językowe. Zasadnicze warunki mówienia

Język jest najważniejszym środkiem porozumiewania się ludzi za pomocą słów. Rozróżniamy język ustny i pisany. Rodzaje językowej działalności – to słuchanie, czytanie, mówienie i pismo.

Zasadnicze warunki mówienia:

Aby scharakteryzować sytuację komunikacji językowej, musisz odpowiedzieć na szereg pytań:

- kto mówi lub pisze? (nadawca);
- do kogo jego słowa są skierowane? (adresat);
- o czym mówi, w jakim celu?
- gdzie i kiedy?

38. Z podanych związków wyrazowych ułóż ustnie tekst.

Śpiew słowika, późny wieczór, blask księżycowy, odgłosy grzmotów, zapach bzu, ciemna uliczka, płacz dziecka, spóźniony przechodzień, jadący samochód, chłopak z psem, zagubione dziecko, pomoc innemu, pytał się dziewczynkę, wziął za rękę, długo błędziła, zapłakana twarzyczka, grzecznie podziękować.

39. Przeczytaj teksty. Określ ich temat. W jakiej sytuacji mówienia i w jakim celu mogą być wykorzystane?

1. W małej chatce pod lasem żyła niegdyś sierotka Marysia ze swoją opiekunką poczciwą Teklą. Sierotka była wprawdzie uboga, ale za to urody mogły jej pozazdrościć hrabianki i księżniczki. Toteż pieszo i konno przybywali do chatki liczni adoratorzy, wśród których nie brakowało magnackich synów i dzielnych rycerzy. Ale wszyscy oni przeliczali się w swoich rachubach i niejeden dostał zasłużoną odprawę.

(J. Wilińska)

2. Bogowie lubili bardzo Syzyfa – króla Koryntu – i nie skąpili mu swych łask. Zapraszali go nawet od czasu do czasu na Olimp, do swej podniebnej siedziby. Żył król Syzyf długie lata szczęśliwie w zdrowiu i radości, zawsze rzeński i młody mimo podeszłego wieku, gdyż ambrozja¹ i nektar² – pokarm boski, który nieraz spożywał na ucztach z niebianami – przydawały mu sił i chroniły od znużenia starości. I byłby tak żył pod promieniami łaskawości Olimpijczyków jeszcze długo, gdyby nie jego zbytnia gadatliwość i pyszałkowatość.

(W. Markowska)

3. Uliczka opustoszała jest i cicha, jakby senna. Nad domami i nikłą zielenią rozciąga się szare niebo. Ciepłe powietrze przesycone jest wilgocią i zbiera się na deszcz.

W opłotkach zapał kogut, przez drogę przemknął bury kocur. Za-brzęczało blaszane kółko popychane przez bosego malca. Na rowerze przejechał listonosz. „Muszę wysłać list do Torunia – przypomniała sobie Danusia. – Ale co napisać? Kłamać nie chcę, a jeżeli powiem, że wcale mi się nie podoba, to się zmartwią”...

(J. Korczakowska)

¹ambrozja – pokarm bogów dający im nieśmiertelność i radość.

²nektar – napój bogów dający im wieczną młodość.

40. Spróbuj odtworzyć rozmowę.

1) Spotkanie z kolegą (koleżanką), którego (której) dawno nie widziałeś.

2) Rozmowę z przechodniem, który szuka jakiejś ulicy.

§ 3. Słownictwo

Słownictwo, inaczej **leksyka** – to ogół wyrazów wchodzących w skład języka, zasób wyrazów danego języka (np. języka polskiego); wyrazy i terminy dotyczące jakiejś specjalności.

Leksykologia (od greckiego *leksikon*=słownik + *logos*=nauka) to dział językoznawstwa zajmujący się badaniem wyrazów pod kątem ich znaczenia, użycia i pochodzenia.

41. Przeczytaj tekst. Wytlumacz leksyczne znaczenie wyróżnionych wyrazów.

„Nasi ludzie nie umieją ze sobą *rozmawiać*” – stwierdziła Wisława Szymborska. *Mówienie* bowiem to nie tylko artykulacja słów. To przede wszystkim *umiejętność* – a także sztuka – prowadzenia swobodnej rozmowy towarzyskiej, *umiejętność* dyskusji.

42. Od podanych związków wyrazowych utwórz wyraz jednowyrazowy. Podaj kilka swoich przykładów.

Czwarty dzień tygodnia –

Dzień po niedzieli –

Człowiek, który był w kosmosie –

Osoba, która dostarcza listy –

Pięć tomów –

43. a) Przepisz tekst. Podkreśl wyrazy użyte w znaczeniu przenośnym.

LIŚĆ

Usiadł liść na gałązce,
zieleń zaciska w piątce,
otwiera dłonie i z dłoni
lato rozwija zielone.

Usiadł listek na drzewie,
kiedy odlecieć – nie wie.
Piórka żółte nastroszył,
bo jesień podmucha go płoszy.

(J. Ratajczak)

- b) Które z połączeń wyrazów są niezwykle na tle zwyczajnego języka i dlaczego?

- c) Wypisz z wiersza zestawienia wyrazów, które są niecodzienne. Jak rozumiesz ich znaczenie?

44. Wskaż znaczenie wyrazu *chodzić* w poniższych zdaniach przez podanie wyrazu bliskoznacznego. Zapisz zmienione zdanie.

Chodziła z kąta w kąt. Chodziła w granatowej sukience. Tramwaje chodzą całą noc. Zegar chodzi teraz bardzo dobrze. Nieszczęścia chodzą po ludziach.

45. Wyjaśnij, co jest przyczyną dwuznaczności podanych zdań. Przypomnij sobie, jak nazywamy wyróżnione wyrazy.

Musimy powstrzymać ten *napiływ*. Ale *głęb*! To jest bardzo piękna *kopia*. One już wyszły z *kursu*.

46. Przeczytaj wierszyk Wandy Chotomskiej. Znajdź wyrazy, do których mógłbyś dobrać synonimy.

Do redakcji „Płomyczka”
przyszła kaczka-tłumaczka
i przywiozła walizkę
rękopisów na taczkach.
Pan redaktor się skłonił,
musnął wąsy i baczki,
najpierw spojrzął na kaczkę,
potem zerknął na taczkę
i zapytał uprzejmie:
– Pani książki tłumaczy?

47. Przeczytaj zdania. Co cię razi w nich? Popraw każde zdanie, starając się zastąpić jeden z powtarzających się wyrazów wyrazem o podobnym znaczeniu, wybranym z ramki.

nieprawdopodobny, barwny, rozwinęły się,
maszerują, beztroski, smutny

W kolorowym ogródku rośło wiele różnokolorowych kwiatów. Najpierw rozkwitły tulipany, dopiero potem rozkwitły róże. Z przodu szybkim krokiem idzie Grześ, a za nim energicznie idzie Teresa. Krasnoludki są to postacie fantastyczne, występują w różnych opowieściach fantastycznych. Niewesołe było zakończenie wesołej zabawy: skowronek leżał bez życia.

48. Podaj jeden wyraz pokrewny i jeden bliskoznaczny.

Wyraz pokrewny	Wyraz bliskoznaczny
rachować lekarz mało mądry nauczyć	

49. Do podanych przymiotników dopisz po dwa przymiotniki o znaczeniu przeciwstawnym – jeden z przeczeniem *nie*, drugi do niego bliskoznaczny.

uprzejmy, koleżeński, pracowity, ładny, mądry

50. Wypełnij luki w kolumnach rzeczownikami o znaczeniu przeciwstawnymi.

przyjaciół – ...

wygoda – ...

... – niemoc

... – niepewność

łaska – ...

szczęście – ...

zgoda – ...

śmiałość – ...

ład – ...

II. Kształcenie językowe. Etykieta rozmowy

1. Staraj się wyrażać poprawnie, używając języka literackiego.
2. Nie zaśmiej swego języka wyrazami wulgarnymi.
3. Dobieraj odpowiednio wyrazy, które trafnie wyrażają twoją myśl.
4. Gdy zauważysz w swoim języku pomyłkę, popraw ją, to nie jest sprawa wstydliva.
5. Podobnie postępuj w stosunku do swych kolegów, ale rób to taktownie i grzecznie.
6. Zawsze posługuj się słowami „dzień dobry”, „dziękuję”, „proszę”, „przepraszam”, „do widzenia”.
7. W stosunku do starszych i nieznanomych używaj zwrotów „proszę pani”, „proszę pana”.
8. W rozmowie nie podwyższaj głosu.
9. Mów wyraźnie, aby każdy cię zrozumiał.

51. a) Ustal znaczenie wyróżnionych w tekście wyrazów.

Bez pięknie pachnie w ogrodzie. Bez kwiatów i krzewów byłoby tu pusto. Dziś nie będzie zbyt ciepło, więc ubierz się ciepło. Koło Lwowa zepsuło mi się koło. Aktor świetnie zagrał rolę Kmicica. Orał rolę jak prawdziwy gospodarz.

b) Przypomnij sobie, jak nazywają się takie wyrazy.

52. Ugrupuj wyrazy tak, aby łączyły się w pary antonimów. Skorzystaj ze słownika wyrazów obcych.

harmonia, synteza, obecność, miłość,
analiza, nienawiść, absencja, dysharmonia.

53. Dopisz informacje przeciwne do tych, które zawierają zdania.

Zepsułem zamek w drzwiach. Zaczynij tę pracę. Jesteśmy głodni. Obraziłem kolegę. Pożyczyłem rower koleżance.

54. Przeczytaj wiersz.

NIE TRZEBA W LESIE KŁĄĆ

Nie trzeba w lesie kłać
Kapelusz trzeba zdjąć.
Mogłyby listki leszczyny
Rozwijać się bez przyczyny
Mogłaby lipa bez powodu
Odmówić pszczołom miodu.
Mogłaby osika
Ze strachu dostać bzika.
A zając, ten maleńki
Zbudzony w środku snów
Mógłby się jeszcze zgorszyć –
Nauczyć brzydkich słów.
Nie trzeba w lesie kłać,
Kapelusz trzeba zdjąć
Jak najuroczyściej
I posłuchać, co też mówią liście.

(J. I. Sztudynger)

?

Wyjaśnij, dlaczego w lesie nie należy kłać, a trzeba zdjąć kapelusz. Czy nie znajdziesz tu wskazówek dla siebie, jak należy rozmawiać? Napisz kilka zdań na ten temat, używając wyrazów: *nie trzeba, nie powinno się, nie należy, zabrania się*, wykorzystując wiadomości z poprzednich wskazówek „Etykieta rozmowy”.

55. Do podanych związków dopisz jednowyrazowe antonimy.

tani jak barszcz –
leżeć do góry brzuchem –
stracić na wadze –
rozpuścić język –
za siedmioma górami –

56. Do podanych przymiotników dopisz antonimy. Nie używaj wyrazów zaczynających się od *nie*.

proste zadania –zadania
prosta droga –droga
jałowa gleba –gleba
jałowa dyskusja –dyskusja
bogaty człowiek –człowiek
bogate wyposażenie –wyposażenie
prawa strona –strona
prawy człowiek –człowiek

57. Odpowiedz na pytania.

?

1. Co to jest leksykologia?
2. Czym zajmuje się leksyka?
3. Co nazywamy synonimami, homonimami, antonimami?

§ 4. Słownictwo ogólne i specjalne

58. a) Przeczytaj uważnie teksty. Czy wszystkie wyrazy są tu zrozumiałe?

Rzeka wije się wśród wspaniałych gór porośniętych lasem. Jest co podziwiać i oglądać, toteż co roku tysiące turystów zwiedza Pieniny. Zachowały się tu ciekawe okazy różnych roślin i zwierząt. Przyrodnicy obserwują rozwój drzew, interesują się życiem motyli, gadów i ptaków. Na szlaku często spotykamy górali, wypasających owce. Można usłyszeć popularną góralską piosnkę.

Jo se góralicek,
Ej, od samiuskich Tater,
Dyscyk mnie wykapeł,
Ej, wykołysał wiater.

b) Klucz¹ ciągnął zygzakiem ... Grey ... rzucił się w trawers², dając sygnał do zbiórki... Nieprzyjacielski pilot, jak gdyby wiedział o tym, na pięćdziesiąt metrów przed śmigłem dowódcy polskiej eskadry³ zrobił kapitalną, nieprawdopodobnie wysoką świecę⁴.

(J. Meissner)

¹klucz – szyk samolotów podczas lotu zespołowego.

²trawers – skręt o 90°.

³eskadra – oddział floty wojennej morskiej lub lotniczej.

⁴świeca – figura akrobacji lotniczej.

Słownictwo w języku polskim dzieli się na **wyrazy powszechnie używane**, stanowią one część języka ogólnego oraz na **terminy, profesjonalizmy, dialektyzmy**. W mowie potocznej używamy wyrazów ogólnych, np. *ulica, szkoła, ziemia, góry, zieleń, pole, spać, iść* itp.

59. Przeczytaj tekst, określ jego temat. Wypisz z tekstu dziesięć słów powszechnie używanych.

DZIEŁO WITA STWOSZA

Pięćset lat temu z niemieckiego miasta Norymbergii przywędrował do Krakowa młody rzeźbiarz. Zwał się Wit Stwosz. Mieszczanie krakowscy zamówili u niego ołtarz do kościoła Mariackiego. Stwosz przyjął zamówienie. Przez dwanaście lat rzeźbił mistrz wraz z pomocnikami ogromne posągi. Wśród stu kilkudziesięciu wyrzeźbionych postaci, które dziś możemy podziwiać w kościele Mariackim, jest Maria, są anioły, święci, uczeni, żacy i żołnierze. Są młodzieńcy i ludzie dojrzały. Włosy i brody drewnianych figur wiją się w misternych kędziarach, a szaty spływają w bogatych fałdach. Postaciom tym dawał Stwosz twarze żyjących wówczas ludzi.

Ołtarz, który ma jedenaście metrów szerokości i trzynaście metrów wysokości, jest podziwianym przez cały świat dziełem sztuki snycerskiej¹ z końca XV w.

(A. Czechowicz)

¹snycerz – rzeźbiarz rzeźbiący w drewnie.

60. Przeczytaj wyrazy. Wypisz wyrazy powszechnie używane. Dobierz do nich spośród podanych wyrazów synonimy.

Kraj, ojczyzna, dom, zagroda, zielsko, zarośla, gałęzie, wzgórze, pagórek, wzniesienie, niebo, nieboskłon, kompan, przyjaciel, lokal, kwatery.

61. a) Przeczytaj i streść tekst, stosując powszechnie używane słowa.

DOBROĆ

Za górami, za morzami, w dalekiej krainie czarów, przy kolebce małej księżniczki zebrały się dobre wróżki ze swą królową na czele.

I gdy otoczywszy księżniczkę, patrzyły na uśpioną twarzyczkę dzieciny, królowa ich rzekła:

– Niechaj każda z was obdarzy ją jakimś cennym darem wedle swej możliwości i chęci!

Na to pierwsza wróżka, pochylając się nad uśpioną, wypowiedziała następujące słowa:

– Ja daję ci dar piękności i mocą moją sprawię, że kto ujrzy twarz twoją, pomyśli, iż ujrzął cudowny kwiat wiosenny.

– Ja – rzekła druga – dam ci oczy głębokie jak toń wodna.

– Ja dam ci powiewną i wysmukłą postać – ozwała się trzecia.

– A ja – mówiła czwarta – dam ci wielki skarb złoty, dotychczas w ziemi ukryty.

Królowa zamyśliła się przez chwilę, po czym zwróciła się do wróżek i tak zaczęła mówić:

– Ja jej dam dobroć. Słońce jest wspaniałe i jasne, ale gdyby nie ogrzewało ziemi, byłoby tylko martwą świecą bryłą. Dobroć serca jest tym, czym ciepło słońca: ono daje życie... Piękność bez dobroci jest jako kwiat bez woni. Bogactwo bez dobroci jest piastunką samolubstwa. Nawet miłość bez dobroci jest tylko ogniem, który pali i niszczy. Wiedźcie, że wasze dary mijają, a dobroć trwa: jest ona jak źródło, z którego im więcej wody wyczerpiesz, tym więcej ci jej napłynie. Więc dobroć – to jedyny skarb niewyczerpany.

To rzekłszy, królowa wróżek pochyliliła się nad śpiącą dzieciną i dotknąwszy rękami jej serca, rzekła:

– Bądź dobrą!

(H. Sienkiewicz)

b) Przepisz z bajki urywek, w którym autor pisze o dobroci. Podkreśl zdanie, które najbardziej ci się podoba. Z podanych w ramce wyrazów utwórz i napisz grupy wyrazów pokrewnych:

wróżba, książę, skarb, dobro, miłość, czar,
bogactwo, księżniczka, wróżka, skarbiec,
miły, czarodziej, dobry, bogacz, dobroć, bogaty

62. a) Przeczytaj teksty. Wypisz z każdego 5 wyrazów powszechnie używanych. Do każdego z nich postaraj się dobrać chociaż po jednym synonimie.

Jesienią na Hali Gąsienicowej pojawił się yeti. Przyszedł chyba ze Słowacji, widziano go w Tatrach Zachodnich. Przeszedł przez Bukowinę Tatrzańską, kąpał się w Morskim Oku, opalał na stoki Gubałówki. Na Kasprowym Wierchu pozował turystom do zdjęć, biorąc po pięć złotych od każdej fotografii. Dopiero pracownicy Tatrzańskiego Parku Narodowego rozpoznali w człowieku śniegu przebranego Franka Świstaka-Głodówkę, który w zeszłym roku udawał Janosika. Ponieważ nie znał dobrze historii podhalańskiego zbójnika, zabierał biednym i dawał bogatym.

BABUNIA

Babunia jest taka chudziutka
Babunia siedzi w ogródku
Czepek ma czarny, a chustkę białą
Zimno jej w ręce, nogi ma skostniałe
Marcia i Janek, Janka i Jadwisia
są przy Babuni łagodni i cisi.
Tato głos zniże, donośny i gruby,
stąpa na palcach ogromny wuj Kuba.
Krzykliwa Ciocia Ewcia tylko Babci słucha
Bo wszyscy się boją... Bo Babunia taka krucha.

(K. Iłakowiczówna)

- b) Wytłumacz pisownię wielkiej litery.

§ 5. Słownictwo specjalne

63. a) Kto jest przedstawiony na rysunkach?

- b) Ugrupuj wyrazy w ramce, odpowiadające nazwom zawodów.

termometr, ster, skrzydło, karny, słuchawka, bramka, recepta, aut, radiotelefon, diagnoza, dres, stewardesa, klinika, podwozie, piłka, start

Wyrazy specjalne o ściśle ustalonym znaczeniu, stosowane w nauce, sztuce, technice nazywają się **terminami**.

Słownictwem specjalnym nazywa się zasób wyrazów, których używają tylko ludzie pewnych zawodów.

W słownikach wyrazy specjalnie opatrzone są uwagami, do jakiej dziedziny ludzkiej działalności odnosi się dany wyraz, np. *muz.* – muzyka, *techn.* – technika, *hist.* – historia.

64. Wypisz ze swoich podręczników po trzy terminy geograficzne, matematyczne, gramatyczne, botaniczne.

65. Niektóre wyrazy mogą być użyte i jako terminy, i jako wyrazy powszechnie używane. W których połączeniach wyróżnione wyrazy są terminami, a w których powszechnie używanymi wyrazami? Ugrupuj je i zapisz w dwóch kolumnach.

Lampa na biurku, *lampa* radiowa, trzecia *osoba* czasownika, znana *osoba*, *wieża* wiertnicza, *wieża* nad ratuszem, *dysk* w kręgosłupie, *dysk* sportowy.

66. Przeczytaj tekst. Wypisz z tekstu terminy, zapoznaj się z ich znaczeniem.

Hryhorij Skoworoda (1722–1794) był człowiekiem wyjątkowo utalentowanym. Miał cudowny głos, zdolności kompozytorskie, układał wiersze i baśnie, zachwycał się naukami przyrodniczymi, zdobył sławę najwybitniejszego filozofa Ukrainy (*filozofia* w tłumaczeniu z języka greckiego znaczy miłość do mądrości). Swoim powołaniem humanista uważał pracę wykładowcy. Był on przekonany o tym, że młodzież można nauczać tylko z miłością, dobrem i tylko tej sprawy, do której wychowanek ma uzdolnienia. Lecz nie było to zrozumiałe dla carskich urzędników, kontrolujących system szkolenia na ziemiach ukraińskich. Nie chcąc zdradzić swoich przekonań, Hryhorij Skoworoda zrezygnował z działalności nauczycielskiej i przez dwadzieścia pięć lat podróżował po Ukrainie, nauczając mądrości swoich krajan – chłopów ukraińskich. Myśli filozofa były bliskie ludziom: wiele jego wierszy stały się ludowymi piosenkami, bajki były przekazywane przez kobzarzy, a traktaty naukowe, nie wydrukowane za życia autora, przepisywano i rozpowszechniano w postaci zeszytów.

67. Przeczytaj ogłoszenia. W jakich dziedzinach używane są podane wyrazy? Jak one się nazywają?

Polecamy

- piece do pizzy i zgniatarki ciast
- frytkownice, patelnie
- zmywarki do naczyń
- ekspresy do kawy
- kostkarki lodu, gofrownice

Sprzedajemy

- prasę intrologatorską
- krajarkę
- kserokopiarkę
- powielacz
- zmywarkę

68. Przeczytaj tekst. Wypisz terminy. Do jakiej dziedziny nauki odnoszą się?

Ciało ssaków pokryte jest naskórkiem. Włoski, pazury, kopyta, łuski, rogi są jego wytworem. Pod naskórkiem znajduje się skóra właściwa, zawierająca gruczoły potowe i łojowe. W skórze znajdujemy również ciała zmysłowe bólu, dotyku, ciepła, zimna.

69. Ułóż krótki tekst na temat „Rzeczownik”. Opisz cechy rzeczownika. Podkreśl terminy gramatyczne.

70. Przeczytaj tekst, napisz jego streszczenie, używając terminów. Do jakiej dziedziny odnoszą się?

URZĄDZAMY PRZEDSTAWIENIE

Przygotowaniem przedstawienia zajmuje się reżyser. On dobiera aktorów i rozda im rolę, udzieli im wskazówek, jak mają mówić i poruszać się po scenie. Reżyser współpracuje ze scenografem przy projektowaniu dekoracji i strojów.

Następnie uzgadnia stroje z kostiumologiem. Czasem w celu realizacji spektaklu potrzebny jest choreograf. Należy również pomyśleć o wszystkich rekwizytach. Kiedy wszystko jest gotowe, reżyser wyznacza datę premiery. A może wy spróbujcie przygotować jakąś inscenizację?

§ 6. Dialektyzmy

Dialektyzm to wyraz, forma, zwrot właściwy jakiemuś dialektowi, jakiejś gwarze. Dialektyzmy najczęściej spotykane są jako środki stylizacji językowej oraz w dawnych utworach ludowych.

71. Przeczytaj fragment pieśni ludowej. Znajdź dialektyzmy.

Beskidzie, Beskidzie, pięknie se poczynosz,
szczytem sięgosz nieba, w doliny spoziyrosz.
Beskidzie, Beskidzie, cudna twoja krasa,
wszystkich nas urzeka i wszystkich zaprasza.

72. Przeczytaj pieśń weselną. Wypisz dialektyzmy, obok napisz wyrazy powszechnie używane.

Jak cie bedom czepić,
spojrzyj se do nieba,
coby twoim dziecióm
nie zabrakło chleba.

Jak cie bedom czepić,
spojrzyj do powały,
coby twoi dzieci
czorne oczki miały.

(Pieśń ludowa)

73. Przeczytaj tekst. Znajdź dialektyzmy. Wypisz je, obok napisz ich znaczenie. Z jakiego regionu Polski mogą pochodzić?

Klimek spojrział przyjaźnie na Magdę, odpowiadając na powitanie:

- Je dyc. Coz ta u wos słychno?
- Je nic tyz ta takiego, sićko stare u nos. Dzieci wom sie ta chowajom?
- Dosis, Bogu dzięki. A wase?
- Trzimiom sie. Myślem Tomka posiełać do skoły.
- Óno ta lepi zawsze mieć kielo telo skoły.
- Coby ino ojców sanowało. Bo wycie, som jes rozmaite ludzie. Jak ma byc huncfot, to go i skoły nie przeónacom.

(J. Kurek)

§ 7. Wyrazy rodzime i obce

74. a) Przeczytaj ćwiczenie. Zwróć uwagę na wyróżnione wyrazy. Czy wszystkie są zrozumiałe?

Fryderyk *dynamicznie* uderzył w klawiaturę. Spod jego palców wydobywały się melodyjne dźwięki. Z *sylwetki* pianisty *emanowały* *fluidy* czarownego piękna i spokoju. W *efekcie finał* koncertu spotkał się z żywym *aplauzem*.

- b) Które wyrazy mógłbyś zastąpić wyrazami rodzimymi. Zrób to.

Wyrazy rodzime – to wyrazy wywodzące się z prasłowiańskich rdzeni, np. *lipa*, *cudzy*, *lubić*, *zajechać*.

Wyrazy zapożyczone – to wyrazy przyjęte z innego języka, np. *tajga*, *pianino*, *biuro*, *sweter*, *trolejbus*.

W specjalnych słownikach wyrazów obcych są podane znaczenia tych wyrazów oraz wskazane ich pochodzenie, np. *absolwent* (łac. *absolvens*) ten, kto ukończył szkołę, kurs, uczelnię.

75. Jak nazwiesz człowieka, o którym mówi się „potocznie”? Wykorzystaj wyrazy z ramki.

egoista, optymista, pesymista

- a) – widzi świat w ciemnych kolorach,
– nigdy mu się nic nie podoba,
– we wszystkich widzi tylko wady;
- b) – patrzy na świat przez różowe okulary,
– wszystko go cieszy,
– mówi: to nic, mogło być gorzej;
- c) – widzi tylko koniec własnego nosa,
– nie interesuje go nikt inny,
– myśli tylko o sobie.
76. Uzupełnij zdania wyrazami obcego pochodzenia w odpowiedniej formie.

efektywny – efektowny

Bramkarz popisał ... paradę i wybił piłkę poza boisko.

Postaraj się ... wykorzystywać czas.

apatyczny – apetyczny

Na przyjęciu urodzinowym podano ... kanapki i soki.

Dziecko raptem stało się ...

formować – formułować

Za pomocą przedrostków i przyrostków ... nowe wyrazy.

Potrafimy już sami ... wnioski na podstawie przykładów.

77. Przeczytaj tekst. Wymień charakterystyczne cechy stylu naukowego. Uzasadnij podział tekstu na akapity.

Narody różnych krajów stykają się ze sobą, nawiązują różne stosunki: handlowe, kulturalne, polityczne. Wskutek tego narody często zapożyczają od siebie nawzajem różne rzeczy: narzędzia pracy, maszyny, broń, przedmioty sztuki, pojęcia naukowe itd. Jednocześnie zapożyczają i wyrazy będące nazwami tych rzeczy. Z czasem niektóre zapożyczone wyrazy tak utralają się w języku, że mówiący nawet nie podejrzewają ich obcego pochodzenia.

W języku polskim jest wiele wyrazów zapożyczonych z języków: greckiego, łacińskiego, angielskiego, francuskiego, niemieckiego, włoskiego, ukraińskiego, rosyjskiego i innych. Lecz podstawę słownictwa polskiego stanowią wyrazy rodzime. Są wśród nich wyrazy odziedziczone po dawnym wspólnym języku słowiańskim oraz wyrazy, które zjawily się później w odrębnym języku polskim.

Wśród wyrazów obcych są takie, bez których możemy się obejść, ponieważ mamy odpowiednie wyrazy rodzime. Nadmierne stosowanie wyrazów obcych czyni naszą mowę mało zrozumiałą i niedokładną, dlatego trzeba się starać nie używać ich bez potrzeby.

?

- Jakie wyrazy stanowią większość słownictwa polskiego?
- Jak przenikają do języka wyrazy obce?
- Dlaczego należy unikać zbędnego używania wyrazów obcych?
- Zatytułuj tekst, ułóż plan i napisz streszczenie.

78. Zastąp wyrazy obce odpowiednimi wyrazami rodzimymi.

Wzór: opowiadanie fikcyjne – opowiadanie urojone, zmyślane.

Absolutna cisza, ekspedycja bagażu, gigantyczne góry, reperacja odzieży, metryka urodzenia, hermetyczne drzwi, ignorować kolegów, kapitalny pomysł, obiektywna ocena, prezent imiennowy, poruszać się z gracją, epokowe wydarzenie.

Wyrazy dla zamiany: ważne, naprawa, wdzięk, upominek, wysyłanie, olbrzymi, ciekawy, bezstronny, szczelnie, lekceważyć, całkowity, świadectwo.

79. Wymień kilka wyrazów zapożyczonych z języka ukraińskiego. Ułóż z nimi zdania, zapisz je.

80. Przepisz. Uzupełnij brakujące litery. Podkreśl wyrazy zapożyczone z języka ukraińskiego.

Na placu targowym pod gołym niebem rozbite były liczne kramy w kt..rych sp..edawano paciorki, wstą..ki, zieloną baję na jubki, zapaski w kratę i wiele innych r..żności. A w tym całym barwnym rozgardiaszu bezustannie brzęczały bandury i teorbany¹.

Ślepy kobziarz siedzący w pobl..u z chłopczykiem prowodyrem brzęknął na str..nach i zaśpiewał.

(wg J. Jędrzejewicza)

¹teorban – dawny instrument muzyczny podobny do lutni.

81. a) Obcego pochodzenia są prawie wszystkie wyrazy zaczynające się od samogłoski a, e. Napisz podane wyrazy w dwóch kolumnach: 1) wyrazy rodzime, 2) wyrazy obce.

Fakultet, administrator, rządcza, agitacja, efekt, namowa, skutek, ekipa, adwokat, komfort, zespół, artyzm, epizod, obrońca, przepych, ekwator, ambicja, równik, duma, mistrzostwo.

b) Wyszukaj wśród podanych wyrazów synonimy.

82. Do jakich działów nauki należą podane terminy obcego pochodzenia. Ugrupuj je odpowiednio i zapisz. W razie potrzeby skorzystaj ze słownika wyrazów obcych.

Wzór: anemia – niedokrwistość.

Deklinacja, kwadrat, agrobiologia, angina, bakteria, fonetyka, plus, terapia, fauna, flora, minus, synonim, formacja, algebra, larwa, leksykologia, dialekt, pacjent, suma, hipertonia, diagnoza, sinus.

W wyrazach obcego pochodzenia niecałkowicie przyswojonych piszemy niezależnie od wymowy połączenia literowe **en, em, on, om**, np.: *atrament, legenda, konto, kondycja, komputer*.

83. Zapisz w porządku alfabetycznym wyrazy zapożyczone. Skorzystaj ze słownika wyrazów obcych, jeżeli nie rozumiesz ich znaczenia.

Talent, kompozytor, sens, kombinacja, tempo, kontrola, recenzja, temperament, cement, renta, tendencja, konstytucja, kondycja, benzyna, plomba, konferencja, sonda, komplet, konfitura, monter, rondel, klomb, temperówka, abonament, dyrygent, prezent, synonim, girlanda, konstytucja, podium, epilog, prolog, komisja, reporter, awaria, chuligan, lornetka, pupil, kompot.

84. Przepisz podane wyrazy i dopisz po jednym czasowniku pokrewnym z ramki. Jeśli któryś z podanych wyrazów nie jest ci znany, sprawdź jego znaczenie w słowniku wyrazów obcych.

kontrola –

konstrukcja –

korespondencja –

konferencja –

montaż –

demonstracja –

kompozycja –

bomba –

konstruować, demonstrować, kontrolować, montować,
konferować, korespondować, bombardować, komponować

85. Przepisz podane niżej nazwy geograficzne w porządku alfabetycznym. Sprawdź na mapie świata albo w encyklopedii, gdzie się one znajdują.

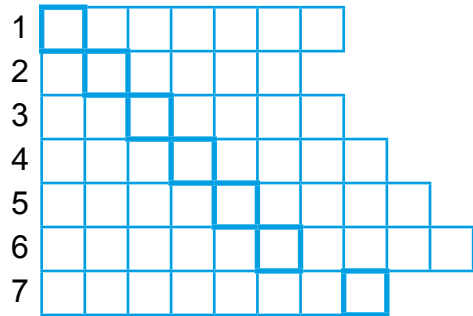
Bombaj, Mombasa, Argentyna, Florencja, Londyn, Konstantynopol, Mongolia, Kongo, Toronto, Hongkong, Kolombo.

86. Przepisz podane wyrazy w porządku alfabetycznym, postaw w nich akcenty.

Matematyka, Ameryka, akustyka, gimnastyka, akrobatyka, muzyka, optyka, fizyka, gramatyka, filatelistyka, politechnika, kosmonautyka, uniwersytet, polonistyka, leksyka.

87. Wpisz do krutek krzyżówki wyrazy z ramki według podanych niżej znaczeń, a następnie przepisuj zdanie i uzupełnij je wyrazem odczytanym z pogrubionych krutek krzyżówki:

1. Wygoda.
2. W państwie krzyżackim – przełożony okręgu zwanego komturia.
3. Zdanie lub powiedzenie zawierające ogólniki.
4. Oddział wojska.
5. Wzajemne ustępstwo.
6. Grzecznościowa pochwała.
7. Ogół, zespół przedmiotów uzupełniających się wzajemnie, tworzących całość.

kompleks, kompania, komplement, komfort,
kompromis, komtur, komunał

Zimny lub gorący okład stosowany w celach leczniczych to

88. Sprawdź, jakie słowniki wyrazów obcych znajdują się w bibliotece szkolnej lub w pracowni języka polskiego. Zapisz imię i nazwisko autora lub redaktora i dokładny tytuł słownika.

89. Przeczytaj uważnie dowolny artykuł hasłowy w słowniku wyrazów obcych. Jakie zawiera on informacje?

90. a) Posługując się w razie potrzeby słownikiem, wyjaśnij znaczenie następujących wyrazów obcego pochodzenia.

monolog, inscenizacja, intonacja, alegoria, scenografia

b) Ułóż trzy zdania z dowolnymi powyższymi wyrazami.

91. a) Wstaw brakujące przecinki.

Sir Arthur Conan Doyle stworzył postać Sherlocka Holmesa, oczekując bez powodzenia w swoim gabinecie lekarskim na pacjentów. Literacka postać genialnego detektywa miała wiele cech wspólnych z autorem powieści. Arthur Conan Doyle niejednokrotnie popisywał się nie gorszymi umiejętnościami detektywistycznymi niż wymyślona przez niego postać. Pisarz nosił długi szary płaszcz szalik oraz charakterystyczną czapeczkę. Ten zwolennik kierowania się zdrowym rozsądkiem namiętnie palił fajkę i chętnie słuchał muzyki poważnej. Można by rzec że Sherlock Holmes i jego twórca to postaci prawie bliźniacze.

Początkowo książka o przygodach detektywa przyniosła autorowi wielki sukces natomiast później stała się wręcz jego utrapieniem. Kiedy uśmiercił Holmesa, zalała go powódź listów od wydawców i czytelników. Szanowany przez Conan Doyle'a zdrowy rozsądek nakazywał wreszcie zakończyć dzieje detektywa z Baker Street lecz niezliczona ilość petycji i listów z wyrzutami czy pogrózkami nie pozwoliła pisarzowi żyć w spokoju. Niezłomny Doyle przez 10 lat nie reagował na prośby i groźby jednak na kolejne życzenie amerykańskiego wydawcy napisał w ciągu kilku tygodni powieść pt. *Powrót Sherlocka Holmesa*.

- b) Ułóż pytania do trzech wybranych zdań.
- c) Wypisz pięć wyrazów powszechnych i pięć wyrazów, które mówią, jaki zawód wykonuje bohater tekstu.

92. Jaki zawód wykonuje twoje mama czy tata? Opowiedz o ich zawodzie.

§ 8. Archaizmy i neologizmy

93. Przeczytaj wiersz, zwróć uwagę na wyróżnione wyrazy. Czy się spotyka je obecnie w języku.

NA DOM W CZARNOLESIU

Panie, to moja praca, a *zdarzenie*

Twoje,

Raczyż błogosławieństwo dać

do końca swoje!

Inszy niechaj pałace *marmorowe*

mają.

I szczerem *złotogłowiem* ściany

objijają.

Ja, Panie, niechaj mieszkam

w tym *gniaździe* ojczystym,

A Ty mnie zdrowiem opatrz i

sumnieniem czystym.

Pożywieniem *uściwym*, ludzką

życzliwością,

Obyczajmi znośnymi, nieprzykrą

starością.

(J. Kochanowski)

b) Przeczytaj tłumaczenie nieznanymi wyrazów:

zdarzenie twoje – pomyślność zesłana przez ciebie;

złotogłów – tkanina przetykana złotą nicią;

inszy – inny; *marmorowe* – marmurowe.

Z czasem wychodzą z użycia niektóre wyrazy, na ich miejsce zjawiają się nowe, które je zastępują.

Wyrazy, zwroty językowe, formy gramatyczne właściwe minionym epokom, dziś przestarzałe nazywamy **archaizmami**.

W utworach literackich używa się archaizmów, by stworzyć odpowiedni koloryt.

94. Przeczytaj fragment poematu „Grażyna” A. Mickiewicza. Znajdź archaizmy, spróbuj podać ich znaczenie.

Przecież i trąba ozwała się z wieży,
I most opada, i wolnymi kroki
Rusza się orszak w żałobnej odzieży,
Niosąc na tarczach bohatera zwłoki;
Przy nich łuk, włócznia¹, miecz i sajdak² leży,
Wkoło purpurą świeci płaszcz szeroki;
Książęce stroje, lecz nie widać lica,
Bo je spuszczone zawarła przyłbica³.

¹włócznia – jedna z najdawniejszych broni drzewcowych.

²sajdak – pokrowiec skórzany na łuk i strzały; kołczan.

³przyłbica – hełm z żelazną ruchomą zasłoną na twarz; ruchoma zasłona w hełmie.

95. Przeczytaj zaproponowane słowa, wypisz wyrazy przestarzałe. Dlaczego te wyrazy wyszły z użycia?

Muskiet, buława, czerwońce, dukaty, talary, pieniądze, bicz, nahajka, harap, kolczuga, tarcza, pancerz, pańszczyzna, czynsze, rzeka, czasza, kielich, świekra, szwagierka.

96. Przeczytaj tekst. Przeczytaj objaśnienie archaizmów. Streść pisemnie tekst.

Jan siedzi na ławie pod lipą. Przed nim stół na kozłach, na stole kilka gęsich piór, inkaust, ćwiartka papieru.

Tam pod słońcem żar, upał i duchota. Tu pod drzewem zielony cień i przewiew, i chłód ożywczy.

Dworek utulił się w wysokich drzewach, prawdziwie jak gniazdo ptasięce. Szary gonciany dach mało co się odznacza na tym tle ziemi, krzaków-płotów, gospodarskich budynków i kmiecych chat.

Szeroki okap rzuca cień na ochędożone wapnem ściany. Jeno zniżające się przed zachodem słońce pod okap ten zagładnie. A wtedy zapalają się czerwonym światłem wszystkie licowe szybki i patrzą w daleki świat szklanymi ślepkami.

(wg J. Porazińskiej)

jeno – dopiero;

inkaust (gr.) – atrament;

gonciany – pokryty gontami, wąskimi cienkimi deseczkami;

kmięcy – chłopski;

okap – przedłużenie dachu poza zewnętrzne ściany budynku, służące do odprowadzenia wody z dachu;

ochędożone – przyozdobiony.

Neologizmy (od gr. *neos*=nowy + *logos*=słowo) – to wyrazy i wyrażenia nowe w danym języku.

Neologizmy tworzy się przede wszystkim z konieczności nazwania nowych przedmiotów i pojęć, powstających wraz z rozwojem kultury materialnej i duchowej społeczeństwa.

Jeśli nowe słowo staje się powszechnie używane, to przestaje być neologizmem. Na przykład wyrazy *antena*, *radar* jeszcze niedawno były neologizmami, a obecnie są powszechnie używane.

97. Przeczytaj podane wyrazy. Zapisz je w trzech kolumnach: wyrazy powszechnie używane, archaizmy i neologizmy. Które z neologizmów stały się wyrazami powszechnie używanymi?

Komputer, telewizor, samolot, odrzutowiec, laser, talary, rycerz, szkoła, żołnierz, parlament, księga, guwernantka, magister, wieżowiec, hamburger, falochron, meblościanka.

98. Język dąży do precyzji i skrótów. Do podanych wyrażenia dopisz więc neologizmy, które pełnią tę funkcję w języku:

samolot odrzutowy –

film kreskowy –

łódź wyścigowa –

łódź motorowa –

leczenie ziołami –

miłośnik sportu motorowego –

99. W jakim znaczeniu używane są współcześnie następujące wyrazy?

Wzór: wóz – dawniej: pojazd konny, drabiniasty

nowe znaczenie: wysokiej klasy pojazd mechaniczny.

miś –

lizak –

zebra –

ślimak –

100. a) Przeczytaj wiersz. Znajdź neologizmy. Określ ich funkcję.

Rwałem dziś rano czereśnie,
Ciemnoczerwone czereśnie,
W ogrodzie było ćwierkliwie,
Słonecznie, rośnie i wczesnie.
Gałęzie jak opryskane
Dojrzałą wiśni jagodą
Zwieszały się omdlewając
Nad stawu odniebną wodą.

(J. Tuwim)

101. b) Najciekawszymi „słowotwórcami” nowych wyrazów są poeci i pisarze.

Stanisław Lem prezentuje nam takie oto nazwy nieznanymi na ziemi zwierząt kosmicznych: *rzęsula niedoładka*, *włóczykij brutalik*, *wężonóg teleskopek*, *mrówka krzesławka dręczypupa*, *okrutnica cudawka*, *mściwiec bezdrożnik*, *zatopiecz bulgotliwy*, *fetorówka obrzydlnica*, *ćpacz smakowniczek* i wiele, wiele innych.

III. Kształcenie językowe. Styl kancelaryjno-urzędowy

W stylu tym pisane są wszelkie pisma, dokumenty o charakterze urzędowym: akta prawne i państwowe, urzędowe wezwania, podania, protokoły, sprawozdania z posiedzeń, okólniki.

Dokument – to pismo urzędowe, akt spisany w celu stworzenia jakiejś okoliczności, np. zawarcia umowy, zobowiązania do czegoś.

Plan pracy – to dokument, program zadań i prac, które mają być wykonane w pewnym określonym czasie: porządek, rozkład zajęć lub czynność.

Plany są codzienne, tygodniowe, roczne, perspektywne itp.

Podczas opracowania jakiegoś tekstu czy przygotowywania własnej wypowiedzi układamy plan.

Plan – to najkrótsza forma zapisu przeczytanego tekstu. Plany mogą być ramowe, szczegółowe oraz składające się z cytatów.

Plan ujmujący tylko najważniejsze, główne treści nazywa się **planem ramowym**.

Plan ujmujący treści najważniejsze oraz mniej ważne, podporządkowane głównym, nazywa się **planem szczegółowym**.

Punkty planu ramowego oznaczają cyframi z kropką, punkty planu szczegółowego, czyli podpunkty, literami z nawiasem.

Np. 1. Przyjaźń między bogami a Syzyfem.

- a) Uczty na Olimpie.
- b) Zuchwalstwa Syzyfa.

102. a) Przeczytaj tekst. Ułóż do niego plan ramowy.

DZIWNY MASZYNISTA

Dokoła naszego niskiego domku był sad, zimą czarno-biały, jakby nie pamiętał wiosennej barwy dzikich róż pod oknami, tulipanów wzdłuż ścieżki i ciemnych główek fiołków pod płotem.

Ale i teraz, w śniegu i koronce bezlistnych drzew, ogród był po swojemu piękny i wcale nie martwy. Ożywiały go wróble, sikory, gawrony, gile. Obsiadały gęste głogi i coś tam fiukały i ćwierkały.

Pewnej niedzieli nie poszłam z braćmi na spacer. Zaziębiona – siedziałam w domu sama, zła i niechętna światu.

Nagle... z gabinetu ojca dobiegł wyraźny stuk maszyny do pisania. Rzecz dziwna, bo w domu nie było nikogo. Gdyby nie biały dzień, może nawet złękłabym się trochę. Ale w mieszkaniu pełnym słońca trudno obawiać się byle czego. Poszłam więc odważnie do drzwi i zajrzałam.

Wszystko w porządku! Maszyna w czarnym pudle stała na swoim miejscu, na biurku pod oknem. W pokoju ani żywego ducha. Tylko przez otwarty lufcik wpadał lekki wietrzyk i kołysał białą firanką.

Uspokojona, wróciłam do siebie, do książki.

Wtem – co to? Znowu wyraźny stukot maszyny. Otworzyłam błyskawicznie drzwi, aby stwierdzić, że w gabinecie nie ma nikogo, a maszyna spoczywa w pokrowcu.

Dopiero za trzecim razem złapałam „dziwnego maszynistę” na gorącym uczynku. Ostrożnie otwierając drzwi, tym razem nie spłoszyłam czerwonego, puchatego gila, który siedział na gałązce głogu, tuż przy otwartym lufciku, i terkotał zupełnie tak, jak maszyna.

– Ach, toś ty taki muzykalny, śliczny, barwny gilu! Niedawno przyleciałeś z północy, a już – asystując za otwartym lufcikiem przy codziennej pracy ojca – nauczyłeś się nowego dźwięku, naśladującego do złudzenia stukot maszyny.

Odtąd nazywaliśmy go gilem-maszynistą.

Przylatywał często pod ten lufcik i terkotał swój maszynowy „śpiew”. Potem, zadowolony z siebie, zabierał się do obfitego poczęstunku.

Zima minęła. Gil-maszynista odleciał na północ i nigdy już nie wrócił. Szkoda!...

(M. Kowalewska)

b) Znajdź w tekście odpowiedź na tytuł tekst. Zapisz ją krótko lub słowami autora.

103. Ułóż plan swego dnia.

Ogłoszenie – to rodzaj dokumentu, który zawiadamia o czymś.

Budowa ogłoszenia

1. Tytuł.
2. Data i miejsce wydarzenia.
3. Treść zawiadomienia.
4. Czas danego wydarzenia.
5. W czym imieniu pisane jest ogłoszenie.

OGŁOSZENIE

Dzisiaj 5 marca po 6 lekcji o godzinie 14.30 w sali gimnastycznej odbędzie się mecz z siatkówki między drużyną klasy 6. i klasy 7.

Zapraszamy kibiców.

Kierownik sekcji sportowej

104. a) Spróbuj ułożyć kilka ciekawych i wesołych ogłoszeń. Urządźcie w klasie konkurs na najdowcipniejsze ogłoszenie.
- b) Przejrzyj kilka gazet, odszukaj różne przykłady ogłoszeń. Wytnij je, wklej do zeszytu.

§ 9. Frazeologizmy

Frazeologia (od gr. *phrasis* = mówienie + *logos*=słowo, nauka) – to rozdział językoznawstwa, który zajmuje się frazeologizmami.

Frazeologizm to związek wyrazowy mający w danym języku stałe zastosowanie jako utarte powiedzenie, np. *wstawać z kurami*, *judaszowe srebrniki*, *zachodzić w głowę*.

105. Uzupełnij zdania. Podkreśl frazeologizmy.

Jakie są te dzieci?

Marek zjadł wszystkie rozumy.

Marek jest _____.

Beata chodzi z głową w chmurach.

Beata jest _____.

Ala to chodząca encyklopedia.

Ala jest _____.

Janek jest w gorącej wodzie kąpany.

Janek jest _____.

Staszкови uderzyła woda sodowa do głowy.

Staszek jest _____.

106. Przepisz tekst. Podkreśl frazeologizmy. Wyjaśnij ustnie ich znaczenie.

Basia twierdzi, że wszystko ma w małym palcu. To prawda, że ma głowę na karku i olej w głowie. Żałujemy tylko, że jest dumna jak paw. Postanowiliśmy sprowadzić ją na ziemię. Nie upłynęło wiele wody, kiedy spuściła nieco z tonu.

107. Do związków frazeologicznych dopisz zwroty bliskoznaczne:

myśleć o niebieskich migdałach; potrzebny jak piąte koło u wozu; ani mnie to ziębi, ani grzeje; wziąć nogi za pas; oczko w głowie.

Źródła frazeologizmów

108. Za pomocą związków frazeologicznych określ następujące zachowania i działania ludzi.

Wzór: zerwać z czymś zdecydowanie, nieodwołalnie; uniemożliwić sobie powrót do czegoś – *spalić za sobą mosty*.

zastać coś zamknięte, odejść z niczym –

doprowadzić kogoś do nędzy –

być w podobnej sytuacji jak kto inny, dzielić z kimś ten sam los –

wyrzucać sobie coś, żałować utraconej okazji, szansy –

przedstawiać sprawę w sposób wykrętny, fałszywy; przeina-

czać coś –

109. a) Uzupełnij tabelkę, wpisując odpowiednie frazeologizmy.

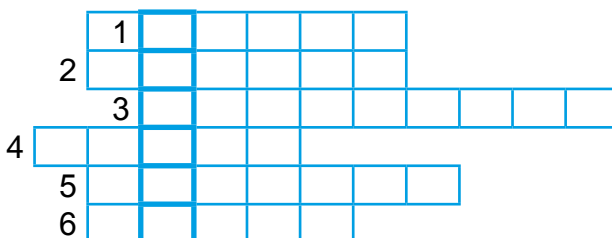
Wstać lewą nogą, zamienić się w słup soli, manna z nieba, koń trojański, ściany mają uszy, niedźwiedzia przysługa, miłosierny Samarytanin, dobry pasterz, chleb powszedni, oko za oko, zakazany owoc, męki Tantalą.

b) Wybierz 3 przykłady i zapisz z nimi zdanie.

Biblia	mitologia	inne

110. Rozwiąż krzyżówkę, uzupełnij frazeologizmy. Odczytaj hasło i powiedz kilka zdań na jego temat. Skorzystaj z wyrazów umieszczonych w ramce:

1. wieża ...
2. ... obiecana
3. ucztą ...
4. ... boży
5. ... wieść
6. ... z nieba

Baltazara, Babel, hiobowa, ziemia, palec, manna

111. Przepisz i uzupełnij poniższy tekst. Podaj źródło frazeologizmów.

Rozeszła się ... wieść, w szkole zostaną przeprowadzone egzaminy sprawdzające. O zgrozo! – rozpoczną się za pięć minut. W klasie istna wieża Dyrektor powiedział, że to nasz chrzest Nasz wychowawca jak miłosierny ... pomógł nam uwierzyć we własne siły. Powiedział, że- byśmy się nie bali egzaminu. W tej chwili jawi się on jak ... egipskie, ale egzaminatorzy na pewno wydadzą wyrok

112. Przyjrzyj się poniższym rysunkom. Podaj taki związek, którym możesz podpisać rysunek. Ułóż zdania, w których zastosujesz podane frazeologizmy.

113. W podanym zestawieniu pomieszano znaczenie. Połącz frazeologizm z odpowiednim znaczeniem.

tajemnica poliszynela
znać się jak tyse konie
bajońskie sumy
klamka zapadła
zbijać bąki

bardzo dużo pieniędzy
próżnować, leniuchować
znać się bardzo dobrze
stało się coś, czego nie można odwołać
rzekoma tajemnica, znana wszystkim od dawna

114. Przeczytaj tekst ukraiński. Znajdź w nim frazeologizmy. Postaraj się przetłumaczyć na język polski. Wykorzystaj wyrazy z ramki.

Замовкни ж ти, пісне моя лебедина, бо хутко порветься остання струна (*Леся Українка*). Два козаки виїхали наперед із запорозьких рядів. Один був молодий, другий старіший, обидва гострі на слова. (*О. Довженко*). Куш мовчить, немов у рот набрав води. (*П. Глазовий*). Чудовий фахівець. Але на руку нечистий. (*За М. Колосниковим*).

ostry język, łabędzi śpiew, do rąk wszystko się klei,
nabrać wody do ust

115. Podaj związki frazeologiczne, w których wystąpią nazwy:
- owoców i jarzyn: jabłko, gruszka, groch, mak;
 - zwierząt: gęś, wąż, kura, pies;
 - części ciała: noga, nos, głowa, oko, uszy.
116. Z poniższej rozsypanki ułóż związki frazeologiczne.

kochają kotem budować
w węża na
się słońce lodzie pies z
kieszoni zamki z
jak na porwać
mieć motyką się

117. Znajdź polskie odpowiedniki do ukraińskich frazeologizmów. Zapisz je.

Зачароване коло, ведмежа послуга, яблуко розбрату, як води в рот набрати, жити як кіт із собакою.

118. a) Przeczytaj fraszki J. Sikiryckiego i powiedz, jakie zjawisko językowe wyzyskał autor dla osiągnięcia efektu humorystycznego.

- Na imieniny dostał Jurek
Mnóstwo prezentów i laurek.
Jakoś nie widać teraz Jurka,
Podobno spoczął na laurkach.
- Słyszy się o nim niemal co dzień,
Że jest kąpany w gorącej wodzie.
Kiedy ujrzałem tę postać sławną,
Rzekłem: „Kąpany, lecz bardzo dawno”.

- b) Wytłumacz pisownię podkreślonych wyrazów.

Znaczenie związków frazeologicznych są wytłumaczone w specjalnym „Słowniku frazeologicznym”. Najbardziej rozpowszechnione związki frazeologiczne są też podawane w innych słownikach. Tam są one oznaczone skrótem *fraz.*, np. **sadło** – „tłuszcz zwierzęcy”: sadło wieprzowe, niedźwiedzie. ◇ *fraz.* Zalać komuś sadła za skórę „dokuczyć komuś bardzo, dać się we znaki”.

Do związków frazeologicznych należą też **przysłowia** oraz **trafne powiedzenia, aforyzmy** – krótkie zdania wyrażające jakąś głęboką myśl. Są to cytaty z utworów wybitnych uczonych, pisarzy, z bajek i pieśni ludowych, np. *Kłamstwem niewiele się osiągnie. Poznaj samego siebie. Nosił wilk razy kilka, ponieśli i wilka. Póty dzban wodę nosi, póki się ucho nie urwie.*

- 119.** Dobierz do podanych ukraińskich związków frazeologicznych odpowiednie wyrażenia polskie z ramki.

Wzór: байдики бити – bąki zbijać.

байдики бити, теревені правити, робити з мухи слона, обвести навколо пальця, п'ятами наживати, задирати носа, вивести на чисту воду

pleść kosałki opałki, bąki zbijać, okręcić dookoła palca, pokazać piętę, wyprowadzić na czyste wody, zadzierać nosa, robić z igły widły

- 120.** Wypisz najpierw przysłowia, potem trafne powiedzenia. Wytłumacz ich znaczenie.

Miłe złego początku, lecz koniec żaloszny (*I. Krasicki*). W szczęściu wszystkiego są wszystkich cele (*A. Mickiewicz*). Dobry początek to połowa roboty. Zjesz beczkę soli, nim poznasz dowoli (*A. Fredro*). Umiej być przyjacielem, znajdziesz przyjaciela (*I. Krasicki*). Miej serce i patrzaj w serce (*A. Mickiewicz*).

- 121.** Objaśnij następujące przysłowia.

Słówko wróblem wyleci, a powróci wołem.
Z wielkiej chmury mały deszcz.
Oszczędnością i pracą ludzie się bogacą.
Gość w dom, Bóg w dom.

Zadaniem **słownika frazeologicznego** jest podanie i objaśnienie związków frazeologicznych.

- 122.** Znajdź w słowniku frazeologicznym hasła ze składnikiem *serce, język*. Wpisz je do zeszytu.

123. a) Jakie jest znaczenie poniższych wyrażeń? Skorzystaj ze słownika frazeologicznego.

sezon ogórkowy, musztarda po obiedzie

- b) Powyższe wyrażenia zastosuj w zdaniach.

IV. Kształcenie językowe. Style wypowiedzi

Przypomnij sobie, jakie style już znasz. Od czego zależy styl twojej wypowiedzi? Pomoże ci w tym tabelka.

Nazwa stylu	Sfera użycia	Gatunki, w których używamy dany styl
Publicystyczny	Społeczno-polityczne życie	Wystąpienia, przemówienia, artykuły, dyskusja, felietony
Naukowy	Nauka, oświata, technika	Naukowe artykuły, podręcznik, odczyt, referat, monografia, recenzja, adnotacja
Urzędowo-kanclaryjny	Oficjalne, urzędowe stosunki	Dokumenty, ogłoszenia, protokół, instrukcja, ustawy prawne, statuty, rozporządzenia
Artystyczny	Sztuka słowa	Powieść, opowiadanie, dramat, wiersz, tragedia, komedia, poemat, bajka
Potoczny	Stosunki z przyjaciółmi, rodziną, znajomymi	Pogadanki, rozmowy ze znajomymi

124. Przepisz wiersz Danuty Wawiłow „Zасыpianie”. Do jakiego stylu go odniesiesz, dlaczego? Podkreśl wyrażenie, które potwierdzają twoje argumenty.

Lampa zgaszona w pokoju.
Wojtek odjeżdża na koniu,
na białym, na srebrnogrzywym.
Wojtek jest taki szczęśliwy.

Światło księżycy na szybach.
Magda odpływa jak ryba
w podwodnym cudownym świecie
i muszla w ręce jej świeci.

Gwiazda odbija się w wodzie.
Tata odpływa na łodzi.
Wiatr morski dmucha mu w żagle
i ziemia znika tak nagle.

Noc siadła cicho na oknie.
Mama wędruje samotnie
po wielkim zielonym lesie
i grzyby w koszyku niesie.

125. Przeczytaj teksty. Określ temat i styl każdego z nich. Podaj odpowiednie argumenty.

a) Słowo – znak językowy przedmiotu myśli, mogący sygnalizować każdy jednostkowy przedmiot materialny (np. *książka, szkło, dom*), pewną treść psychiczną (np. *żal, smutek, zadowolenie*) lub relacje między elementami rzeczywistości (np. *ale, lecz, i*).

(J. Malczewski „Szkolny słownik nauki o języku”)

b) Ludzie zawsze wierzyli w moc słowa, bali się więc złego, a mieli zaufanie do dobrego. Odbija się to w przysłowicach, które albo przestrzegają przed nieszczęściem niesionym przez wyzwiska, przezwiska, przekleństwa, albo pouczają o dobrodziejstwie słów łagodnych, kojących i grzecznych:

Złe słowo do nieba ci zamknie wrota.

Słowo jak wróbel, a bodzie jak byk.

Słowem obrazisz, słowem uleczysz.

Gdzie dobre słowa, tam zgoda gotowa.

Pocieszne słowo smutnemu sercu lekarstwo.

c) Oszczędzaj bliźniego, łagodząc kształt swoich wypowiedzi, nawet wtedy, kiedy masz prawo, kiedy musisz przekazać mu przykrą dla niego treść... Trzeba delikatności i taktu językowego. Grubiaństwo, opryskliwość, uszczypliwość... nie są z pewnością sposobami przekonania, pouczenia, wychowania, pozyskania. To znaczy, że jeśli nie trafimy do kogoś słowem dobrym, uprzejmym i życzliwym, to z pewnością nie podbijemy go ordynarnym i wrogim. Chamstwo językowe, jak wszelkie chamstwo, nie jest środkiem społecznie skutecznym.

(Z. Klemensiewicz „Higiena społecznego obcowania”)

126. a) Dobierz pięć krótkich tekstów w stylu potocznym, artystycznym, publicystycznym, naukowym i urzędowo-kancelaryjnym. Określ ich cechy stylistyczne. Przykład jednego z tekstów wpisz do zeszytu.

b) Przeczytaj kartkę, ustal, kto jest nadawcą, a kto adresatem. Spróbuj napisać podobną. Określ, jaki to styl.

Gorące pozdrowienia z gór.

Pogoda piękna.

Dużo zwiedzamy.

Przyjeżdżaj do nas.

Ewa i Marta.

Ania Kowalska
ul. Czereśniowa 5/8
70005 Lwów

127. Urządźcie posiedzenie „okrągłego stołu”, na którym omówcie następujące problemy:

1. Co to jest styl? 2. Jakie znacie style? 3. Jakiego stylu używasz na co dzień? 4. Zilustrujcie swoje odpowiedzi odpowiednimi przykładami z zeszytu lub z książki.

Pytania do powtórki

?

1. Co wiesz o słownictwie specjalnym?
2. Gdzie spotykamy dialektyzmy?
3. Czym różnią się wyrazy rodzime i obce?
4. Co nazywamy archaizmami?
5. Co wiesz o frazeologizmach?

§ 10. Leksykografia

Leksykografia (od gr. *leksikon*=słownik + *grapho*=piszę) – nauka o metodach i technice opracowywania słowników.

Leksykografią nazywają również słownikarstwo.

W zależności od funkcji słowniki dzielą się na **encyklopedyczne** tj. **leksykony** (objaśniające pojęcia pozajęzykowe) i **językowe** (objaśniające wyrazy danego języka).

128. Przy pomocy słownika języka polskiego wyjaśnij znaczenie wyrazów: *pustynia, ocean, las*. Odszukaj te same hasło w encyklopedii i porównaj informacje zawarte w obu źródłach.

129. Powiedz, w jakich słownikach będziesz szukał następujących informacji:

- a) o pisowni wyrazów: *wyrzucać, kłótnia, wykształcenie*;
- b) o znaczeniu słów: *szkolny, akademicki, świadek*;
- c) o wyrazach bliskoznacznych wobec wyrazów: *sprawdzian, droga, pogoda*;
- d) o znaczeniu zwrotu *savoir-vivre*;
- e) o wyrażeniach: *ósmy cud świata, biały kruk*.

130. Wykonaj opisy bibliograficzne słowników języka polskiego znajdujących się w bibliotece szkolnej bądź w pracowni języka polskiego. Taki opis zawiera:

- a) imię i nazwisko autora lub redaktora dzieła;
- b) tytuł;
- c) miejsce i rok wydania;
- d) nazwa wydawnictwa.

131. a) Przeczytaj uważnie tekst i streść go. Staraj się używać terminy. Znajdź wyrazy przestarzałe.

SAMUEL BOGUMIŁ LINDE
„WSTĘP DO SŁOWNIKA JĘZYKA POLSKIEGO”

(Fragmenty)

Spomiędzy języków słowiańskich niepoślednie miejsce zajmuje język nasz polski: bo nim od wieków mówiono w kraju rozległym od morza do morza, bo jego używano w rządzeniu państwem ..., nim odprawowały² się obrady publiczne, ... nim mówiły stany³, urzędnicy, panowie, królowie w naukach i w świetle⁴ ustępujący współczesnym, a w wymowie ich przewyższający, nim pisali znakomici, prawie we wszystkich naukach i umiejętnościach mistrzowie. Rozważając te okoliczności, już sądzić wypada, ... że to musi być język bogaty.

W takim razie ten największą językowi robi przysługę, kto w całej obszerności w jedno zebrawszy, podaje do potomności. Jeżeli upadnie, potomni będą mieli skąd go podsycić; jeżeli wzrostu nabierze, będą mieli pamiątkę tego, czym był, a na zawsze wskazówkę, czym być może i powinien... .

Zebrawszy tedy z pism narodowych i z mowy potocznej potrzebne materiały, zachodziło nowe pytanie: jakim sposobem je ułożyć, urządzić i przepracować, żeby zbiór takowy i wygodny był do użycia, i celowi swojemu, jako skład języka, odpowiadał. Ponieważ nie jest przeznaczeniem takowego dzieła, żeby go wciąż czytano, lecz żeby się przy zachodzącej wątpliwości o pojedynczym słowie jakim można poradzić, pozostaje więc jedynie wszystkie słowa w nim się zawierające ułożyć porządkiem abecedowym, aby łatwiej znaleźć to, któremu szukać komu wypada.

- b) Jakie były przyczyny i cele napisania pierwszego słownika polskiego? Dla kogo Linde ten słownik ułożył? Odpowiedz, powołując się na odpowiednie fragmenty tekstu.

¹Samuel Bogumił Linde (1171–1847) – twórca sześciotomowego pierwszego „Słownika języka polskiego”.

²odprawować się – odbywać się.

³stan – grupa społeczna, np. stan chłopski, mieszczański, szlachecki.

⁴światło – wykształcenie, wiedza.

132. Porównaj fragmenty „Słownika języka polskiego” S.B. Lindego i „Słownika języka polskiego” pod red. W. Doroszowskiego.

KASZKA, KASZECZKA, i, ż, demin. nom. kaszka, *Boh. et Slov. kašička; Vno. kashiza, mozhiak; Croat. kassica. Ross. кашка, (w drukarni: finalna wigneta), daš Grűpchen. Kasza dziecięca, rzadko uwarzona drobna, kaszka. Cz. TA. ein dünnes Grűpchen für Kinder, Gűltig. Wódka z sioziarnu dzieciom dychawicznym do kaszek i papinków ich bywa przylewana. Sgr. 131. Ryba woda, kaszka frańska, chleb trawa, mięso tylko samo dobra polrawa. Haur. Sk 507. — 3. b) Kaszka, gra studencka w piłkę. Ryd. eine Art Ballspiel. Owo, gdy inaczéj Bez kaszki tu nie wygrać, ochynąć się raczéj O tego poganina i wazyé nan śmieie. Tward. Wz. 127. t. j. bez utarczki, rozprawy, obne 3! spielen, kann man nicht gewinnen.*

(Fragment „Słownika języka polskiego” S.B. Lindego)

kaszka *z 111, Im D. ~srek 1- zdr. od kasza: Chora będzie dziś tylko na kaszce i na kleiku... Bogusz. Polon. IV, 157. Prosiła na zakończenie o pożyczanie kwarty kaszki krakowskiej. Reyw. Fern. 1, 61. Przez tydzień jeszcze dziecka, kaszka, trochę rosółu i jedna bulka, ani zżółła więcej! Woz. Dom. 1, 144.*

Grasz. Kaszka z mlekiem «o lekkie; pracy, łatwej sprawie»
 ▲ Drobna kaszka a. kaszka «zabawa dziecięca polegająca na szybkim obra canip się w kółko dwóch osób trzymających się za ręce»
 ▲ Gra w kaszkę «rodzaj gry w piłkę we dwie osoby»
 ▲ W drobną kaszkę «na drobne kawałki»

Ó przen. Śniegu w tym roku było skąpo. W styczniu sypnęła, może dwa razy, szara kaszka z nieba i wsiąkla w jerdnię, ubrania przechadźniów i mroczną wodę Dunaju. Kóz. Karr. 26. W Paryżu przez dwa dni padał na przemian śnieg i mączowa kaszka. Szank. Koresp. II. 204.

(Fragment „Słownika języka polskiego” pod red. W. Doroszowskiego)

133. Podaj znaczenie wyrazu *wieczór* w każdym zdaniu.

Przyjdę do ciebie jutro wieczorem.

Cała klasa pójdzie na wieczór autorski znanego pisarza.

Proszony wieczór u państwa Kowalskich był bardzo ciekawy.

Dla każdego nadejdzie wieczór życia.

134. Uzupełnij odpowiednimi literami wyrazy. Sprawdź pisownię wyrazów w słowniku ortograficznym.

Wa..ać, rzecz..łka, dw..ch, wzią.., aud..owizualny, braw..ra, ch..rzystka, ko..ystać, podej..liwie, spoj..eć, k..ak, d..wi, wybrze..e, Mu..yn, Grec..a, widok..wka.

135. Na podstawie słownika wyjaśnij znaczenie wyrazu *słodki* i ułóż zdanie tak, by ukazać różne znaczenia.

136. Dodaj odpowiednie wyjaśnienie dotyczące rodzaju i zawartości podanych książek. Możesz je wybrać z ramki:

słownik języka polskiego – tu ...

słownik ortograficzny – tu ...

słownik synonimów – tu ...

słownik wyrazów obcych – tu ...

encyklopedia powszechna – tu ...

rozstrzygam wątpliwości dotyczące pisowni, szukam wiadomości z jednej dziedziny wiedzy, znajduję wyjaśnienie znaczeń każdego wyrazu polskiego, podano zestawy wyrazów bliskoznacznych, zgromadzono wiedzę z wszelkich dziedzin wiedzy, podano wyrazy z obcego języka i ich tłumaczenia na język polski, znajdę znaczenia zapożyczonych wyrazów

Encyklopedia to wyraz pochodzenia greckiego, znaczy tyle, co księga obejmująca zbiór wiadomości ze wszystkich nauk lub z jednej dziedziny wiedzy, ułożony alfabetycznie lub tematycznie.

137. W jakich sytuacjach można sięgnąć do poniższych encyklopedii?

Mała encyklopedia kultury antycznej. Słownik pisarzy polskich. Słownik geograficzny. Słownik polsko-ukraiński.

138. Uzupełnij poniższy tekst tak, aby powstała reklama wybranego przez siebie słownika.

Właśnie pojawiła się wyjątkowa książka: „_____”. Nie trzeba chyba przekonywać, że słownik ten potrzebny jest każdemu Wystarczy znać ..., aby bez trudu z niego korzystać. Zamieszczone w nim hasła zawierają informacje ..., jest więc bardzo przydatny w Warto też po niego sięgnąć, kiedy ..., „_____” – każdy powinien go mieć!

139. Zapisz, w których słownikach znajdziesz:

- informacje o poprawnym zapisie wyrazu;
- informacje gramatyczne o wyrazie;
- związki frazeologiczne;
- wyrazy bliskoznaczne.

V. Kształcenie językowe. Dialog, monolog

Dialog – zapis rozmowy (podstawowej formy komunikacji językowej). Składa się z kolejnych i wiążących się wypowiedzi dwu lub więcej osób. Każda wypowiedź nadawcy wywołuje reakcję (słowną, gestykulacyjną, mimiczną) odbiorcy i odwrotnie. Dialog występuje w utworach literackich (w dramacie stanowi podstawową formę wypowiedzi).

Monolog to ciągła wypowiedź jednej osoby. Jest przede wszystkim formą charakterystyczną dla języka pisanego (w języku mówionym występuje rzadko).

Monolog występuje w opisie, opowiadaniu, rozważaniu, streszczeniu.

140. Porozmawiamy przez telefon.

– Dzień dobry, mówi Agnieszka Jaworska. Czy zastałam Karolinę?

– Dzień dobry, Agnieszko. Karoliny nie ma, wyszła do sklepu. Czy coś jej przekazać?

– Nie, dziękuję. Chciałam się z nią umówić.

– To zadzwoń za pół godziny.

– Dobrze, zadzwonię. Do widzenia.

– Cześć, tu Karolina. Dzwoniłaś do mnie?

– Tak. Idziemy na rolki?

– Ojej, dzisiaj nie pójdziemy, nie mogę!

141. Korzystając ze wzorców, zredaguj rozmowy telefoniczne i zapisz je w formie dialogu.

- 1) z lekarzem pogotowia ratunkowego, by wezwać karetkę do wypadku;
- 2) z dyżurnym strażakiem, informując o pożarze;
- 3) z wujkiem, od którego chcesz pożyczyć mapę;
- 4) z kolegą, którego prosisz o podanie tematu pracy domowej.

142. Ułóż dialog, korzystając z podanych zdań.

Pociąg pośpieszny do Użhorodu odjedzie z peronu drugiego. Odjazd o 19.30. Piszcie do domu. Ubierajcie się ciepło. Bawcie się dobrze. Nie zgubcie pieniędzy! Dajcie znać, kiedy przyjedziecie. Wyślijcie telegram.

143. Przeczytaj uważnie zamieszczone niżej powitania rodziców. Przepisz je do zeszytu i podkreśl te, które zwykle używasz. Powiedz, jakie różnice znaczeniowe dostrzegasz między podanymi wyrażeniami i zwrotami.

Dzień dobry, tato! Dzień dobry, kochany tatusiu! Witam cię, drogi tatusiu! Cześć, tatusiu! Dzień dobry, mamusiu! Cześć, mamusiu! Witajcie, kochani!

144. Ułóż i zapisz w zeszycie dialog między tobą i mamą (lub tatą) toczący się w chwilę po obejrzeniu przez rodziców twego świadectwa szkolnego. Zapisz odpowiednio repliki każdej osoby.

145. Do podanego dialogu dopisz tekst, wyjaśniający sytuację mówienia.

- Gdzie byłeś wczoraj wieczorem?
- Na Rynku.
- Po co?
- Ojej, przecież mówiłem ci już wcześniej, że tam był koncert.
- Ach, tak. A dlaczego wróciłeś tak późno?
- Wcale nie późno. Była dopiero 20.
- W domu masz być o 19.

146. Nazwij zachowanie odbiorcy widoczne w dialogach.

- a) – Daj odpisać zadanie!
– Przepraszam, ale to moje wypracowanie. Jeśli chcesz, pomogę ci napisać.
- b) – Myślę, że możemy pójść na spacer.
– Nie zgadzam się z tobą, bo najpierw musimy odrobić lekcje.
- c) – Czy pójdziesz jutro ze mną do teatru?
– Nie gniewaj się, ale już się umówiłem z rodziną.

147. Odpowiedz na podane pytania i ułóż na podstawie odpowiedzi tekst. Zatyłuj go.

O czym lubisz czytać? Jakie książki niedawno przeczytałeś? Jaka książka najbardziej ci się spodobała? Gdzie bierzesz książki do czytania? Jakie książki masz w domu? Czy czytanie jest dla ciebie ważne i dlaczego? Kto jest twoim ulubionym autorem?

148. Przetłumacz tekst na język polski.

На столі у вчителя журнал. Не шукайте родичів цього слова серед наших слів, бо воно запозичене. Утворене воно від французького слова „жур” – „день”. Виходить, що журнал – це щоденник, в якому щодня записують ваші добрі і не дуже добрі діла. За хорошу оцінку вдома похвалять, за погану – перепаде „на горіхи”, та все ж не так як у Голландії. Там нещодавно ввели спеціальний податок, який мусять сплачувати батьки, якщо учень погано вчиться.

(А. Коваль)

149. Прочитай podany tekst. Streść go, używając dialogu. Dopisz zakończenie.

Starszy pan pilnujący porządku w naszym najpiękniejszym parku chętnie udzielił mi krótkiego wywiadu.

– Dzieci są rozmaite... I różnie też bywa z wycieczkami. Jedne są nieposłuszne, rozbiegają się i nauczyciele nie mogą sobie poradzić. Inne idą grzeczniutko alejami, złego słowa nie mogą powiedzieć.

– A ci, którzy przychodzą oddzielnie, sami?

– Też różnie bywa. Zdarza się, że zrywają kwiaty na bukietki, łamią krzewy. Trudno też upilnować, żeby nie deptali trawników, kiedy chcą karmić wiewiórki. Ale najgorzej jest w sezonie kasztanów. Wtedy łamią gałęzie i rzucają w kasztany kamieniami. To u nas największa klęska!

– A jeżeli chodzi o ptaki?

– O, tu nie mogę powiedzieć złego słowa. Karmią je, przynoszą ziarno do karmników, podkarmiają łabędzie.

150. Ułóż przepisy zachowania się w parkach.

Jak pracować nad poprawą pomyłek

1. Przeczytaj to, co napisałeś.
2. Skontroluj napisane słowo, wyszukaj pomyłkę.
3. Przypomnij sobie, jaką regułę możesz tu zastosować.
4. Odszukaj to słowo w słowniku, zapisz go poprawnie, podkreśl litery, w których zrobiłeś pomyłkę. Ułóż z tym wyrazem zdanie. Pomoże ci to więcej nie popełnić podobnego błędu. Napisz pracę na brulionie, a po poprawianiu przepisz do zeszytu.

Pytania do powtórki

1. Co to jest leksykografia?
2. Wymień zasadnicze rodzaje słowników.
3. Kiedy sięgasz do słownika języka polskiego?
4. W czym pomoże ci słownik ortograficzny?
5. Przygotuj wypowiedź na temat słowników i leksykografii. Użyj terminów.

§ 11. Wyrazy podstawowe i pochodne

151. a) Przeczytaj i uzupełnij:

- miesiąc, w którym kwitną wrzosi –
- dzień, który następuje po niedzieli –
- robotnik, który spawa metale –
- ten, kto się uczy –
- maszyna, która służy do kopania –
- człowiek, który jest już stary –
- człowiek młody –
- człowiek, który uprawia sport –
- człowiek, który roznosi listy –
- człowiek, który gra na gitarze –

b) Jak powstają wyrazy w języku?

Rozwój nauki i techniki powoduje, że w otaczającym nas świecie człowiek wyróżnia coraz to nowe elementy rzeczywistości, tworzy nowe przedmioty, urządzenia itp. Te nowe zjawiska wymagają nowych nazw.

Tworzeniem nowych wyrazów, ich budową zajmuje się **słowotwórstwo**.

Wyrazy, od których się tworzy inne wyrazy, nazywamy wyrazami **podstawowymi**. Np.: *kopać, spawać*.

Wyrazy, które zostały utworzone od innych wyrazów, nazywamy wyrazami **pochodnymi**. Np.: *koparka, spawacz*.

152. Przepisz podane wyrazy, umieszczając na pierwszym miejscu wyraz podstawowy, a na drugim – pochodny.

Szkoła, obrazek, piórnik, pióro, szkółka, obraz, czytać, przeczytać, lodówka, lód, murarz, mur, zegarek, zegar.

Wzór: żelazo – żelazny.

153. Do podanych wyrazów podstawowych dopisz pochodne nazwy osób wykonujących określony zawód.

młyn –	kamień –	pismo –
rzeźba –	złoto –	lek –

154. Spośród podanych wyrazów wybierz wyrazy podstawowe i pochodne. Zestaw je ze sobą oraz zapisz parami.

Orać, napisać, czytać, przerobić, stół, mały, śpiewać, list, białawy, śpiewak, głos, stolarz, malec, siwy, listowy, kłótlivy, biały, siwizna, głosować, kłócić się, zaorać, pisać, przeczytać, przeróbka.

155. Dopisz wyrazy podstawowe do podanych wyrazów pochodnych.

– klasowy – kolejarz – pracować
– klasówka – kolejarski – pracownik

156. Do podanych wyrazów dopisz wyrazy podstawowe i pochodne.

... piekarz ...
... góral ...
... kolejarz ...

Wyrazy podstawowe mogą być zarazem pochodnymi w stosunku do innych wyrazów. Np. wyraz **robotą** jest podstawowy w stosunku do wyrazu **robotnik**, a pochodny w stosunku do wyrazu **robić**.
robić → robotą → robotnik

157. Przepisz podane wyrazy, dopisując do każdego z nich wyraz podstawowy.

Dobroć, złość, mówca, przegroda, kawiarnia, szatnia, polny, ręczny, złocisty, widzialny, brudzić, ważyć, bielić.

158. Przepisz i uzupełnij podaną tabelę.

Wyraz podstawowy	Wyrazy pochodne		
	rzeczownik	przymiotnik	czasownik
sen	sennik	senny	śnić
mydło	mydełko	–	–
zielony	–	zieloniutki	–
biały	–	–	bielić
orać	–	orny	–
łączyć	łącznik	–	–

159. Powiedz, co mają ze sobą wspólnego, a czym się różnią zestawiane wyrazy. W każdej parze oznacz strzałką, który wyraz pochodzi od którego.

las – lasek	pisać – pisarz
plot – płótek	czytać – przeczytać
klasa – klasowy	uczyć – nauczyć
księga – księgarnia	dobry – dobroć
stać – wstać	wesoły – wesoło
trzy – trzeci	tutaj – tutaj

160. Podaj wyrazy podstawowe dla pochodnych.

- nauczyć
- uczeń
- nauczyciel
- uczennica
- nauczycielka
- uczniowski

§ 12. Budowa wyrazów

161. Przeanalizuj podane objaśnienia słowa *mądrość* i ustnie dopasuj do każdego z nich określenie z ramki.

wskazanie na wyraz, od którego powstało słowo;
znaczenie i zakres użycia

1. **mądrość** – wiedza nabyta przez naukę lub doświadczenie, umiejętności jej wykorzystania, zastosowania; rozumienie świata i ludzi, wiedza o nich; rozum i rozsądek. **Mądrość książkowa** „wiedza zaczerpnięta z książek, nieprzydatna w życiu praktycznym, nieżyciowa, teoretyczna”. **Mądrość życiowa** „umiejętność radzenia sobie w życiu, płynąca z doświadczenia życiowego”.

2. **mądrość** – cecha człowieka mądrego.

Definicje słownikowe objaśniają znaczenie i zakres użycia danego słowa.

W słotwórstwie tworzy się definicje wyrazów wskazujące na to, od jakiego wyrazu powstało analizowane słowo.

162. Do podanych wyrazów dopisz definicję słownikową i definicję słotwórczą. Staraj się nie korzystać ze słownika.

lasek $\left\{ \begin{array}{l} \text{definicja słownikowa} \\ \text{definicja słotwórcza} \end{array} \right.$

leśnik $\left\{ \begin{array}{l} \text{definicja słownikowa} \\ \text{definicja słotwórcza} \end{array} \right.$

163. Uzupełnij tekst wyrazami których definicje słotwórcze podane są w ramce. Pamiętaj o dostosowaniu form gramatycznych.

Święta ... (1), związane z kultem słońca, ognia, zawierały w sobie odrobinę... (2) i ... (3) o dalszy los. Dziękowano bogom za plony, ale zdawano sobie sprawę z tego, że coraz krótsze i chłodniejsze dni zapowiadają zimę. Wypełniona pracą jesień nie sprzyjała ... (4), a gdy zła pogoda wymuszała bezczynność, myślano o tych, co odeszli ze świata.

(1) związane z latem,	(2) stan, gdy ktoś się smuci,
(3) to, że ktoś się troszczy,	(4) to, że się świętuje

164. Połącz w pary wyrazy pochodne i podstawowe. Które wyrazy są tu podzielne słowotwórczo-podstawowe czy pochodne? Czym się one różnią od wyrazów niepodzielnych słowotwórczo?

Biec, bielić, dobry, domowy, dwoje, górski, kotka, kot, las, pies, leśny, mały, wypić, złość, stolik, pięty, pobiec, dom, dobrze, biały, dwa, góra, psi, zły, malutki, stół, pięć.

165. Połącz w pary wyrazy podstawowe i pochodne. Zapisz te pary. Podkreśl cząstki wyrazów, które je różnią. Czy słusznie się mówi, że te wyrazy pochodne są podzielne słowotwórczo.

Jechać, żyć, zjeść, pytać, wypisać, przyjechać, znać, zapytać, pisać, siać, jeść, przeżyć, poznać, palić, posiać, rozpalić, gasić, zgasić.

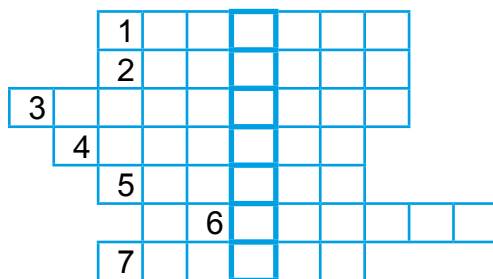
166. Udowodnij, uzupełniając wykropkowanie miejsca, że podane wyrazy mogą być równocześnie pochodne i podstawowe.

... koszyk drukować ...
 ... kotek poręczyć ...
 ... kwiatek zmierzyć ...

167. Znajdź w tekście wyrazy podstawowe do podanych i wpisz je do krzyżówki w mianowniku liczby pojedynczej.

Cykl świąt pogańskich wynikał z rytmu natury. Najbardziej radosne święta przypadały na okres wiosenny, kiedy przyroda budziła się do życia, co zwiastowało nowe zbiory i obfite plony. Wtedy należało oddawać cześć matce ziemi, prosić słońce, by nie skąpiło swych ciepłych promieni, a wiatry błagać o to, by w porę przygnały deszcz.

1. obficie
2. słoneczny
3. przyrodniczy
4. ziemski
5. wietrzny
6. naturalny
7. matczyzny

Zapamiętaj!

Podstawa słowotwórcza to część wyrazu podstawowego, która wchodzi w skład wyrazu pochodnego.

Formant to cząstka dodana do podstawy słowotwórczej i tworząca wraz z nią wyraz pochodny.

Formant występujący po podstawie słowotwórczej to **przyrostek**.

Formant występujący przed podstawą słowotwórczą to **przedrostek**.

168. W każdym wyrazie pochodnym oddziel formant od podstawy słowotwórczej. Wyróżnij przedrostki i przyrostki.

pole – polny	rzucać – dorzucać	miara – miarka
pole – polowy	rzucać – rozrzucać	miara – mierzyć
pole – półko	rzucać – wyrzucać	mierzyć – mierzenie
pole – poletko	rzucać – wrzucać	mierzyć – zmierzyć

169. Dopisz podstawy słowotwórcze do formantów.

las – ...ek	koń – ...ny
siła – ...acz	chłop – ...ski
księga – ...arnia	owoc – ...ować
straż – ...ak	noc – ...ować
dom – ...owy	dzień – ...ny

170. Napisz po dwa rzeczowniki z formantami: -ca, -arz, -anie, -ość, -izna (-yzna), -ek; po dwa czasowniki z formantami: za-, od- i po dwa przymiotniki z formantami: -szy, naj-.

171. Uzupełnij podane zdania.

Wieś nazwano Zalesiem, bo znajduje się Ulicę, która biegła pod wałami, nazwano Dzielnica Lwowa Podzamcze tak się nazywa, bo była

172. a) Napisz, od czego utworzono następujące wyrazy:

podkoszulek, podziemie, przyładek, przedwiośnie, podbiegunowy, przyboczny, przedwojenny.

Wzór: przy granicy – przygraniczny.

b) Z trzema dowolnymi wyrazami ułóż zdania.

173. Do podanych wyrażenia przyimkowych dopisz pochodne: a) rzeczowniki, b) przymiotniki.

a) za piecem	b) za kulisami
pod gardłem	pod miastem
do żywota	do żywota

Istnieją wyrazy, których definicji słowotwórczo nie można utworzyć. Są to wyrazy **niepodzielne słowotwórczo**, np. *dom, głos, rzut*.

174. Przepisz wyrazy. Podkreśl wyrazy niepodzielne słowotwórczo.

Zimowisko, mak, zima, ser, makówka, makownik, dzień, dziennikarz, chleb, wilczy, chlebowy, noc, przenocować.

§ 13. Tworzenie nowych wyrazów

175. Utwórz rzeczowniki od czasowników przez ucięcie części wyrazu podstawowego.

Zlewać, podskoczyć, dźwigać, zlecieć, czołgać, odczytywać, ubawić się, biegać.

Wzór: ubawić się – ubaw.

176. Dopisz wyrazy, od których utworzono podane rzeczowniki pochodne. Wyciągnij wniosek, od jakich części mowy tworzymy rzeczowniki pochodne?

Kierownik, kłamstwo, sprawdzian, pisanie, groźba, paliwo, uczeń, zdrowie, złość, śmiałość, głupiec, dobroć, siniak, dzikus, biel, księgarnia, kwiatusek, psisko, czytelniczka, dzieciątko, wiatrak, lwowianin.

177. Rozróżnij nazwy: wykonawców czynności i cech. Powiedz, od jakich wyrazów podstawowych zostały utworzone te wyrazy pochodne? Podkreśl formanty.

proszenie	białość	działacz
słuchanie	wielkość	łowca
bicie	głębokość	badacz
czytanie	wysokość	doręczyciel
mycie	grubość	pisarz
mówienie	szarzyzna	nauczyciel
szycie	szerokość	ilustrator
jedzenie	zgnilizna	wychowawca

178. Sprawdź, jakie części mowy można utworzyć od przymiotników. Uzupełnij wykropkowane miejsca.

czarny – czerń	biały – ...ość
głupi – ...ec	mądry – ...ec
biały – ...awy	śliczny – prze...
biały – ...usieńki	miło – ...ować
suchy – ...yć	jasny – ...eć
złoty – ...ić	smutny – ...o
dobry – ...e	zły – ...o

179. Utwórz przymiotniki od rzeczowników za pomocą podanych przyrostków: -any, -ański, -ejski, -ny, -ski, -owski, -owy, -yczny.

Woda, kamień, skóra, raj, Ukraina, góra, Lwów, Polak, Afryka, Europa, realista, młodzież.

180. a) Powiedz, jakich zdrobnień można używać, nazywając członków rodziny: Mamę, tatę, babcię, dziadka, ciocię, wujka, córkę, syna, siostrę, brata.

b) Możesz wykorzystać następujące formanty przyrostkowe:

-usia, -eńka, -ka, -uś, -unio, -cia, -unia,
-cio, -aszek, -yczka, -iszek, -eczek.

c) Napisz krótki tekst o swojej rodzinie, używając utworzonych wyrazów zdrobniałych.

181. Dopisz brakujące podstawy słowotwórcze. Powiedz, jaką funkcję pełnią występujące tu formanty.

nos – ...ek

ramię – ...ączko

koń – ...ik

kaczę – ...uszką

kwiat – ...uszek

serce – ...uszeko

182. Dopisz podstawy słowotwórcze pochodnych rzeczowników. Rozróżnij formanty zdrabniające i zgrubiające.

kot < ek, ...ątko
ur, ...isko

baba < cia
sko

język < ek
or

nos < ek
isko

183. Utwórz rzeczowniki od wyrażen przyimkowych za pomocą formantów: -e, -ek, -nik, -ka.

Wzór: po jeziorze – pojezierze.

Pod dachem, na brzegu, po boku, pod ręką, na rogu, pod brodą, pod nogą, za ścianą, po domu, po ziemi.

Zauważyłeś, że jest kilka sposobów tworzenia nowych wyrazów:

1) **formant + podstawa słowotwórcza = wyraz pochodny**

np. na + pisać = napisać.

2) **podstawa słowotwórcza + formant = wyraz pochodny**

np. warkocz + yk = warkoczyk.

3) **formant + podstawa słowotwórcza + formant = wyraz pochodny**

np. u + mocn + ić = umocnić.

4) **odrzuć formantu**

np. biegać – ać = bieg.

5) **tworzenie wyrazów pochodnych od dwóch wyrazów podstawowych**

podstawa słowotwórcza + formant + podstawa słowotwórcza = wyraz pochodny

np. żyw + o + płot = żywopłot.

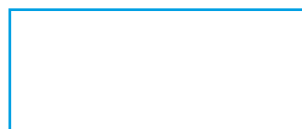
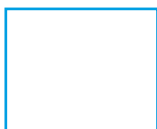

184. Utwórz rzeczowniki o podanym znaczeniu. Określ w jaki sposób one powstały.
- to, że ktoś skoczył –
 - to, że ktoś wypiekł –
 - to, że ktoś rzucił –
 - to, że ktoś przedrukował –

185. Podaj wyrazy podstawowe, od których zostały utworzone następujące złożenia. Ułóż z nimi zdania.

drogowskaz, włóczykij, czterolistna

186. Jak nazywają się następujące figury geometryczne? Jak powstały te wyrazy?

187. Od każdego z podanych czasowników utwórz pochodny rzeczownik i pochodny czasownik. Wykorzystaj podane formanty: *-ak, -anie, -enie, -ca, -arz, -erz, -acz, -ba, na-, po-, prze-, s-, u-, wy-, z-, za-*.

śpiewać, słuchać, kłamać, świecić, pisać, prosić,
bić, piec, tańczyć, grać

188. Do poniższych wyrazów słowotwórczo niepodzielnych dodaj takie cząstki spośród podanych w ramce, aby powstały inne znane ci wyrazy.

pies, chleb, morze, wóz, góra, chłop, stary, sen,
woda, koń, dom, broda, dzień, pan, stół, blacha

-ka, -ysty, -ek, -ski, -arz, -owy, ość, -ny, -ały, -stwo, -acz, -ak

189. Jakie wyrazy i za pomocą jakich formantów zostały utworzone od wyrazu *ława* na określenie:

- a) małej ławy;
- b) dużej, zwartej masy ryb;
- c) przedstawiciela społeczeństwa w wymiarze sprawiedliwości.

190. Przypomnij sobie, co to są wyrazy pokrewne. Uporządkuj podane wyrazy pokrewne według kolejności ich powstania, zaczynając od najstarszego.

lodowcowy, lodowy, lód, lodowiec, lodziarnia
butle, butelka, butelkować, zabutelkować

191. Dobierz wyrazy pochodne utworzone:

- a) formantem w postaci przyrostka: *żółty, przerzucać, rachunek*;
- b) formantem w postaci przedrostka: *gorszyć, wahać się, godzić się*;
- c) formantem zerowym, czyli przez odrzucenie zakończenia: *śpiewać, zbierać, pokłonić się*.

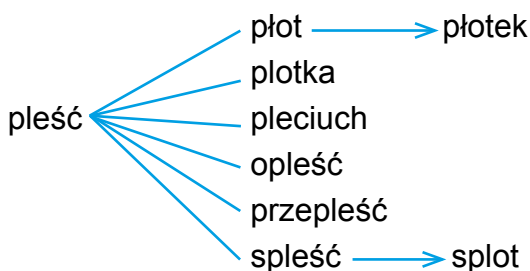
192. Ustal, od jakich części mowy i za pomocą jakich formantów zostały utworzone podane rzeczowniki.

a) bieganie, myślenie, skok, przejazd, mycie, prośba, służba, mrugnięcie, dreptanie, poczęstunek, biegacz, pływak, oskarżyciel, śpioch, wydawca;

b) błądź, grzeczność, krzywizna, choroba, biedak, mędrak, biedak;

c) bohaterstwo, próżniactwo, tkactwo.

193. Na podstawie podanego wykresu powiedz, jakie części mowy zostały utworzone od czasownika *pleść*.

194. Od wyróżnionych w zdaniach czasowników utwórz pochodne rzeczowniki i przekształć zdania w zdania pojedyncze. Powiedz, co uzyskałeś dzięki przekształceniom.

Bardzo się ucieszyłam z tego, że *przyjechała* Zosia. Dzięki temu, że *pożyczyłem* książkę, mogłem przygotować się do lekcji. W naszej klasie nie ma uczniów, którzy *kłamią* i *leniuchują*.

195. Z podanego wierszyka wypisz czasowniki oznaczające wykonawców czynności, oddziel formanty.

Przez *h* pisać też należy:
Druh hufcowy wiódł harcerzy;
Huk husarzy hordę goni;
Bohdan grał nam na harmonii;
Wiatr hulaszczy huczy w polu;
Zguba czyha w alkoholu.

(W. Gawdzik „Ortografia na wesole”)

Wzór: pisać – pisanie.

196. Do podanych czasowników dobierz jak najwięcej czasowników pochodnych utworzonych za pomocą różnych przyrostków.

tworzyć, rządzić, rzucać

197. Zredaguj zawiadomienie, nakazy lub zakazy o podanej niżej treści, używając rzeczowników odczasownikowych.

Wzór: W tym pomieszczeniu nie wolno palić. – Palenie zabronione.

W tym miejscu nie wolno naklejać ogłoszeń. Nie wolno wysiadać w czasie jazdy tramwajem. Nie wolno przechodzić ulicę przy czerwonym świetle. Psów wyprowadzać na trawniki nie wolno.

198. Na podstawie podanych informacji zredaguj komunikaty o pogodzie. Użyj rzeczowników utworzonych od czasowników.

Rano będzie padać, po południu przejaśni się i rozpogodzi.
Ciśnienie wzrośnie i temperatura spadnie poniżej zera.

Rano przewiduje się ..., po południu ... i Nastąpi ... ciśnienia i ... temperatury poniżej zera.

199. Ułóż tekst komunikatu o pogodzie, pasujący do mapki. Zastosuj rzeczowniki odczasownikowe.

200. Powiedz, od jakich części mowy i za pomocą jakich formantów powstały poniższe czasowniki. Zapisz ich wyrazy podstawowe.

srebrzyć, złocić, telefonować, planować, owocować, bielić, miłować, grubieć, ciekawić się, dwoić się, oswoić się

201. Wskaż części mowy, od których zostały utworzone podane przymiotniki, wyodrębnij formanty.

- a) gniewliwy, pitny, chodliwy, jadalny, poczytny;
- b) brudnawy, niedobry, bielszy, najśłodszy, maleńki;
- c) stołowy, psi, podniebny, poobiedni, przyzakładowy;
- d) brudnobiały, północno-wschodni, trzypiętrowy, prawdopodobny.

202. Opisz dowolny kolorowy przedmiot (np. *okładkę książki, sukienkę, lalkę, rower*), określając różne odcienie kolorów, zastosuj przymiotniki utworzone przy pomocy formantów -awy, -uchny, -utki, -usieńki lub przez połączenie dwóch przymiotników.

203. Przekształć podane zdania, zamieniając wyróżnione rzeczowniki i czasowniki na utworzone od nich przymiotniki.

Chłopiec odznaczał się dużym *dowcipem*. Weszli do pokoju, gdzie *zawsze jadali*. Była to osoba *lubiąca się klócić i gderać*.

- 204.** Opisz sytuację przedstawioną na ilustracji i zastosuj w opisie niektóre przysłówki:

cicho, cichusieńko,
cichutko;
wolno, wolniutko,
powoli, pomału,
pomaleńku,
pomalutku,
pomaluśku.

- 205.** Podaj dziesięć przymiotników i utworzonych od nich za pomocą formantów -o, -e przysłówków.
- 206.** Do czasownika *myśleć* dobierz jak najwięcej przysłówków wskazujących na różne okoliczności, towarzyszące myśleniu.
- 207.** Nie zmieniając treści podanych zdań, przekształć je tak, żeby zamiast przymiotników wystąpiły utworzone od nich przysłówki.

Był ciepły, zimowy dzień. Na stoiskach leżały kolorowe i złociste zabawki na choinkę. Bliski był dzień Bożego Narodzenia. Chłopiec był grzeczny i posłuszny. Czekał, że w krótkim czasie znajdzie pod choinką upragnioną zabawkę.

- 208.** Z podanego tekstu wypisz przysłówki nie utworzone od przymiotników.

Dzisiaj jest inaczej niż onegdaj: gdy wstanie, zaraz bierze się do ćwiczeń. Jest coraz bardziej sprawny. Ćwiczy wciąż nader pilnie i niebawem osiągnie znowu dobre wyniki. Nieco mniej pływa i skacze wzwyż 2 m, ale wszystkiego naraz się nie osiągnie. Nie można żądać nazbyt wiele.

- 209.** Uzupełnij podane ćwiczenie.

Od zaimków można tworzyć:

- rzeczowniki, np. jaki – jakość
- przymiotniki, np. tutaj – tutejszy, tamten –

Od liczebników można tworzyć:

- rzeczowniki, np. trzy – trójka, pięć –
- liczebniki, np. pięć – piąty, sześć –
- czasowniki, np. trzy – troić, dwa –

TWORZENIE RZECZOWNIKÓW

Rzeczowniki tworzy się od różnych części mowy różnymi formantami.

RZECZOWNIKI ODCZASOWNIKOWE

Rzeczownikami utworzonymi od czasowników są najczęściej:

nazwy czynności, np.: śpiewać → śpiewanie

palić → palenie

skoczyć → skok

nazwy wykonawców, np.: biegać → biegacz

śpiewać → śpiewak

kierować → kierownik

nazwy narzędzi, np.: kopać → koparka

myć → mydło

wycierać → wycieraczka

nazwy przedmiotów podlegających czynnościom i miejsc wykonywania czynności, np.: odłamać → odłamek

wykopać → wykop

palić → palarnia

sypiać → sypialnia

RZECZOWNIKI ODPRZYMIOTNIKOWE

Rzeczowniki utworzone od przymiotników – to najczęściej:

nazwy cech, np.: stary → starość

głuchy → głuchota

dostojny → dostojność

nazwy osób, zwierząt i przedmiotów o określonych cechach,

np.: szalony → szalenie

młody → młodzik

szary → szarak

prosty → prostak

RZECZOWNIKI ODRZECZOWNIKOWE

Tworzenie rzeczowników od rzeczowników umożliwia powstawanie wielu różnorodnych nazw. Są to m.in.

nazwy miejsc, np.: cukier → cukiernia

kwiat → kwaciarnia

nazwy ludzi, mieszkańców części świata, krajów, miast, wykonawców zawodów, np.: Kraków → krakowianin

Lwów → lwowianin

Kijów → kijowianin

młyn → młynarz

apteka → aptekarz

nazwy żeńskie, np.: biegacz → biegaczka

aktor → aktorka

krawiec → krawczyni

nazwy zdrobniałe i zgrubiałe, np.: pies → psisko
wazon → wazonik
kot → kociątko
las → lasek

Rzeczowniki tworzy się również od **wyrażeń przyimkowych**,

np.: na brzegu → nabrzeże

przed szkołą → przedszkole

pod nogami → podnózek

TWORZENIE CZASOWNIKÓW

Czasowniki tworzy się od innych czasowników, od przymiotników i od rzeczowników, np.:

szyć → **z**szyć, **pr**zeszyć, **na**szyć, **do**szyć, **wy**szyć, **prz**yszyć, **pod**-szyć, **u**szyć, **ob**szyć;

mieszać → **do**mieszać, **pr**zemieszać, **wy**mieszać, **z**mieszać, **na**-mieszać;

chory → **chor**ować

czuły → **czulić** się

telefon → **tele**fonować

plan → **plan**ować

TWORZENIE PRZYMIOTNIKÓW

Przymiotniki tworzy się od czasowników, przymiotników, rzeczowników i wyrażeń przyimkowych, np.:

kosztować → **kosztowny**

gospodarzyć → **gospodarny**

chorować → **chorowity**

mały → **malutki**
ciężki → **ciężkawy**
miły → **milszy**
milszy → **najmilszy**

stolarz → **stolarski**
ryba → **rybny**
ogród → **ogrodowy**
kość → **kościasty**

na powietrzu → **napowietrzny**
do celu → **docelowy**

Wiele przymiotników powstało przez połączenie dwóch części mowy:

rzeczownika z przymiotnikiem, np.:

noworoczny
wełnopodobny
lewostronny

liczebnika z rzeczownikiem, np.:

dwuokienny
kilkudzaniowy
trójdzielny

przymiotnika z przymiotnikiem, np.:

śnieżnobiały
jasnozielony
popularnonaukowy
polsko-ukraiński

TWORZENIE PRZYSŁÓWKÓW

Najliczniejsza część przysłówków jest utworzona od przymiotników za pomocą formantów **-o**, **-e**, np.: dobry → dobrze

tani → tanio

wysoki → wysoko

Do przysłówków zalicza się ponadto wyrazy o zatartej budowie słowotwórczej, które były pierwotnie różnymi częściami mowy: *bardzo*, *dosyć*, *dopiero*, *inaczej*, *nadal*, *natychmiast*, *niebawem*, *nieco*, *powoli*, *tymczasem*, *znów*, *zaraz* i in.

210. Przeczytaj tekst. Określ jego styl. Wypisz pięć wyrazów podstawowych i pięć pochodnych.

A JEDNAK LECI MYŚL DO CIEBIE...

– Mykołko, co się stało? Czy ty mnie słuchasz? – pani Łarysa uważnie popatrzyła na swego ucznia, próbując wyjaśnić przyczynę jego nieuwagi.

– Niech pani ino popatrzy na niebo – tylko powiedział chłopiec.

Miękki egipski błękit, zazwyczaj tak łagodny i przejrzysty, prosto na oczach rozgorzał jakimś szalonym ogniem. Kilka minut – i niebo nad Heluanem zaiskrzyło się krwawo-czerwoną pożogą.

– To pewnie jest ów „oddech pustyni” – w zamyśleniu powiedziała pani Łarysa. – Nam, Mykołko, trzeba będzie dokładniej wypytać o to kogoś z tutejszych. Właśnie idą Said i Muhamad. Biegnij, zapytaj ich, co się dzieje.

Chłopiec zerwał się z miejsca, a po chwili powrócił podekscytowany.

– To chamsin! – zwycięsko wykrzyknął. – *Chamsa* po arabsku pięć. Said powiedział, że piaszczysty wiatr miejscowi wiążą z tą liczbą, gdyż wieje on przez pięćdziesiąt dni lub przez ilość dni, podzielną przez pięć.

– Cóż, poobserwujemy – odpowiedziała pani Łarysa i już stojąc na schodach, raz jeszcze spojrzała w niebo, po czym w zamyśleniu dodała:

„W Egipcie rudy Chamsin się rozhulał, pędzi w przestworzu pożądaniem płonąc i kreśli piasek suchymi skrzydłami, i dyszy gęstym piekącym płomieniem”.

(Przekład L. Lewin)

VI. Kształcenie językowe. Tekst, jego budowa. Kompozycja tekstu

Tekst powinien składać się z trzech głównych części: **wstępu** poprzedzonego tytułem, **rozwinięcia** i **zakończenia**.

Wstęp przygotowuje czytelnika do odbioru dalszej treści, mobilizuje jego uwagę. Musi się ściśle wiązać z tematem całości wypowiedzi. Musi być odpowiednio krótki, to znaczy złożony z kilku zdań, wszak to, co istotne, dopiero ma nastąpić.

Rozwinięcie zapoznaje odbiorcę ze wszystkim, co dotyczy zapowiedzianego tematu. Mieszczą się w nim kolejne wydarzenia, opisy, rozmaite informacje.

Zakończenie sygnalizuje wyczerpanie tematu. Może ono być wnioskiem, przedstawieniem ostatniego wydarzenia. Może mieć kilka zdań, może również zostać ujęte w jednym zdaniu.

Ułożenie planu ramowego bądź szczegółowego pomoże ci zachować wewnętrzną i zewnętrzną podział wypowiedzi. Mając plan wiesz, że nie pominiesz żadnych treści, nie powtórzysz już raz przedstawionych, zachowasz właściwe między nimi proporcje.

- 211.** Przeczytaj tekst. Zwróć uwagę na jego konstrukcję: początek, rozwinięcie, zakończenie. Ułóż plan ramowy tekstu, określ jego temat, zatytułuj go.

Ponury październikowy wieczór 1844 roku. Jesienny deszcz i nuda. W domu znanego w Krakowie nauczyciela muzyki Franciszka Matejki spora gromadka jego dzieci zebrała się przy dużym stole w jadalni. Cisza jak makiem zasiał! Coś to zupełnie wyjątkowego w tym domu tak zawsze pełnym gwaru. [...] Mama wpadła bowiem na znakomity pomysł i ogłosiła dla wszystkich wielki konkurs z nagrodami na najlepszy rysunek przedstawiający bitwę. I oto wszyscy z zapalem rysują, starannie zasłaniając swoje dzieło przed innymi. Początkowo było co prawda trochę kłótni, gdyż starsi kategorycznie oświadczyli, że nie zamierzają startować we wspólnej konkurencji z małym Jasiem – bo „co tam taki sześćioletni berbec potrafi!” Ale ostatecznie jakoś doszło do zgody. I teraz malec razem z innymi, niemal dotykając nosem papieru (Jaś ma strasznie krótki wzrok), gryzmoli coś zawzięcie ogromnym ołówkiem.

Po godzinie wszyscy składają swoje rysunki tak, żeby Mama nie mogła się zorientować, kto co rysował – bo jakby wiedziała, który rysunek czyj, to już na pewno Jaś dostałby nagrodę. Mama tak zawsze!

Niebawem wszystkie prace są już przejrane i ręka pani Karoliny kładzie uroczyście na stole rysunek opatrzony rzymską cyfrą I – Pierwsza nagroda!

Nie do wiary, toż to rysunek Jasia! Starsi chłopcy oczywiście próbują protestować, ale po obejrzeniu rysunku muszą matce przyznać rację. W chwilę później przy akompaniamencie triumfalnego wrzasku całego rodzeństwa czerwony jak burak chłopczyk odbiera z rąk matki pierwszą nagrodę – kawałek placka z konfiturami.

(B. Grzegorzewski)

- 212.** Przeczytaj tekst. Nadaj mu tytuł. Ustnie określ jego temat.

Zamek w Olesku jest cennym zabytkiem architektury XIV–XV w. Twórcą ekspozycji muzealnej jest dyrektor Lwowskiej Galerii Obrazów historyk sztuk Borys Woznicki.

Pierwsza wzmianka o zamku w źródłach historycznych pochodzi z 1327 r. Już podówczas na

stromym pagórku otoczonym zewsząd błotami i trzęsawiskami, wznosiła się twierdza, której mury sięgały 10 m wysokości i 2,5 m grubości. Zamek niejednokrotnie gromadził za swoimi murami mieszkańców okolicznych wiosek, chroniących się tu przed najazdami Tatarów.

Obecnie w muzeum jest piękna kolekcja obrazów, rzeźb oraz dzieł sztuki stosowanej. Znajdziemy tutaj wiele portretów oraz ikon. Zamek w Olesku jest cennym zabytkiem kultury, codziennie podąża ku niemu wielu turystów odwiedzających nasz kraj.

(wg B. Woznickiego „Zamek w Olesku”)

213. Jak jest zbudowany rozdział dotyczący trójczłonowej budowy tekstu. Wyodrębnij wstęp, zakończenie, rozwinięcie. Napisz plan odtwórcy rozdziału.

214. Przeczytaj tekst. Następnie napisz wypracowanie „Własny kącik”.

Chodzisz do szkoły, masz swoją ławkę, swoją klasę, swoje miejsce do pracy. A jak jest w domu? Czy masz swoją półkę na książki, zabawki, na swoje skarby do szycia, majsterkowania czy do innych zajęć? Czy dbasz o swoje biurko, stół lub miejsce przy stole na czas odrabiania lekcji?

Pomyśl o tym, poproś rodziców, aby ci pomogli przygotować twój kącik do pracy. Dbaj o wietrzenie i sprzątanie. Do nauki potrzebujesz dobrego oświetlenia, wygodnego krzesła, ciszy, pogodnej, ściszonej muzyki – bez głośnej telewizji, radia, hałaśliwych nagrań.

215. Przeczytaj „Modlitwę do Anioła Stróża” Tadeusza Rucińskiego. Spróbuj napisać swoją modlitwę do Anioła Stróża.

W każdą noc i dzień, cicho tak jak cień
idziesz przy mnie tuż, tuż – mój przyjaciel i stróż –
zwykły Anioł czy dobry duch?

Jakieś imię Ci dam, bo już troszkę Cię znam;
zawsze raźniej iść w świat we dwóch!

Wszystkie drogi znasz, w nocy światło masz;
wiesz, gdzie zakręt, gdzie most i już dalej wprost,
trafisz tam, gdzie jest nasz dom.

Dom, gdzie czeka nas ktoś, kto już dla nas ma coś...
Bo to jest Twój i mój – nasz Pan!

216. Przeczytaj początek, napisz dalszą część opowiadania.

Krysi klasa urządza wycieczkę za miasto. Ma to być wycieczka rowerowa. A Krysi nie ma roweru, chce bardzo wziąć udział w tej wyprawie. Obiecałam jej pożyczyć swój rower.

§ 14. Oboczności samogłoskowe i spółgłoskowe w tematach słowotwórczych

Przypomnij sobie, że przy odmianie wyrazów lub tworzeniu wyrazów pokrewnych zachodzi **wymiana głosek**.

Najczęściej **rz** wymienia się na **r**; **g** – **dz** – **ż**; **ch** – **sz**. Wymiana ta pomaga nam w pisowni.

Ó piszemy, gdy w innej formie lub w wyrazie pokrewnym wymienia się na **o**, **e** lub **a** (mój – moje, niósł – niesie).

Rz piszemy, gdy w innej formie wyrazu lub w wyrazie pokrewnym wymienia się na **r** (wierzę – wiara).

Ż piszemy, gdy w innej formie wyrazu lub w wyrazie pokrewnym wymienia się na **g**, **z**, **s**, **ź** (**zi**), **dz**, **h** (uważny – uwaga, drużyna – druż, wybrzeże – brzeg).

Uwaga. Czasem możemy się odwołać do języka ukraińskiego, ponieważ w odpowiednich wyrazach w miejscu polskiego **ó** występuje ukraińskie **o**, **e**, **i** (żółty – жовтий, pióro – перо, nóż – ніж); w miejscu polskiego **rz** – występuje **p** (rzeka – pika), a w miejscu **ż** – **ж** (żyto – жито).

217. Dopisz przymiotniki – uzasadnij w ten sposób pisownię, wymieniając **ó** – **o**.

zdrój – woda ...	zbiór – praca ...
powrót – bilet ...	wróg – ... nastawienie
samochód – transport ...	nastrój – ... oświetlenie
pokój – nastawienie ...	strój – ... suknia

218. Dopisz wyrazy pokrewne, które uzasadnią pisownię, wymieniając **ó** na **e**.

odniósł – odniesienie	gniótl –	wiózl –
pióro –	siódmy –	plótl –
wóz –	zbiór –	
spór –	niósł –	

219. Zestaw takie wyrazy pokrewne, w których wystąpią oboczności samogłoskowe: **e – o**, **e – a**.

leżeć – łoże	mierzy –	żenić –
nieść –	wierzyć –	kwiat –
wieźć –	czernić –	
lecieć –	bielić –	

220. Przepisz podane niżej wyrazy i dopisz po jednym wyrazie pokrewnym z **ó**.

Słowo, robota, proch, pod brodą, zbierać, przyjaciel, dwoje, troje, czworo, sześcioro, siedmioro, ośmioro.

221. Wpisz **u** lub **ó** w wyrazach podanych w ramce, a następnie uzupełnij nimi poniższe przysłowia i powiedzenia.

bud..je, k..charek, kr..tkie, w..ł, r..jn..je, st..ł, p..żno, t..czy

Gdzie ___ sześć, tam nie ma co jeść. Uderz w ___, a nożyce się odezwą. Pasuje jak ___ do karety. Kto ___ przychodzi, ten sam sobie szkodzi. Zgoda ___, niezgoda ___. Kłamstwo ma ___ nogi. Pańskie oko konia ___.

222. Z podanych zdań wypisz wyrazy z **ż**. Do każdego z nich dopisz wyraz uzasadniający pisownię z wymianą na **g**, **dz**, **h**, **z**, **ź**, **s**. Podkreśl wymieniane się litery.

Dokoła rozległ się potężny grzmot. Mosiężne naczynia są bardzo cenne. Jutro odbędzie się zjazd drużyn przeciwpożarowych. Wyrażanie myśli sprawia czasem kłopot. Wieczór zbliżał się z każdą chwilą.

223. Z podanego niżej tekstu wypisz w jednej kolumnie wyrazy z **rz**, w drugiej – z **ż**. Spróbuj wytłumaczyć ich pisownię.

NIETOPERZ

Właśnie!

Gdybyśmy byli tacy sami,
tak samo wszystko dostrzegali,
gdyby żadnymi różnicami
jeden przed drugim się nie chwalił,
gdyby miał każdy takie same
oczy i uszy, nos i ogon,
i takie same obyczaje,
i taką samą chodził drogą...

Ach, jakby smutno było wtedy,
jak jednakowo, nieciekawie,
jak ciężko byłoby przy pracy,
jak nudno przy zabawie!

To dobrze, że każdy jest inny,
że różne są punkty widzenia, słyszenia...

To dobrze, że każdy jest inny,
i świetnie, że każdy się zmienia!

(M. Wojtyśko „Dziękuję ci, nietoperzu”)

224. Od podanych wyrazów nazywających czynności wielokrotne, utwórz wyraz nazywający czynność jednokrotną. Podkreśl wymieniane się głoski:

Skracać, obracać, mawiać, przywracać, powracać, odwracać, odnosić, powtarzać, porównywać.

- 225.** Przepisz podane niżej wyrazy i dopisz po jednym wyrazie uzasadniającym pisownię **rz**. Podkreśl wymieniające się litery.
- a) parzyć, gwarzyć, żarzyć, darzyć, mierzyć, otworzyć, chmurzyć, upokorzyć;
- b) na rowerze, na torze, na spacerze, na górze, w mundurze, w architekturze, w strukturze, w lekturze.
- 226.** Przepisz podane niżej wyrazy i dopisz po jednym wyrazie pokrewnym z ramki. Podkreśl **rz** i litery uzasadniające jego pisownię w dopisywanych wyrazach.

jarzyna, marzenie, wierzchołek, zamierzenie, pasterz,
pierzyna, wierzenie, harcerz, lekarz, tworzenie

mara, wiara, jarosz, pióro, twórca, zamiar,
wierch, pasterka, lekarka, harcerka

- 227.** Przepisz podane niżej wyrazy i uzasadnij w nich wymianę **ż** na **g**, **dz**, **h**, **z**, **ź**, **s**. Podkreśl wymieniające się litery.
- Krażyc, koleżka, dłużej, pieniążek, księża, możesz, bliżej, drużyna, mózdzek, liżę, marzę, odjeżdżać, skażenie, leżenie.
- 228.** Przepisz podane określenia i dopisz właściwe rzeczowniki określone z ramki. Może pomoże ci znajomość języka ukraińskiego w sprawdzeniu pisowni **rz**.

węgorz, narzeczony, porzeczka, rzemiosło, rzęsy, kurz,
rzodkiewka, narzędzia, twarz, zmierzch

wędzony ...	chrupiąca ...
unoszący się ...	roześmiana ...
szczęśliwy ...	trudne ...
prymitywne ...	czarne ...
czerwona ...	wczesny ...

- 229.** a) Z tekstu wypisz wyrazy z **ż**. Podkreśl wyraz, w którym pisownię **ż** możesz uzasadnić wymianą na **g**.

Ważnym pachnącym dodatkiem do ciast, lodów jest wanilia. Rośnie ona w krajach o gorącym klimacie i należy do roślin storczykowatych, mających piękne kwiaty. Jest przy tym pasożytem żyjącym na różnych drzewach. Kwiaty wanilii są zapylane przez niektóre gatunki owadów jak również przez kolibry – najmniejsze z ptaków żyjących na Ziemi. Toteż na plantacjach położonych w okolicach, gdzie nie ma odpowiednich owadów i kolibrów, kwiaty wanilii należy zapylać sztucznie.

b) Streść tekst, skracając go.

230. Przepisz podane niżej wyrazy w porządku alfabetycznym.

Każdy, żaden, chociaż, również, przecież, ponieważ, żeby, gdyż, także, jakże, skądże, już, że, aż, też.

231. Z podanych niżej wyrazów oraz wyrazów z ramki utwórz związki wyrazowe i wpisz je do zeszytu. Podkreśl wyrazy z **ż**.

obelżywe, łże, drżenie, oberża, szarża, lżej, rży, dzierzawca

... słowa

zrobiło mi się ...

... jak pies

... jak koń

... rąk

wygodna ...

... ułańska

gospodarny ...

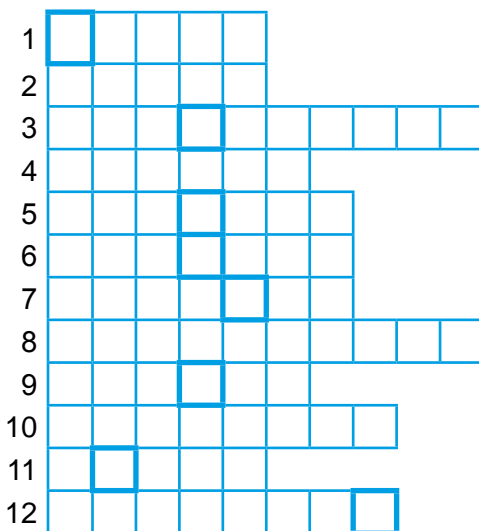
232. Zestaw takie wyrazy pokrewne, w których wystąpi oboczność spółgłoskowa **rz – r**.

Harcerz, żołnierz, pszczelarz, wędkarz, pierzasty, wzorzysty, górzysty, chmurzyć się, żarzyć się, utworzyć, szerzyć, skórzany, jutrzejszy, parzysty, mierzyć, wierzyć, karze, aptekarz, stolarz, malarz, piekarz, kramarz, gazeciarz, pisarz, młynarz, futrzarz, misjonarz, hotelarz.

233. Wpisz do krzyżówki wyrazy z ramki według podanych niżej znaczeń. Zapisz wyraz odczytany z pogrubionych krzyżówek i utwórz dopełniacz liczby mnogiej.

garaż, pejzaż, witraż, wiraż, kradzież, papież, straż, masaż, bandaż, kolportaż, reportaż, instruktaż

1. Pożarna lub miejska.
2. Miejsce dla samochodów.
3. Rozprowadzanie prasy.
4. Ostry zakręt.
5. Malowany na szkłe okiennym.
6. Krajobraz.
7. Najwyższy tytuł kościelny.
8. Udzielanie wskazówek.
9. Służy do opatrunków.
10. Przywłaszczenie cudzej własności.
11. Masowanie ciała.
12. Sprawozdanie publicystyczne.

234. Zapisz odpowiednie synonimy podanych wyrazów:

- a) zawierające **ż** wymienne:
 załoga, kompania, zastęp –
 lokaj, ordynans, kamerdyner –
 tasiemka, lamówka, aksamitka –
 publikacja, podręcznik, lektura –
 znajoma, przyjaciółka, towarzyszka –
- b) zawierające **rz** wymienne:
 woda, głębia, ocean –
 myśliciel, filozof, uczyony –
 pagórek, wzniesienie, nasyp –
 podarować, dać, sprezentować –
 komponować, projektować, pisać –

235. a) Z poziomych i pionowych kolumn diagramu wykreśl zilustrowane wyrazy i zapisz je w tabeli.

- b) Zapisz hasło, które utworzą pozostałe litery czytane z góry na dół.

wyrazy z rz

wyrazy z ż

W	K	O	R	Z	E	N	I	E	Ą	R	R
S	S	S	E	B	O	G	I	O	Ł	Z	
W	I	T	D	O	R	Z	E	C	H	Y	O
I	Ę	K	R	Ż	Ł	Y	Ż	W	Y	Ż	D
E	Ż	R	Z	E	K	A	P	W	O	K	K
R	Y	I	W	I	E	Ż	A	A	R	I	I
Z	C	Ż	E	L	A	Z	K	O	Z	Z	E
B	Y	W	Ę	G	O	R	Z	D	Ę	Y	W
A	K	A	Ł	U	Ż	A	R	Z	S	M	K
Z	J	A	R	Z	Ę	B	I	N	A	U	A

236. Zestaw takie wyrazy pokrewne, w których wystąpią podane oboczności spółgłosek:

- a) **ż – g**
 wybrzeże –
 bieżnia –
 wstążka –
 odważny –

- ż – dż – z – s – h**
 spieniężyć –
 mosiężny –
 zagwiżdżę –
 zmiażdżę –

przydrożny –	zniżyć –
potężny –	zwięź –
zadłużyć się –	wyżyna –
trwożyć się –	drużyna –
leżeć –	

b) **ż – ź**

zagrożenie –	nawożenie –
wożenie –	jeżdżenie –
zagnieżdżenie –	zamrożenie –
wyobrażenie –	mrożonka –

VII. *Kształcenie językowe. Opis*

Przeczytaj tekst, zastanów się, do jakiego stylu go odniesiesz.

Rzeczowy opis przedmiotu oparty jest na obserwacji. Jest to dłuższa forma wypowiedzi, w której w sposób uporządkowany grupujemy charakterystyczne dla danego przedmiotu cechy. Zaobserwowane cechy przedmiotu należy uporządkować: **usytuowanie, wygląd ogólny, wygląd szczegółów, przeznaczenie**. Następnie należy ułożyć plan opisu.

Od opisu rzeczowego przedmiotu należy odróżnić **opis artystyczny**. Poprzez użycie różnych środków stylistycznych pisarz nie tyle odtwarza rzeczywisty wygląd opisywanych elementów, ale raczej stwarza ich poetyckie odpowiedniki.

Opisy przedstawiają wygląd bohaterów, ich przeżycia wewnętrzne, zdarzenia, sytuacje. Opisy sytuacji są ściśle związane z opowiadaniem.

237. Opisz w kilku zdaniach rozwiniętych wybrany przedmiot (rower, piłkę, ulubioną zabawkę):

- a) tak, żeby odbiorca opisu dokładnie sobie ten przedmiot wyobraził;
- b) tak, aby zachęcić do kupienia go.

238. Opisz jakieś znane ci urządzenie techniczne, nie wymieniając jego nazwy, tak by bez trudu można było odgadnąć, co opisałeś. Uwzględnij jego wygląd, kształt, materiał, wielkość, kolor, przeznaczenie, działanie.

239. Ułóż opis przedmiotu – zgubionego lub znalezionej – w formie ogłoszenia, które mógłbyś powiesić na klatce schodowej albo na tablicy na korytarzu szkolnym.

Zwięźle podaj najważniejsze cechy przedmiotu. Podaj, gdzie ma się zgłosić ten, kto znalazł lub zgubił opisany przedmiot.

240. a) Z podanego opisu działki wypisz nazwy drzew owocowych, krzewów, warzyw, kwiatów. Do każdej dopisz po jednym określeniu.

Nasza działka składa się z dwóch części. W jednej z nich znajduje się sad, w którym rosną różne *drzewa owocowe*: jabłonie, grusze, wiśnie, śliwy, morele i drzewa orzechowe. Przy drózkach posadzone są *krzewy*: agrest, porzeczki i maliny. Druga część przeznaczona jest pod uprawę różnych *warzyw*: marchwi, buraków, pietruszki, kapusty, cebuli, ogórków i pomidorów. Tutaj znajdują się również rabatki z *kwiatami*: różami, piwoniami, irysami, astrami i chryzantemami. Od wiosny do późnej jesieni na naszej działce jest kolorowo.

b) Jak nazywają się wyróżnione wyrazy i zdania, w których one występują?

241. Przepisz podane niżej wyrazy bliskoznaczne i dopisz przy każdym z nich po dwa określenia przeciwstawne.

Wzór: lokal – obszerny, ciasny.

mieszkanie, pokój, sala, siedziba, kwatery

242. Do niżej podanych czasowników bliskoznacznych dopisz dwa określenia odpowiadające na pytanie *gdzie*?

mieszkać, przebywać, stacjonować, biwakować, gnieździć

243. Do podanych niżej znaczeń dopisz ich rzeczownikowe nazwy, dobierając spośród następujących:

katalog, półka, gabloty, czytelnia, bibliotekarka, biblioteka

Pokój lub sala, w której mieści się księgozbiór to Miejsce, na którym układa się książki to Osoba, która wypożycza książki to Pomieszczenie, w którym czyta się książki i czasopisma to Skrzynki, w których znajdują się karteczki ze spisanyimi podstawowymi informacjami o książkach to Oszklone szafki na ścianach, w których wystawia się nowości wydawnicze to

244. a) Przeczytaj opis, zatytułuj go.

Jakże pięknie było na wsi! Lato było w pełni. Żółciło się żyto, zielenił owies, siano na zielonej łące ułożono w stogi, bocian chodził na długich czerwonych nogach i paplał po egipsku, nauczył się bowiem tego języka od matki. Wokoło łąk i pól ciągnęły się wielkie lasy, a w lasach leżały głębokie jeziora – tak, na wsi było naprawdę prześlicznie. W blasku słońca, otoczony głębokimi rowami, stał tam stary dwór; od muru aż po brzeg wody rosły liście łopianu, a były tak wielkie, że pod największymi mogły się zmieścić stojące dzieci; było tam tak dziko, jak w najgłębszym lesie.

(H.Ch. Andersen)

b) Czy mógłbyś na podstawie tego opisu narysować coś?

245. Napisz krótki opis twojej szkolnej biblioteki.

246. a) Przeczytaj wiersz Magdy Czapińskiej.

W MOIM MAGICZNYM¹ DOMU

W dziurawym bucie mieszka mysz –
Nieźle to nawet urządziła.
Nigdy nie mówię jej: „A kysz!”
I ona też jest dla mnie miła.
Bywa, że wpadnie po sąsiedzku
Pożyczyć chleba albo sera,

Albo pogadać o czymkolwiek,
Kiedy samotność nam doskwiera.

W moim magicznym domu
wszystko się zdarzyć może,
Same zmyślają się historie,
sam się rozgryza orzech.

W moim magicznym domu
ciepło jest i bezpiecznie.

Gościu znużony, gościu znudzony,
Jeśli zabłądzisz kiedyś w te strony,

Zajrzyj tu do nas koniecznie!

Przedstawię ci Macieja kota –

Fascynujący² z niego facet!

Całymi dniami tkwi w fotelu

I lekceważy każdą pracę.

Lecz niewątpliwą ma zaletę:

Gdy spływa wieczór granatowy,

On słodko mruczy wprost do ucha

Najbardziej senne bossa novy³.

¹magiczny – cudowny, tajemniczy.

²fascynujący – pełen uroku.

³bossa nova (wym. bosanowa) – rodzaj muzyki pochodzącej z Ameryki Południowej.

b) Opowiedz swoimi słowami, jak wyobrażasz sobie mieszkańców tego domu.

c) Czy przyjąłbyś zaproszenie do magicznego domu? Uzasadnij odpowiedź.

247. Opisz wnętrze twego domu, skorzystaj z wyrazów: po prawej, po lewej (stronie), na wprost, na lewo, u góry, z boku, nieco dalej, obok, koło, wzdłuż, bliżej, dalej.

248. a) Przeczytaj uważnie podany niżej opis zamieci.

Tymczasem zamieć zwiększała się coraz bardziej. Ostry i mroźny wiatr niósł niezmierne tumany śnieżne, targał drzewami, huczał, szalał, podrywał całe zaspę, podnosił je do góry, skręcał, rozpylał, przykrywał nimi wozy, konie, ciął po twarzach podróżników jakby ostrym piaskiem – tłumiał im oddech w piersiach i mowę. (...) W wyciu i poświście wichru odzywały się jakieś głosy żalosne jakby wycie wilcze, jakby odległe rżenie koni, a czasem jakby pełne trwogi ludzkie wołanie o ratunek. Wyczerpane konie poczęły się spierać bokami o siebie i iść coraz wolniej.

(H. Sienkiewicz „Kryżacy”)

b) Dobierz wyrazy bliskoznaczne do słów: *zamieć, mroźny, wiatr*.

249. Przedstaw opis parku lub skweru. Użyj wyrazów:

piękny, uroczy, fascynujący, ulubiony, przedziwny, zachwycający.

250. a) Napisz krótkie wypracowanie „Spacer po lesie”. Może przyjdzie ci z pomocą wiersz Karola Sabiniaza „Leśne jezioro”.

LEŚNE JEZIORO

Fale do brzegu
Starają się dotrzeć
Nenufary
Białe i czyste
Jak opłatek
Wznoszą się na wodzie
Każda kropla przejrzysta
Jak błękit
Ścieżka mchami zarasta

Brzoza kłania się wszystkim
Na lobelii ważka
Wpatruje się w świat
U stóp świerka
Mrówki pracują
Cisza dzwoni
Dzwoneczkami wrzosów
Wiatr na trawy
Nawleka paciorki.

§ 15. Pisownia przedrostków

251. Przeczytaj głośno podane czasowniki, wskaż w nich przedrostki i powiedz, od czego zależą ich pisownia.

znosić	splonąć	ściągnąć
zwalić	stworzyć	ściekać
zglebić	schudnąć	ścichnąć

252. Do podanych czasowników dodaj przedrostki: *wz-*, *wez-* lub *ws-*, *wes-*. Następnie przepisz te czasowniki parami.

Wzór: lecieć – wzlecieć.

dać, burzyć, budzić, trzymać, pomóc, piąć się, brać, przeć, tchnąć

W wymienionych przedrostkach piszemy **z**, **s**, **ś** na ogół zgodnie z wymową, np. *z*boczyć, *z*gubić, *s*palić, *ś*ciągnąć, *ś*ciszyć, *wz*bierać, *wsp*ierać, *wes*przeć.

Nie piszemy nigdy jako przedrostka **ż-**, niezależnie od wymowy, lecz tylko **z-**, np. *z*dziczyć.

Wyjątkowo piszemy zawsze przedrostek **z-** przed **h** oraz przed **s**, **si**, **sz**, np. *z*harmonizować, *z*hańbić, *z*sypać, *z*szywać (ale: *s*chyłać, *s*chudnąć).

253. Przepisz podane niżej wyrazy w punkcie a) z przedrostkiem *wz-*, *wez-*, w punkcie b) z przedrostkiem *ws-*, *wes-*.

Wzlecieć, wezglowie, wzniosły, współdziałać, wspólne, wezbrać, wzburzyć, wesprzeć, wnieść, westchnąć, wzrastać, wstrzymać, wzbogacić się, wspomóc, wskazać.

254. Z podanych niżej wyrazów i wyrazów z ramki utwórz związki wyrazowe i wpisz do zeszytu. Ustnie uzasadnij pisownię **z**, **s** w wyróżnionych przedrostkach.

wznowienie, **wz**mocnienie, **wz**niesienie, **wz**ruszenie, **wz**garda, **we**zglowie, **we**stchnienie, **w**sparcie, **w**skrzeszenie, **w**skazanie, **w**strzymanie, **w**spomnienie

... przepelnia serce
... książki
... nad poziom morza
... przęśła mostu
nie ukrywana, zimna ...
oprzeć głowę o ... fotela

... ulgi
... nadziei
... winnego
... ubogiego
... oddechu
... z dzieciństwa

J piszemy po przedrostkach zakończonych na spółgłoskę, zgodnie z wymową, np. *objaw, objętość, zjazd, nadjeżdżać, podjąć, wjechać, przedjagielloński*.

Wyjątek: obiad.

W przedrostkach **pod-**, **przed-**, **nad-**, **od-** zawsze piszemy literę **d** bez względu na wymowę.

- 255.** Od podanych wyrazów utwórz czasowniki pochodne za pomocą wskazanych przedrostków i przepisz je.

jechać – nad...

jasny – ob...

jechać – ob...

jadać – ob...

jechać – w...

judzić – pod...

jeść – pod...

jąć – od...

- 256.** Wypisz ze słownika ortograficznego po dwa wyrazy z literą występującą po przedrostkach *nad-*, *pod-*, *od-*, *ob-*, *w-*.

- 257.** Przepisz i uzupełnij literami **j** lub **i** (na **i** – tylko 1 przykład).

Ob..awienie, ob..ętość, pod..ać, z..echać, z..azd, ob..ad, nad..echać, nad..eziorny, w..eżdżać, z..echać, ob..aśniać.

- 258.** Przetłumacz wyrazy na język polski i zapisz je. Podkreśl przedrostki.

Підбити, підклеїти, підкувати, підлікувати, підполковник, передосінній, представити, надкусити, надпиляти, відбити, відвоювати, відгородити, відняти, відділ, відкласти, відморозити, відпороти.

§ 16. Wyrazy złożone i skróty wyrazowe

- 259.** Przeczytaj podane wyrazy, zwróć uwagę na ich budowę. Od jakich wyrazów podstawowych powstały?

trójkąt

dobranoc

listonosz

prawdomówny

wiarygodny

miarodajny

Wyrazy pochodne, które powstały od dwóch wyrazów podstawowych i zawierają dwie podstawy słowotwórcze, nazywamy **wyrazami złożonymi**.

260. a) Przeczytaj tekst. Określ, jaki to styl. Wymień jego zasadnicze cechy.

Wyrazy złożone mają różną budowę. Rozróżniamy **zestawienia**, **zrosty** i **złożenia**.

Zestawienie to połączenie dwu lub kilku wyrazów samodzielnych, stanowiące znaczeniowo jedną całość. Zestawienia mogą się składać z członów nierównorzędnych znaczeniowo, np. *Stare Miasto*, *Biała Podlaska*, *wieczne pióro*, *czarna jagoda*, *inżynier górnik*, *spódniczka mini*, *baba herod*. Zestawienia tego typu piszemy bez łącznika, chyba że ich składniki zostały przestawione, np. *herod-baba*. Zestawienia mogą się także składać z członów równorzędnych znaczeniowo, np. *kawiarnia-bar*, *kupno-sprzedaż* i wtedy piszemy je z łącznikiem.

Złożenie – to wyraz oparty na dwóch (lub więcej) tematach wyrazowych, np. *grzybobrание*, *prostokąt*, *łamiągówka*, *wiercipięta*, *dusigrosz*, *męczydusza*. Cechą charakterystyczną złoża jest to, że oba tematy połączone są za pomocą formantu -o- lub -i- (-y-), np. *Czarn-o-las*, *męcz-y-dusza*. W formach przypadkowych złoża tylko drugi człon wyrazu przybiera końcówki, np. *wiercipięta*, *wiercipięcie*, *wiercipiętom* itd.

Zrost – to wyraz powstały w wyniku zespolenia w jedną całość dwóch lub trzech wyrazów zachowujących w zespoleniu swój pierwotny układ składniowy, np. *Białystok*, *lekceważyć*, *widzimi się*, *karygodny*. Człony te pozostają wobec siebie w związku zgody lub związku rządu, np. *rzeczpospolita* – *rzecz* (jaka?) *pospolita* – zw. zgody, *karygodny* – *godny* (czego?) *kary* – zw. rządu.

W zrostach, w których podstawą jest związek zgody, odmieniają się w zasadzie oba człony, np. *rzeczpospolita*, *rzeczypospolitej*, *rzeczpospolitą* itd. W zrostach których podstawą jest związek rządu, pierwszy człon jest zawsze nieodmienny, np. *karygodny*, *karygodnego*, *karygodnemu* itd.

(J. Malczewski „Szkolny słownik nauki o języku”)

b) Czego dowiedziałeś się o budowie wyrazów złożonych? Opowiedz o tym ustnie, przygotuj sobie plan ustnej odpowiedzi.

c) Znajdź w tekście terminy, zapisz je. Do jakiego działu nauki one należą?

261. Połącz wyrazy z obu kolumn, zbuduj wyrazy złożone.

mgnienie	oka
Czarno	góra
sto	nóg
skóra	czerwona
pisać	brudno
czysto	pisać

262. Z podanych wyrazów podstawowych zbuduj wyrazy złożone. Czy to są złożenia, czy zrosty?

siwy, włos; dziesięć, lat; prosta, linia;
prawda, mówić; listy, nosić; woda, spadać

263. Jak się nazywają następujące figury geometryczne? Zapisz ich nazwy, podkreśl podstawy słowotwórcze.

Figura o trzech kątach –

Figura o wszystkich kątach prostokątnych –

Figury o wielu bokach –

Figura o sześciu ściankach –

Figura o bokach leżących naprzeciw równolegle –

Figura o ośmiu bokach –

Figura o ostrym kącie –

264. Przeczytaj tekst, zwróć uwagę na wyróżnione wyrazy. Jak je piszemy, a jak czytamy?

Ukraina jest jednym z największych krajów Europy. Powierzchnia wynosi ponad 600 **tys.** km², ludność – około 50 **mln** mieszkańców. Stolicą republiki jest **m.** Kijów. Większą część powierzchni Ukrainy zajmuje Niż Wschodnioeuropejski, obejmujący **m.in.** Wyżynę Wołyńską-Podolską, Doniecką, **Niz.** Czarnomorską i **pd** część Polesia. Na **pd** wznoszą się Góry Krymskie (do 1545 **m**), na **pd.-zach.** Karpaty (do 2058 **m**).

Skrót to litera lub parę liter wyrazu, zastępujące całe słowo (r. – rok, ha – hektar) albo też połączenie pierwszych liter wyrazów, zastępujące całe wyrażenie (m.in. – między innym; itd. – i tak dalej).

Rozróżniamy następujące rodzaje skrótów:

1) Skróty zawierające tylko początkową literę wyrazu, np. **w.** (*wiek*).

2) Skróty zawierające dwie lub więcej początkowych liter, np. **dn.** (*dnia*).

3) Skróty zawierające oprócz początkowych liter także końcową literę wyrazu, a niekiedy jakąś literę ze środka wyrazu, np. **dr** (*doktor*), **nr** (*numer*), **mjr** (*major*).

4) Skróty zawierające literę początkową i jakąś literę ze środka wyrazu, np. **km** (*kilometr*), **pd** (*południe*).

5) Skróty zawierające początkowe litery kilku wyrazów, np. **itd.** (*i tak dalej*), **np.** (*na przykład*).

6) Skrótownice – utworzone przez połączenie początkowych liter lub sylab wyrazów stanowiących skracaną nazwę, np. **pekape** (PKP – Polskie Koleje Państwowe), **MEN** (Ministerstwo Edukacji Narodowej), **żelbet** (żelazobeton).

265. Utwórz skróty od następujących wyrazów:

- 1) miasto, litr, gram;
- 2) inżynier, doktor, profesor;
- 3) północ, centymetr, milimetr;
- 4) i tym podobne; Wojewódzka Rada Narodowa; Rzeczpospolita Polska.

Przy pisaniu skrótów obowiązują następujące zasady:

1. Skróty wielowyrazowe nazwy własnej piszemy wielką literą bez kropek, np. **MSZ** – Ministerstwo Spraw Zagranicznych.

2. Skróty wielowyrazowe nie będące nazwą własną pisze się małymi literami łącznie, stawiając kropkę tylko na końcu skrótu, np. **tzn.** (to znaczy), **tzw.** (tak zwany).

3. W skrótach jednowyrazowych stawiamy kropkę na końcu, jeśli nie zawiera on ostatniej litery wyrazu skracanego i nie jest skrótem nazwy miar i wag, np. **ul.** (ulica), **godz.** (godzina), **p.** (pan, pani).

4. Bez kropki piszemy skróty zawierające ostatnią literę wyrazu skracanego, np. **dr** (doktor), **mgr** (magister).

5. Bez kropki piszemy skróty będące nazwami miar i wag, np. **m** (metr), **ha** (hektar), **dkg** (dekagram).

266. Zapisz skróty nazw wszystkich przypadków, obok napisz pełne słowo.

Uwaga! Zwyczajowo stosujemy w takich skrótach wielkie litery, ale nazwy przypadków piszemy małą literą.

Wzór: Ms. (też: Msc., Mc.) – miejscownik.

267. Utwórz skróty nazw dni tygodnia. Pamiętaj, że muszą się kończyć na spółgłoskę.

Wzór: niedziela – niedz.

268. a) Odczytaj podane skróty, zwróć uwagę na ich pisownię. Zapisz obok pełne słowa.

r. ..., wg ..., im. ..., cm ..., gr ..., w. ...

b) Ułóż z pełnymi wyrazami zdania.

269. Znajdź w swoich podręcznikach lub gazetach kilka skrótów. Zapisz je w zeszyte razem z pełnym brzmieniem wyrazu lub wyrażenie.

Uwaga! Dla oznaczenia liczby mnogiej:

a) skróty wieloliterowe **powtarza się** z zastosowaniem obu kropek lub bez kropki:

prof. prof. – profesorowie

ob. ob. – obywatele

dr dr – doktorzy (doktorowie)

mgr mgr – magistrowie

b) skróty jednoliterowe **podwaja się**, zamykając je kropką:

pp. – państwo, panowie, panie, panny

oo. – ojcowie, np. jezuici

270. Sporządź tabelę i w nagłówku każdej rubryki wpisz skróty wyrazów. Liczba porządkowa; Imię i nazwisko; Klasa; Rok szkolny; Liczba przeczytanych książek.

271. Zapisz, jak się wymawia podane skrótowce.

ZHP, USA, UE, ONZ, KUL

272. Napisz notatkę na temat miasta Lwowa, podając informacje o jego położeniu geograficznym, liczbie ludności, historii, przemyśle, instytucjach. Zastosuj jak najwięcej skrótów.

273. Od podanych żartobliwych nazw wielowyrzowych ułóż wygodne do wymawiania skrótowce, biorąc pod uwagę początkowe głoski, sylaby lub nazwy początkowych liter.

Międzynarodowa Organizacja Poszukiwaczy Skarbów –

Uczniowska Fabryka Ściąg –

Centralna Rozdzielnia Ocen –

Klub Odmawiających Papierosa –

Towarzystwo Ustępujących Miejsce w Tramwaju –

VIII. Kształcenie językowe. Jak pisać streszczenie

1. Przeczytaj tekst dwukrotnie.

2. Po pierwszym czytaniu staraj się zapamiętać najważniejsze wydarzenia.

3. Ułóż plan streszczenia.

4. Podczas powtórnego czytania postaraj się zapamiętać treść dialogów, opisy, portrety bohaterów.

5. Następnie zapisz streszczenie na brulionie, opierając się na plan. Sprawdź pisownię wątpliwych słów oraz interpunkcję.

6. Przepisz poprawione streszczenie do zeszytu, przeczytaj go jeszcze raz.

To forma wypowiedzi, za pomocą której przedstawiamy najważniejsze informacje na temat utworu literackiego, artykułu, przemówienia. Nie zawiera szczegółów ani własnych uwag i opinii piszącego. Zawsze jest związana z myślą przewodnią tekstu, z głównym zagadnieniem czy problemem w nim omawianym. Cechuje je styl prosty i zwięzły. Streszczając tekst, musisz odróżnić sprawy ważniejsze, zasadnicze od informacji drugorzędnych i szczegółowych. Pamiętaj, by korzystać z wyrazów o szerszym zakresie znaczeniowym (np. zamiast *śliwki, jabłka, gruszki* – owoce), używaj zdań pojedynczych, krótkich, jasnych i zwięzłych.

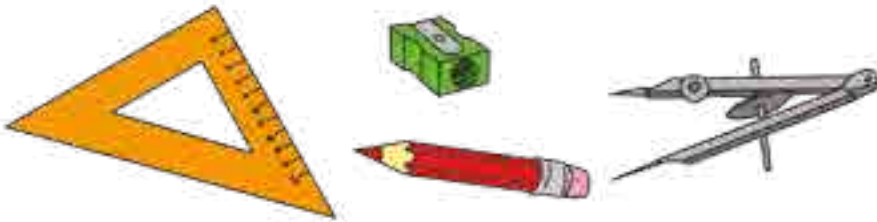
Przy pisaniu streszczenia pamiętaj o następujących zasadach:

- wybierz najważniejsze wydarzenia lub fakty;
- zachowaj chronologię wydarzeń;
- unikaj wszelkich ozdobników, stosuj jasny, rzeczowy styl;
- nie używaj wyrazów wprowadzających napięcie;
- buduj zdania pojedyncze;
- unikaj dialogów i dokładnych opisów.

274. Przepisz, pomijając z listy te elementy, które – twoim zdaniem – należy pominąć, streszczając tekst.

- dialogi bohaterów
- opisy wyglądu bohaterów
- opisy przyrody
- własna opinia na temat utworu
- przebieg wydarzeń
- własne sądy na temat bohaterów

275. a) Zapisz nazwę ogólną dla przedmiotów przedstawionych na rysunku.

b) Każdy zestaw wyrazów zastąp wyrazem ogólnym.

- talerz, filiżanka, salaterka, szklanka –
- krzesło, stół, szafa, łóżko, półka –
- koszula, spodnie, sweter, kurtka –
- goździk, tulipan, stokrotka, róża –
- trawa, kwiaty, drzewa, chwasty –
- rower, samochód, ciężarówka –

276. a) Przeczytaj uważnie poniższy tekst.

Robinson wpadł na pokład. Uczepiony burty, wpierał oczy w ciemność, starając się odgadnąć, w jakiej znaleźli się części świata, kiedy statek wpadł na mieliznę. Przez pokład przeleciały jakieś beczki, potoczyli się ludzie. Z hukiem trzaśły wiązania i ponad wszystkimi przewaliła się masa wody strzelającej bryzgami piany. [...]

Po krótkiej walce z żywiołem udało się załodze opuścić na wodę ostatnią szalupę. Zeszli do niej wszyscy, którzy pozostali przy życiu.

Huragan natychmiast zakręcił łodzią, podniósł ją ku niebu i cisnął w przepaść. Położenie było beznadziejne. Marynarze pracowali wiosłami, dążąc w stronę lądu w rozpaczliwym przekonaniu, że łódź roztrzaska się u brzegu na tysiąc kawałków. Ale na morzu również czekała ich zguba. Szalupa była za mała, by utrzymać się na powierzchni wody przy takiej fali i z takim obciążeniem. Ramiona mdlały z wysiłku i pot zalewał im oczy. [...]

Przełynęli już z półtorej mili, gdy nagle od strony rufy nadbiegła fala olbrzymia i szara jak postrzępiony głaz. Ta fala zadała im cios ostatni. Cisnęła łodzią jak piłką dnem ku górze, wyrwijąc z rąk ludzi wątłe patyczki wioseł. W jednej chwili pochłonęła wszystkich sycząca kipieli bez dna i oparcia.

Robinson poczuł bolesne uderzenie w piersi i stracił na moment przytomność. Odzyskał ją, gdy następne uderzenie wody wygarnęło go na chwilę na powierzchnię. Zaczepił tchu, starając się ze wszystkich sił płynąć w stronę brzegu. Nagle woda uciekła mu spod stóp, zostawiając go na twardym gruncie. To przywróciło mu odwagę. Był więc blisko brzegu.

(Fragment książki „Robinson Kruzoe”, wg D. Defoe napisał S. Stampf’l)

b) Streść przeczytaną historię.

- Podziel tekst na cztery części i ponumeruj je.
- Zatyłuj kolejne części.
- Opowiedz treść każdej części, używając dwóch zdań pojedynczych. Zapisz je.

c) Opowiedz jeszcze raz o tym, co wydarzyło się na morzu. Tym razem użyj sześć dań. Pomiń zbędne zdania, usuń mało znaczące określenia.

d) Zapisz streszczenie do zeszytu.

277. Przeczytaj ten niewielki naukowo-publicystyczny tekst. Streść go. W zakończeniu napisz wypowiedź, zachęcającą do spędzenia wakacji w Norwegii.

WIELKIE FIORDY PÓŁNOCY

Znalazłszy się w niewielkiej łodzi między szarymi, groźnymi zboczami wielkich fiordów Norwegii, można z łatwością zrozumieć, jak powstały legendy o Valhali i zadumanych bogach nordyckich. W zachmurzony i mglisty dzień nietrudno wyobrazić sobie na tych tajemniczych wodach także długie łodzie Wikingów, których wiosła rytmicznie pogrążały się w spokojnych wodach, gdy normandzcy rozbójnicy wyruszali na podbój wybrzeży łaskawych krain.

Chociaż fiord w języku norweskim oznacza po prostu odnogę morską, geologowie przyjęli ten termin na określenie długich, wąskich wcięć w łądzie, zalanych przez morze. Nazywa się tak charakterystyczne palczaste odnogi morskie, które również w innych krajach sięgają w głąb lądu i są otoczone górami o stromych zboczach.

Fiordy skandynawskie powstały przed wieloma tysiącami lat, gdy kolejne lodowce torowały sobie drogę przez łądy i sunąc naprzód, zrobiły w nich głębokie doliny w kształcie litery U. Nagie urwiska na skraju wody noszą znaki zadrapań przesuwającego się lodowca. Fiordy są płytsze w miejscach, gdzie łączą się z morzem – tam właśnie lodowce tracą siłę potrzebną do rycia podłoża skalnego.

(„Cuda natury”, oprac. J. Baxter i in.)

278. a) Przeczytaj tekst T. Menciny i J. Świącickiej, streść go zwięźle.

TURNIEJ RYCERSKI

Piątego maja na boisku szkoły nr 162 miał miejsce turniej rycerski [...]. Był piękny majowy ranek, wokół boiska zgromadziła się cała szkoła. Publiczność przywdziała odpowiednie stroje i nawet Wiola miała długą suknię mamy, o którą niestety stale się potykała. Damy dworu usadowiły się wokół ustawionych na podwyższeniu tronów. Rycerze już przygotowali się w rozstawionym namiocie. Trębacze zadęli w instrumenty i na boisko wkroczyli król z królową. Serek, który stał gotowy u wejścia do namiotu, przyglądał się z niedowierzaniem: „Tak, król to nasz pan od historii! A królowa? To przecież nasza wychowawczyni” [...].

Już po chwili rozpoczął się turniej. Rycerze mieli przywiązane z tyłu balony, kto pierwszy zgniół balon, ten wygrywał. Serek niestety zajął ósme miejsce w

swojej kategorii. Czuł, że tak będzie, refleks¹ nie był jego mocną stroną. Za to Piotrek był pierwszy. Z ręk królowej odebrał nagrodę. Nagrodą był baton, który Piotrek przełamał na pół i zjedli go na spółkę z Serkiem. Największy aplauz wzbudzili chłopcy z 6a i 6b. Występowali w parach jako koń i jeździec.

– Zobacz, mają nawet kropierze² z herbami – Serek zwrócił uwagę na tkaninę okrywającą niby-konie.

– Szósta-a!!! – krzyczały jak opętane dziewczyny, wymachując czym popadnie.

Wszyscy bawili się cudownie.

(Fragment książki „Sekret” z cyklu „Dzieciaki z osiedla”)

¹refleks — szybkie reagowanie na nową sytuację.

²kropierz.

b) Przygotuj tekst ogłoszenia zapraszającego na opisany szkolny turniej rycerski. Znajdź w tekście informacje o jego czasie, miejscu i uczestnikach.

Pytania do powtórki

1. Co nazywamy wyrazem podstawowym?
2. Co to jest wyraz pochodny?
3. Jak tworzymy nowe wyrazy?
4. Do czego służy wymiana dźwięków w temacie?
5. Co wiemy o pisowni przedmiotów, przyrostków?
6. Jak tworzymy wyrazy złożone?
7. Jak piszemy skrót?

CZĘŚCI MOWY. MORFOLOGIA

§ 17. Przymiotnik. Przymiotnik jako część mowy

279. Przeczytaj fragment wiersza Łesi Ukrainki „Stara baśń”. Przepisz, podkreśl przymiotniki wraz z rzeczownikami, z którymi się łączą.

Kiedyś, gdzieś w krainie jakiejś
Raz poeta żył ubogi,
Lecz miał talent poetycki –
A to skarb jest bardzo drogi.

Nie zasłynął ten poeta
Ni z postawy, ni z urody,
Chociaż nie był także brzydki –
Był to zwykły człowiek młody.

280. Przeczytaj tekst. Wypisz przymiotniki z rzeczownikami, obok zapisz, na jakie pytania odpowiadają. Czy to odmienna część mowy?

Listopad jest bardzo pięknym miesiącem. Opadły z drzew jesienne liście. Złocisty kobierzec ścię się pod nogami. Piękny miesiąc, chociaż smutny. Krótkie dni, długie noce. Niskie, ponure chmury. Zimno. Częste deszcze. W niebo sterczą czarne patyki gałęzi.

281. Przeczytaj. Wypisz przymiotniki wraz z wyrazami, które określają. Postaw odpowiednie pytanie.

Fikus to typowa roślina dżungli indyjskiej. W dżungli figus jest olbrzymim drzewem, którego wysokość dochodzi do 30 m, a długość liści do 1 m. Przy zranieniu liścia lub jego odłamaniu wycieka gęsty, biały sok, który jest wspólną cechą biologiczną łączącą różne gatunki figowców w jedną grupę. Fikus służy u nas do dekoracji pomieszczeń biurowych, sklepów i mieszkań.

(wg „Biologii”)

Wzór:

Wyraz określony	Pytanie	Przymiotnik
roślina	jaka?	typowa

Przymiotnik to część mowy nazywająca cechy i właściwości ludzi, rzeczy lub zjawisk. Najczęściej pełni funkcję określenia rzeczownika. Odpowiada na pytania: *jaki? jaka? jakie?*

Np. *pogodny dzień, wczesna godzina, kwaśne jabłko.*

282. Przeczytaj tekst, przepisz go. Podkreśl przymiotniki, jakimi członami zdania są przymiotniki.

Na tronie w Rusi Kijowskiej w XI w. osiadł Jarosław znany w historii jako Jarosław Mądry. Książę jako człowiek wykształcony dążył do zachowania jedności terytorialnej Rusi i podtrzymania jej autorytetu w świecie. Umacniał obronne wały wokół miasta, budował książęce dwory z kamienia, klasztory otoczone zabudowaniami gospodarskimi, rozbudowywał place targowe i przystanie nad Dnieprem, zakładał nowe grody. Za jego rządów został spisany pierwszy zbiór prawa zwyczajowego nazwany „Ruska Prawda”.

(wg „Historii Ukrainy”)

283. Przeczytaj podane niżej wyrazy, przepisz do zeszytu przymiotniki. Podaj odpowiedni argument, że to są przymiotniki.

Zieleń, zielenić się, zielony, zielonkawy, niski, nisko, niziny, zniżyć się, miłość, miły, miłować, umilić, szary, szarość, zszarzeć, szarzyzna, szaro.

284. Dokończ regułą: *Przymiotnik w zdaniu najczęściej jest ...* . Przepisz ją do zeszytu.

285. Dobierz jak najwięcej określeń-przymiotników do podanych rzeczowników.

Niebo –

Praca –

Mama –

Woda –

Chleb –

Wiatr –

286. a) Przepisz przysłowia. Podkreśl w nich przymiotniki.

Na początku lata poranne grzmoty są zapowiedzią rychliwej słyty.
Gdy majowy deszczyk zbyt często rosi, pierwsze żytko źle się kosi.
Jak przy zachodzie niebo czyste, nazajutrz niebo będzie bystre.
Lato ciepłe oraz dżdżyste, znaki plonu oczywiste.
Miód lipcowy to lek zdrowy.

b) Do słów: *rychliwa, słyta, rosi, dżdżysty, plon* dobierz synonimy.

287. a) Przeczytaj tekst.

NOSOROŻCE

Współcześnie żyje zaledwie pięć gatunków tych wielkich zwierząt o ciężkiej budowie, o krótkich, grubych trójpalczastych kończynach zakończonych kopytami. Mają długą głowę, małe oczy i słaby wzrok, a w nosowej okolicy czaszki jeden lub dwa rogi. Ciało pokryte jest bardzo grubą skórą.

Nosorożce są roślinożerne, prowadzą nocny tryb życia, żyją parami lub rodzinami. Pomimo swej wagi są zwinne i szybkie, a zaczepione bywają bardzo groźne.

b) Wypisz połączenia przymiotników z rzeczownikami. Określ rodzaj, przypadek i liczbę przymiotników. Oddziel temat, końcówkę.

Wzór: wielkich zwierząt – r. nijaki, D., lm.

Przymiotniki odmieniają się przez przypadki, rodzaje, liczby, przy czym przymiotnik musi stać w tym samym rodzaju, przypadku i liczbie, co rzeczownik, do którego się odnosi.

§ 18. Pisownia końcówek przymiotników

- Przypatrz się tablicy odmiany przymiotników.

Liczba pojedyncza

Rodzaj męski		Zestawienie końcówek	
M.	mał- y (<i>ptak, dom</i>)	wielk- i (<i>poeta, las</i>)	-y, -i
D.	mał- ego (<i>ptaka, domu</i>)	wielki- ego (<i>poety, lasu</i>)	-ego
C.	mał- emu (<i>ptakowi, domowi</i>)	wielki- emu (<i>poecie, lasowi</i>)	-emu
B.	mał- ego (<i>ptaka</i>)	wielki- ego (<i>poetę</i>)	-ego
	mał- y (<i>dom</i>)	wielk- i (<i>las</i>)	-y, -i
N.	mał- ym (<i>ptakiem, domem</i>)	wielk- im (<i>poetą, lasem</i>)	-ym, -im
Mc.	(o) mał- ym (<i>ptaku, domu</i>)	(o) wielk- im (<i>poecie, lesie</i>)	-ym, -im
W.	mał- y (<i>ptaku! domu!</i>)	wielk- i (<i>poeto! lesiel!</i>)	-y, -i

Rodzaj żeński		Zestawienie końcówek	
M.	mał- a (<i>córka</i>)	wielk- a (<i>rzeka</i>)	-a
D.	mał- ej (<i>córki</i>)	wielki- ej (<i>rzeki</i>)	-ej
C.	mał- ej (<i>córcze</i>)	wielki- ej (<i>rzece</i>)	-ej
B.	mał- ą (<i>córkę</i>)	wielk- ą (<i>rzekę</i>)	-ą
N.	mał- ą (<i>córką</i>)	wielk- ą (<i>rzeką</i>)	-ą
Mc.	(o) mał- ej (<i>córcze</i>)	(o) wielki- ej (<i>rzece</i>)	-ej
W.	mał- a (<i>córko!</i>)	wielk- a (<i>rzeko!</i>)	-a

Rodzaj nijaki		Zestawienie końcówek	
M.	mał- e (<i>dziecko</i>)	wielki- e (<i>miasto</i>)	-e
D.	mał- ego (<i>dziecka</i>)	wielki- ego (<i>miasta</i>)	-ego
C.	mał- emu (<i>dziecku</i>)	wielki- emu (<i>miastu</i>)	-emu
B.	mał- e (<i>dziecko</i>)	wielki- e (<i>miasto</i>)	-e
N.	mał- ym (<i>dzieckiem</i>)	wielk- im (<i>miastem</i>)	-ym, -im
Mc.	(o) mał- ym (<i>dziecku</i>)	(o) wielk- im (<i>mieście</i>)	-ym, im
W.	mał- e (<i>dziecko!</i>)	wielki- e (<i>miasto!</i>)	-e

Liczba mnoga

Forma męskoosobowa		Zestawienie końcówek	
M.	mał- i (<i>chłopcy</i>)	wielc- y (<i>poeci</i>)	-i, -y
D.	mał- ych (<i>chłopców</i>)	wielk- ich (<i>poetów</i>)	-ych, -ich
C.	mał- ym (<i>chłopcóm</i>)	wielk- im (<i>poetóm</i>)	-ym, -im
B.	mał- ych (<i>chłopców</i>)	wielk- ich (<i>poetów</i>)	-ych, -ich
N.	mał- ymi (<i>chłopcami</i>)	wielk- imi (<i>poetami</i>)	-ymi, -imi
Mc.	(o) mał- ych (<i>chłopcach</i>)	(o) wielk- ich (<i>poetach</i>)	-ych, -ich
W.	mał- i (<i>chłopcy!</i>)	wielc- y (<i>poeci!</i>)	-i, -y

Forma niemęskoosobowa		Zestawienie końcówek	
M.	mał- e (<i>domy, dzieci</i>)	wielki- e (<i>lasy, rzeki</i>)	-e
D.	mał- ych (<i>domów, dzieci</i>)	wielk- ich (<i>lasów, rzek</i>)	-ych, -ich
C.	mał- ym (<i>domóm, dziecióm</i>)	wielk- im (<i>lasóm, rzekom</i>)	-ym, -im
B.	mał- e (<i>domy, dzieci</i>)	wielki- e (<i>lasy, rzeki</i>)	-e
N.	mał- ymi (<i>domami, dziećmi</i>)	wielk- imi (<i>lasami, rzekami</i>)	-ymi, -imi
Mc.	(o) mał- ych (<i>domach, dzieciach</i>)	(o) wielk- ich (<i>lasach, rzekach</i>)	-ych, -ich
W.	mał- e (<i>domy! dzieci!</i>)	wielki- e (<i>lasy! rzeki!</i>)	-e

1. W przymiotnikach rodzaju męskiego i nijakiego piszemy w narzędniku i miejscowniku liczby pojedynczej **-ym (-im)**, np. *dużym młotem, o wielkim wodzu*, a w narzędniku liczby mnogiej **-ymi (-imi)**, np. *dużymi młotami, wielkimi wodzami*.

2. Biernik liczby pojedynczej przymiotnika w połączeniu z rzeczownikiem żywotnym rodzaju męskiego jest równy dopełniaczowi, np. *widzę wybitnego pisarza*. Zaś w połączeniu z rzeczownikiem nieżywotnym biernik liczby pojedynczej przymiotnika jest równy mianownikowi, np. *przeczytałem ciekawy artykuł*.

3. Wołacz w liczbie pojedynczej i mnogiej równy jest mianownikowi, np. *piękn! mężczyźni! znani malarze!*

4. W mianowniku liczby mnogiej przymiotnika w formie męskoosobowej zmienia się spółgłoska, poprzedzająca końcówki **-i, -y**, np. *dobry uczeń – dobrzy uczniowie; prosty człowiek – prości ludzie; mały chłopiec – mali chłopcy; ukraiński poeta – ukraińscy poeci*.

288. Napisz podane niżej rzeczowniki wraz z przymiotnikami w liczbie mnogiej. Wyjaśnij, dlaczego przymiotniki w liczbie mnogiej w I kolumnie mają inne końcówki niż przymiotniki w II kolumnie.

I	mądry syn – mądrzy synowie	II	mądry pies – mądre psy
	silny robotnik –		silny koń –
	młody obywatel –		młody las –
	mały muzykant –		mały krzak –
	stary ojciec –		stary dąb –
	wysoki sportowiec –		wysoki szczyt –

289. Przepisz, zmieniając liczbę pojedynczą na mnogą.

Wczoraj po południu odwiedził mnie kolega. Jest to pilny uczeń a zarazem wesoły chłopiec. Mój kolega jest zawsze uprzejmy w stosunku do starszych. Młodszy jego brat jest już uczniem. Mały chłopiec bierze przykład ze swego starszego brata.

290. Przepisz i uzupełnij według wzoru. Zwróć uwagę na końcówki narzędnika i miejscownika liczby pojedynczej.

M. lp.	N. lp.	Mc. lp.
dobry uczeń	dobrym uczniem	o dobrym uczniu
wysoki dąb		
mądre dziecko		
ładny długopis		
wierny pies		
ciepły wiatr		
tęgi umysł		
krótkie spięcie		

291. Przeczytaj. Wypisz przymiotniki wraz z wyrazami, które określają. Postaw obok odpowiednie pytanie. Do jakiego stylu odniesiesz ten tekst? Zatyłuj go.

Znaleźliśmy się w istnej krainie z bajki. Olbrzymie dęby o złotawym odcieniu zwiędłych liści harmonizowały z ciemną zielenią strzelistych jodeł, na których tle białym rzędem odcinały się pnie brzoź przydrożnych. Gdziegdzie olbrzymie buki lśniły swymi gładkimi pniami i bujną koroną gałęzi. Słońce smugami światła przedzierało się przez koronę drzew. Kobierzec opadłych liści szeleścił pod kopytami koni. Gęste podszycie lasu stwarzało idealne wprost schronienie dla zwierzyny.

(M. Konopnicka)

292. Przepisz i uzupełnij zakończeniami *-ymi, -imi, -im, -ym*.

OGRÓD

Środek parku zajmowała sadzawka, otoczona fantastyczn+ wyrosł+ wierzbami. W zimie wyglądały one jak połamane, upadające pnie, w nocy przybierały postać widziadeł.

W ciepłych miesiącach roku straszycła te odziewały się delikatn+ gałązkami tudzież liściem drobn+ o zielon+ wierzchu i zielon+ spodzie, a w ich dziuplach, mających formę paszcz, gnieździły się ptaki.

Przez ten ogród, który co chwila zmieniał formy i barwy, chwiał się, pachniał, błyszczał i szemrał, zapełniony skrzydlat+ istotami, szła teraz Anielka i jej guwernantka.

293. a) Przepisz. Zastąp przymiotniki w nawiasach synonimami.

Nad nami rozciągało się (pogodne) niebo. Janek jest zawsze (uprzejmy). W tym roku mieliśmy w czasie wakacji (nieładną) pogodę. W zimie nad morzem wieją (gwałtowne) wiatry. W maju dni są (jasne).

b) Jakimi członami zdania są przymiotniki?

294. Jakim byłbyś nauczycielem? Psychozabawa. W każdej z wybranych odpowiedzi podkreśl przymiotnik i określ jego rodzaj. Obok wpisz odpowiednią liczbę punktów.

Punktacja:

r. m. – 3 r. ż. – 2 r. n. – 1 r. m-os. – 4 r. niem-os. – 0

1. Który z prezentów najbardziej by cię ucieszył?
 - a) modne ciuchy
 - b) rower górski
 - c) gitara elektryczna
2. Jakie zwierzę kupiłbyś w sklepie zoologicznym?
 - a) groźnego pytona
 - b) kolorową papugę
 - c) świnki morskie
3. Kto wzbudza w tobie największy lęk?
 - a) okrutni terroryści
 - b) szalony kierowca
 - c) groźna dentystka
4. Co najbardziej psuje ci humor?
 - a) głupie dowcipy
 - b) wielkie sprzątanie
 - c) brzydka pogoda

5. Kto najbardziej ci imponuje?
- a) wybitni politycy
 - b) wielcy odkrywcy
 - c) prezenterki telewizyjne
6. Kto mógłby być twoim przyjacielem?
- a) świetny sportowiec
 - b) zagadkowa dziewczyna
 - c) komputer osobisty
7. Wygraną na loterii przeznaczyłbyś na:
- a) obligacje państwowe
 - b) beztroską podróż
 - c) samochód sportowy

4 – 8. Jesteś materiałem na bardzo drażliwego nauczyciela. Brak ci siły przekonywania i stanowczości, nie poradziłbyś sobie z przeszkadzającymi na lekcji uczniami. Jesteś zbyt przewrażliwiony. Pracuj nad swoim charakterem.

11 – 16. Tak trzymać! Byłbyś nauczycielem wymagającym, ale potrafiłbyś też zrozumieć swoich uczniów. Umiałbyś zjednać sobie klasę poczuciem humoru, wszechstronnymi zainteresowaniami i życzliwością wobec świata.

17 – 22. Nikomu nie życzylibyśmy, by dostał się w twoje ręce. Zapowiadasz się na srogiego nauczyciela. Nie darowałbyś najmniejszego przewinienia. Na twoich lekcjach wszyscy drżeliby ze strachu. Spróbuj częściej się uśmiechać.

295. Przepisz podane zdania, stosując przymiotniki umieszczone w nawiasach we właściwej formie.

Wysoko nad miastem, na (smukły) kolumnie stał posąg (szczęśliwy) księcia. (Cały) jego postać pokrywały (cienki) płatki (szczerzy) złota, oczy miał z dwóch (błyszczący) szafirów, a (wielki, czerwony) rubin płonął na pochwie jego miecza. Ogromnie go podziwiano [...].

(Pewny) nocy leciał nad miastem (malutki) ptaszek, jerzyk. [...] Leciał przez (cały) dzień, a wieczorem znalazł się nad miastem. „Gdzie się teraz zatrzymam? – pomyślał. – Mam nadzieję, że miasto przygotowało coś dla mnie”.

Wtem zobaczył posąg na (smukły) kolumnie.

– Zatrzymam się tutaj – zawołał – będę miał (piękny) widok i dużo (świeży) powietrza.

I po chwili wylądował między stopami (szczęśliwy) księcia.

(O. Wilde „Szczęśliwy książę”)

Każdy rzeczownik jest albo rodzaju męskiego, albo żeńskiego, albo nijakiego, np. *dom, ulica, dziecko*.

Inaczej jest z przymiotnikiem. Przymiotnik w liczbie pojedynczej ma trzy rodzaje, rodzaj przymiotnika w liczbie pojedynczej zależy od rodzaju rzeczownika, np. *duży dom, wąska ulica, małe dziecko*.

W liczbie mnogiej przymiotniki mają dwie formy:

– **formę męskoosobową**, kiedy przymiotnik określa rzeczownik osobowy rodzaju męskiego, np. *dzielni żołnierze, wielcy uczeni, pilni uczniowie*. Występują tu końcówki **-i, -y**;

– **formę niemęskoosobową**, kiedy przymiotnik określa wszystkie inne rzeczowniki, np. *mądre kobiety, wierne psy, żyzne pola*.

Występuje tu końcówka **-e**.

- 296.** Do podanych rzeczowników dobierz odpowiednie pod względem formy i znaczenia przymiotniki z ramki.

wyprawa –	koledzy –	piłkarze –
drużyna –	las –	uczennice –
dzień –	zwierzęta –	koleżanki –

zdolne, polarna, piłkarska, serdeczni, słoneczny,
ogromny, najlepsi, serdeczne, polarne

- 297.** Do podanych rzeczowników z przymiotnikiem dopisz mianownik liczby mnogiej:

sławny malarz, zdolny ślusarz, znany sportowiec, wybitna poetka, pilna uczennica, pilny uczeń, głodny wilk, biały bocian, biały człowiek, pracowity robotnik, mądry człowiek, wielki pisarz, miłe dziecko, miły chłopiec, gęsty las, zielony las, wysokie drzewo, wysoki student.

Wzór: sławni malarze.

- 298.** Dopisz – według wzoru – formy M. Im rodzaju męskoosobowego i niemęskoosobowego podanych przymiotników. Każdy dopisany przymiotnik połącz w związek składniowy z rzeczownikiem.

Wzór: młody – młodzi mężczyźni, młode kobiety.

stary –	wysoki –
dobry –	niski –
zły –	obcy –
duży –	ciekawym –

299. Uzupełnij wy kropkowane miejsca.

Wzór: śmiały czyn

... decyzja	... plany	odważne ...
... wyznanie	odważny ...	odważni ...
... ludzie	odważna ...	odważne ...

300. Uzupełnij tekst przymiotnikami. Możesz wybrać je spośród podanych.

długi, wąski, brzegowy, mały, kopiasty, uprawny, piaszczysty, błękitny, wielki, daleki, szary, dziki, biały, ciemny

Droga nasza wiedzie poprzez ... jezioro. Linia ... załamuje się, tworząc ... zatoki lub półwyspy. Lasy nikną, ponad wodą ciągną się ... wzgórza lub ..., czasem na tle nieba wiatrak wyciąga ... ramiona. Na północy ... horyzont zlewa się z ... dalą wód. Na wodach tego jeziora spotykam ... łabędzie. Pięknie wyglądają te ... ptaki, z wolna i z powagą przesuwiają się po ... powierzchni wód.

301. a) Podkreśl w tekście wyrazy nazywające cechy i zapisz nad nimi pytanie, na które odpowiadają te wyrazy.

Zła była zima, okrutna dla słabych. Marcin cieszył się, że ma dobrego konia, ostry miecz u boku, kaftan z grubej, szorstkiej wełny, a przede wszystkim płaszcz szeroki, miękki, który osłania od zimna i od tchnienia lodowatego wiatru.

b) Jakimi członami zdania są te przymiotniki?

302. Znajdź osiem przymiotników. Możesz je odczytywać pionowo, poziomo, po przekątnej i wspak.

Y	Z	A	Z	C	I	E	P	Ł	Y	B	W
W	C	I	Y	D	Ż	A	Ż	Ć	Z	D	D
I	Y	E	M	W	Ę	U	N	F	T	G	O
L	E	Ś	H	N	S	I	R	Ż	P	J	K
Ż	M	Ó	K	O	Y	T	Ń	F	Ó	L	U
Ą	N	R	Ł	M	R	M	Ł	O	L	P	C
I	K	Ó	O	U	J	P	I	R	H	S	Z
C	G	T	D	Ż	I	K	K	Ę	I	M	L
U	F	N	U	Ę	N	W	E	Y	D	Z	I
Ć	A	Ż	C	Ż	B	A	Ą	Ż	C	Ż	W
A	Ć	Ą	D	B	Ę	C	F	D	G	W	A

b) Ułóż kilka zdań z wybranymi przymiotnikami.

303. Dopisz formy rodzaju ukazujące podane oboczności.

ch : si cichy –	ł : l mały –
d : dzi młody –	r : rz chory –
ż : zi duży –	k : c dziki –
sz : si pieszy –	t : ci żółty –

304. Dopisz przykłady przymiotników – cechy spostrzegane za pomocą zmysłów:

– *wzroku*:

barwy: biały, ...
kształty: owalny, ...
wymiary: mały, ...

– *słuchu*: dźwięczny, ...

– *dotyku*: szorstki, ...

– *smaku*: kwaśny, ...

– *cechy charakteru*: hojny, ...

305. Napisz krótkie wypracowanie „Moja mama”. Staraj się użyć w nim przymiotniki z poprzedniego ćwiczenia.

306. Do wyrażeń w liczbie pojedynczej dopisz liczbę mnogą (mianownik).

Głupi chuligan, chudy malec, dobry fachowiec, stary praktyk, wielki mistrz, obcy człowiek, cudzy mąż, nowy pracownik, stanowczy nauczyciel, hoży harcerz, pilny uczeń, dobry lekarz, bogaty człowiek, wierny przyjaciel, znany poeta.

307. Tekst zawiera przymiotniki w błędnej formie. Znajdź je i popraw.

Mieszkańcy Egiptu od zamierzchłą przeszłości wykorzystywali corocznemu wylewy Nilu. Zjawisko wywoływały obfitych opadów deszczu w środkowe Afryce oraz topnienie śniegów na etiopski płaskowyżu, powodując gwałtownym przybór wody rzeki w jej północny brzegu. Nil zalewał okolicznych pola, a kiedy wody opadały, pozostawała warstwa żyzny mułu. Dzięki temu cywilizacja starożytnemu Egiptu mogła się rozwijać.

(wg „Geografii”)

308. a) Do podanych wypowiedzi wpisz odpowiednie przymiotniki z ramki.

białe, niebieskie, szara, złota, czerwony, czarna, biały

Człowiek posiadający wiele umiejętności praktycznych – ... rączka.
Ludzie żyjący cudzym kosztem, próżniacy – ... ptaki.
Osoba wyróżniająca się złymi cechami, piętnowana i prześladowana za te cechy – ... owca.

Narciarstwo – ... szaleństwo. Pożar – ... kur. Rzecz rzadko występująca, osobliwość – ... kruk. Osoba pozornie niczym się nie wyróżniająca, lecz mająca decydujący głos w jakichś sprawach – ... eminenca.

b) Jak nazywają się takie wyrażenia? Ustnie wytłumacz ich znaczenie.

309. Przetłumacz na język polski.

Молоді дівчата, молоді студенти;
працелюбні діти, працелюбні бджоли;
славні шахтарі, славні полки;
кращі учні, кращі роки;
високі дерева, високі хлопці;
цікаві зустрічі, цікаві люди.

310. Dokończ rozpoczęte wypracowanie. Dokładnie opisz drzewo, które ci się najbardziej podoba. W opisie użyj jak najwięcej przymiotników.

Jest słoneczny, jesienny dzień. Jesień we Lwowie jest szczególnie piękna. Spaceruję w pobliskim parku. Znam tu każde drzewo. Są tu drzewa, które podziwiam przy każdej pogodzie – i latem, i jesienią, i zimą, i wiosną. Najbardziej podoba mi się

§ 19. Przymiotniki jakościowe, relacyjne i dzierżawcze

311. Przeczytaj podane połączenia wyrazów. Wyjaśnij znaczenie przymiotników. Jakie cechy przedmiotów one określają?

- a) jasny dzień, pogodne niebo, młody człowiek;
- b) drewniany dom – dom z drewna,
zimowy dzień – dzień w zimie;
- c) ojcowski dom – dom ojca,
matczyzna ręka – ręka matki.

?

1. Na jakie pytania odpowiadają przymiotniki grup a), b), c)?
2. Od czego powstały przymiotniki grupy b) i c)? Czym je można zastąpić?
3. Czy można zastąpić rzeczownikami przymiotniki grupy a)?
4. Do których przymiotników możemy dodać wyraz *bardziej* lub *mniej*?

Pod względem znaczenia rozróżniamy przymiotniki *jakościowe*, *relacyjne* i *dzierżawcze*.

Przymiotniki jakościowe wskazują na właściwości przedmiotów: 1) kolor (*błękitny, biały*); 2) smak (*gorzki, słodki*); 3) zapach (*aromatyczny*); 4) ciężar (*lekki, ciężki*); 5) wiek (*młody, stary*); 6) formę (*owalny, prosty*); 7) właściwości zewnętrzne i wewnętrzne (*dobry, grzeczny*).

Do większości tych przymiotników możemy dodać wyraz *bardziej* lub *mniej* (*mniej ciężki, bardziej stary*).

Przymiotniki relacyjne wskazują na relację, stosunek do danego rzeczownika. Najczęściej stosuje się to materiału (*żelazny*), miejsca (*leśny*), czasu (*jesienny*), liczby (*podwójny*), osoby (*dziecięcy*), narodowości (*polski*).

Przymiotniki dzierżawcze określają przynależność do osoby lub zwierzęcia i odpowiadają na pytania: *czyj? czyja? czyje?*

Np. *babcina suknia, koński ogon*.

312. Przeczytaj wiersz Jana Twardowskiego „W kropki zielone”. Przepisz, podkreśl przymiotniki, określ ich znaczenie.

Nie malujecie Matki Boskiej w stajence betlejemskiej
stałe tylko na niebiesko i różowo
i z niebieskimi oczami
ni to ni owo.

Tyle było wtedy w Betlejem złotego nieba
aniołów w białym oknie
pstrokatych pastuszków za progiem.

Założę się, że ktoś świece zapalił
przed brązowym żłóbkiem
jak czerwoną lampkę przed Bogiem.

Osiółek podskakiwał na czarnych kopytkach
wół seplenił w fioletowym cieniu
święty Józef rudych proroków kąpał
w srebrnym strumieniu.

– Nim ci, mamusiu – myślał Jezus –
kupię koronę
lepiej ci w zwykłej szarej bluzce
w kropki zielone.

313. Przeczytaj tekst, wypisz przymiotniki, obok zapisz, do jakiej grupy je odniesiesz: relacyjne, jakościowe, dzierżawcze.

Chłopiec siedział nad książką, kiwał się i walczył ze snem. [...] Na parapecie okiennym wprost przed chłopcem stało małe lustro, w którym widać było prawie cały pokój. W tej samej chwili, kiedy otworzył oczy, wzrok jego padł na lustro, w którym ujrzał dokładnie, że wieko od matczynej skrzyni stoi otworem.

Przyszło mu na myśl, że to sprawka złodziei. Nagle ujrzał jakiś czarny cień [...]. To, co początkowo było cieniem, stało się coraz wyraźniejsze, a po chwili ujrzał, że to jest coś rzeczywistego. Był to ni mniej, ni więcej krasnoludek, prawdziwy, najprawdziwszy krasnoludek, który siedział okrakiem na skraju skrzyni. [...] Miał starą pomarszczoną twarz bez zarostu, ubrany był w czerwony surdut¹ z długimi połami; pumpy² i czarny kapelusz z szerokim rondem. Białe koronki przy szyi i mankietach, kłamry przy trzewikach i podwiązki³ z kokardami sprawiały, że wyglądał bardzo strojnie i wytwornie.

(wg S. Lagerlöf)

¹surdut – długa, ciemna marynarka.

²pumpy – sportowe męskie spodnie zapinane pod kolanami.

³podwiązki – zapięcie pończochy.

314. Porównaj przymiotniki w grupach a) i b).

a) złoty zegarek	b) złote ręce
wiosenne kwiaty	wiosenny humor
burzliwe morze	burzliwe wystąpienie

?

1. Które przymiotniki są użyte w znaczeniu dosłownym, a które – w przenośnym?
2. Które przymiotniki można zastąpić odpowiednimi rzeczownikami? Do których przymiotników można dobrać synonimy?

Przymiotniki relacyjne występują zawsze w znaczeniu dosłownym. Przymiotnik relacyjny użyty w znaczeniu przenośnym staje się przymiotnikiem jakościowym. W tym wypadku nie można go zastąpić rzeczownikiem (nie można powiedzieć, że *złote ręce* – to ręce ze złota). Można natomiast zastąpić je synonimem (np. *złote ręce* – *ręce sprawne, umiejętne, pożyteczne*).

315. Przeczytaj zdania, powiedz, w których z nich wyróżnione przymiotniki występują jako relacyjne, a w których jako jakościowe.

Skąd w królestwie *skrzydlatym* tyle zamieszania, jaka burza te ptaki tak wcześnie wygania? (A. Mickiewicz) Pegaz – to w greckiej mitologii *skrzydlaty* koń Zeusa. Lecą daleko za góry me myśli *skrzydlate*.

Most nad górską rzeką zawieszony był na grubych *stalowych* linach. *Stalowe* zęby piły wgrzyzały się ze zgrzytem w pnie drzew. Był to człowiek o ostrym, *stalowym*, zimnym spojrzeniu.

316. Z każdym z podanych przymiotników ułóż dwa zdania tak, żeby przymiotnik w pierwszym zdaniu występował jako relacyjny, a w drugim zdaniu jako jakościowy.

żelazny, jedwabny, ostry

317. a) Zastąp przydawkę wyrażoną rzeczownikiem w dopełniaczu przymiotnikiem utworzonym od rzeczownika *czyj? czyja? czyje?*

dom ojca – ... dom
czapka górnika – ... czapka
mundur żołnierza – ... mundur
opieka matki – ... opieka
oczy kota – ... oczy
gniazdo bociana – ... gniazdo

- b) Do jakiej grupy odniesiesz powyższe przymiotniki?

Przymiotniki utworzone od nazw osobowych, wskazują na przynależność (np. dzieła literackiego, muzycznego czy posiadłości do kogoś, piszemy wielką literą), i odpowiadają one na pytania: *czyj? czyja? czyje?*, np. *komedie Fredrowskie, dumki Szewczenkowskie*.

318. Utwórz przymiotniki od podanych nazw osobowych. Wybierz formanty: *-ski, -owski*.

Wzór: mazurki Chopina to chopinowskie mazurki.

ballady Mickiewicza to ...

gadki Sabały to ...

opery Łysenki to ...

filmy Disneya to ...

pałac Radziwiłłów to ...

pieśni Moniuszki to ...

Przymiotniki tworzone od nazw własnych osobowych, nie wskazujące na przynależność do kogoś, zapisujemy małą literą. Odpowiadają one na pytania: *jaki* (-a, -e)?, *który* (-a, -e)? Np. *koncert moniuszkowski* to koncert, na którym są wykonywane utwory Stanisława Moniuszki. Wielką literą piszemy przymiotniki pochodne od rzeczowników osobowych w zestawieniu będących nazwami stowarzyszeń oraz imprez, np. *Międzynarodowy Konkurs Chopinowski*.

- 319.** Zastąp wyrażenie z rzeczownikami osobowymi odpowiednimi przymiotnikami utworzonymi od tych rzeczowników. Pamiętaj o pisowni małą literą przymiotników, które odpowiadają na pytanie *jaki?* (-a, -e), a więc nie oznaczają przynależności.

Na uroczystym wieczorku poświęconym Iwanowi France spotkali się miłośnicy jego poezji. Legenda związana z postacią Napoleona odzwierciedlała się w licznych utworach literackich. Co roku w Filharmonii Lwowskiej organizowane są koncerty ku czci Mozarta.

- 320.** a) Przeczytaj tekst. Zatyłuj go. Ustnie streść go.
b) Jaki to styl, uzasadnij swoją odpowiedź.

Jeszcze tyle byłoby do pisania,
nie wystarczą tu żadne słowa:
o wiewiórkach, o bocianach,
o łąkach sfałdowanych jak suknia balowa,
o białych motylach jak listy latające,
o zieleniach śmiesznych pod świerkami,
o tych sztukach, które robi słońce,
gdy się zacznie bawić kolorami;
i gdy człowiek wejdzie w las, to nie wie,
czy ma lat pięćdziesiąt, czy dziewięć,
patrzy w las jak w śmieszny rysunek
i przeciera oślepte oczy,
dzwonek leśny poznaje, ćmę płoszy
i na serce kładzie mech jak opatrunek.

- c) Jaki jest stosunek osoby mówiącej do przyrody? Jak rozumiesz ostatnią linijkę wiersza?

- 321.** Przeczytaj tekst. Ułóż plan szczegółowy. Napisz początkowo tekst na brudno, a potem przepisz go. Zatyłuj swoje streszczenia.

KRÓLEWICZ EMERYK PŁATA FIGLE

Puszcza była czarna i milcząca. Szli długo. Patrzyli na brodate jodły porośnięte srebrnymi i zielonymi odmianami mchów. Ulegli nastrojowi

spokoju. Nurtowała ich tylko jedna myśl, czy przed nocą zdołają wyjść z leśnej głuszy. Szli i szli, a tu ciągle gęszcz starych drzew, cisza i mrok. Mogliby uwierzyć, że lasy nie kończą się wcale, że trzeba tak wędrować aż nad Bałtyk, żeby zobaczyć otwartą przestrzeń. Może zabłądzili? Tego pytania jednak nikt by nie zadał. Lepiej wędrować bez przerwy kilka tygodni, aniżeli się tak ośmieszyć.

Niepostrzeżenie pod konarami zaczęło się przejaśniać. Rozrzedziła się ciemność. Byli coraz bliżej krańca puszczy. Spieszyli w tym kierunku. Za każdym krokiem więcej światła. Nagle poraził oczy słoneczny blask odbity na złotym rżysku. Pole uprawne! Czyżby już mieli za sobą Puszcze Jodłową? Wyszli na brzeg.

Ogarnął ich zapach mocny i wspaniały. Ciepło słoneczne wyzwalало go z ziemi, z najbliższej okolicy, z roślin. Maciek Osa przykucnął, odgarnął dłonią gęszcz zielonych liści, jak się odgarnia czuprynę z czoła małemu dziecku. Roześmiał się.

– Pozioooooomki!

Nieprzebrane mnóstwo poziomek barwiło czerwienią każdą polankę. Pełno. Przykucnęli. Zbierali oburącz. Wsypywali sobie do ust pełnymi garściami. Brwi podjeżdżały wysoko na czoło, jakby zdziwione takim bogactwem lasu, takim sutym przyjęciem.

Tuż obok ostatnich świerków i jodeł jarzyło się w słońcu żółte ścier-nisko. Żyto już skoszone i powiązane słomianymi powrósełkami leżało w równych odstępach, kłosami na południe. Kiedy chłopcy zatnęli całkowicie w napełnianiu swoich ust poziomkami, na pole wykuśtykał mały staruszek z włosami jak mleko. Dłonie miał złożone na plecach i krzywił się niemal przy każdym kroku. [...] Ustawił bardzo mozolnie i wolno mendel¹ żyta, umocnił go i ruszył po następne snopki. [...] Szedł pod górę. Stąpał ostrożnie, jakby każdy krok sprawiał mu ogromny ból. [...] Był odwrócony tyłem do chłopców. Marek i Felek schylili się równocześnie. Plecy mieli giętkie², nie czuli zmęczenia mimo długiej wędrówki. Chwycili po dwa snopy w każdą garść. Błyskawica, Hindus, Maciek Osa zrobili to samo. Zaczęli stawiać mendel na skraju pola, pod samym lasem, z dala od wzgórza, na którym pracował staruszek.

(S. Szmaglewska)

¹mendel – snopy zboża ustawione razem na polu.

²giętki – dający się giąć, elastyczny, sprężysty.

§ 20. Stopniowanie przymiotników

322. Uzupełnij podane niżej zdania według wzoru.

Wzór: Adam jest *zdolny*, Stach jest *zdolniejszy*, ale *najzdolniejszy* jest Krzyś.

Lwów jest *starym* miastem, Kraków jest ..., a ... jest Rzym. Ten zeszyt jest *gruby*, zeszyt kolegi jest ..., ale mój brulion jest Dniepr jest *długą* rzeką, Nil w Afryce jest ..., ... jest Missisipi w Ameryce.

Przymiotniki się **stopniują**, tzn. informują o różnym natężeniu cechy, np. *mały*, *mniej*, *najmniej*.

Przymiotniki mają trzy stopnie:

a) **stopień równy** – *piękny*, b) **stopień wyższy** – *piękniejszy*, c) **stopień najwyższy** – *najpiękniejszy*. Wyróżniamy trzy sposoby stopniowania:

- **regularny**: miły, miłszy, najmiłszy;
- **opisowy**: słony, bardziej słony, najbardziej słony;
- **nieregularny**: duży, większy, największy.

Stopniują się tylko przymiotniki jakościowe.

323. Przeczytaj tekst. Do pierwszej kolumny tabeli wpisz wszystkie przymiotniki znajdujące się w poniższym tekście, a następnie uzupełnij pozostałe kolumny.

stopień równy	stopień wyższy	stopień najwyższy	sposób stopniowania

Nocą święty Marcin był niespokojny. Przez długi czas podróży nie mógł usnąć i przewracał się z boku na bok. Kiedy wreszcie zapadł w sen, przyśnił mu się ów biedny człowiek, któremu oddał połowę swego ciepłego płaszcza. Wtem ciemność rozproszył jasny blask. Święty Marcin ujrzał twarz Jezusa, którą kiedyś widział na pięknej mozaice w małej kaplicy. Jezus powiedział mu, że to on był owym nieszczęsnym starcem, któremu Marcin okazał serce. Wkrótce po tym cudownym wydarzeniu Marcin przyjął chrzest.

324. a) Zestaw podane przymiotniki i powiedz, od jakich wyrazów podstawowych i za pomocą jakich formantów tworzy się stopień wyższy i najwyższy przymiotników.

twardy – tward-szy – naj-twardszy
długi – dłuż-szy – naj-dłuższy
krótki – krót-szy – naj-krótszy
niski – niż-szy – naj-niższy
ciepły – ciepl-ejszy – naj-cieplejszy

- b) Jakie wymiany głosek spostrzegłeś w tych wyrazach? Jak tworzy się stopień wyższy i najwyższy przymiotników?

Stopień wyższy przymiotników tworzymy za pomocą formantu przyrostkowego **-szy** (jeżeli podstawa słowotwórcza kończy się jedną spółgłoską) lub **-ejszy** (jeżeli podstawa słowotwórcza ma na końcu zbieg dwóch lub więcej spółgłosek), np. *ślabý – ślabszy, mocny – mocniejszy*.

Stopień najwyższy tworzymy od stopnia wyższego przez dodanie przedrostka **naj-**, np. *ślabszy – najślabszy, mocniejszy – najmocniejszy*.

Przy stopniowaniu w temacie zachodzi wymiana głosek.

Przymiotniki z przyrostkami **-k-**, **-ok-**, **-ek-** tworzą formy stopnia wyższego i najwyższego bez tych przyrostków przez dodanie formantu **-szy** bezpośrednio do rdzenia, np. *śladki – śladszy*.

Takie stopniowanie nazywamy **stopniowaniem regularnym**.

325. Do podanych przymiotników dopisz formy stopnia wyższego i najwyższego. Osobno napisz przymiotniki, które się nie stopniują.

Cichy, pełny, martwy, ciemny, żywy, podobny, ostrożny, wczorajszy, polski, uczciwy, miesięczny, ukraiński, obszerny, właściwy, drewniany, czerwony, słodki, głęboki, górski, wesoły, kwadratowy.

326. Zestaw następujące przymiotniki. W jaki sposób zostały utworzone stopnie wyższy i najwyższy?

dobry – lep-szy – naj-lepszy

zły – gor-szy – naj-gorszy

wielki – więk-szy – naj-większy

mały – mniej-szy – naj-mniejszy

wojowniczy – bardziej wojowniczy – najbardziej wojowniczy

gorzki – mniej gorzki – najmniej gorzki

Przymiotniki *dobry, zły, wielki, mały* tworzą stopień wyższy i najwyższy od innych rdzeni niż te, które są podstawą stopnia równego.

Takie stopniowanie nazywa się **nieregularnym**.

W niektórych przymiotnikach stopnie tworzymy opisowo przez dodanie przysłówka do przymiotnika w stopniu równym. Takie stopniowanie nazywa się **stopniowanie opisowe**.

Formy opisowe mają nie tylko stopień **wyższy** i **najwyższy**, lecz także **niższy** i **najniższy**. Formy opisowe tworzymy przez dodanie do odpowiednich przymiotników w stopniu równym przysłówek:

bardziej lub **więcej** w stopniu **wyższym**,

mniej – w stopniu **niższym**,

najbardziej, najwięcej w stopniu **najwyższym**,

najmniej – w stopniu **najniższym**, np. *malowniczy – bardziej, najbardziej malowniczy; mniej, najmniej malowniczy*.

327. a) Utwórz stopień wyższy i najwyższy przymiotników.

Rzadki, zdrowy, czysty, młody, duży, mały, suchy, cienki, młody, krótki, lekki, zacięty, miękki, zły, dobry, gęsty, słodki, stary, krótki, ciężki; słony, uroczysty, ponury, skąpy, honorowy, spokojny, brudny, gruby.

b) Zwróć uwagę na pisownię przyrostków przymiotników w stopniu wyższym najwyższym.

c) Wypisz kilka par przymiotników antonimów.

328. Porównaj podane rzeczowniki według wzoru.

Wzór: maj jest ciepły, czerwiec jest cieplejszy, lipiec jest najcieplejszy.

Pod względem grubości: gałąź, konar, pień.

Pod względem cienkości: włos, nitkę, pajęczynę.

Pod względem wielkości: pszczołę, muchę, mrówkę.

Pod względem chłodu: grudzień, listopad, październik.

329. Przepisz przysłowia, uzupełniając je stopniem wyższym przymiotników umieszczonych w nawiasach.

Zdrowie jest (drogi) od złota. Po pracy jedzenie jest (smaczny). Słotne lato (zły) od jesieni. (Dobry) dzięcioł w ręku niż orzeł na sęku. Im (wielki) godność, tym (wielki) odpowiedzialność. Im (czarny) rola, tym lepiej rodzi. Gdzie rzeka (głęboki), tam (cichy) woda.

330. Zastosuj przymiotniki podane w nawiasach w odpowiednim stopniu.

Adam jest (mocny). Janek jest (mocny) niż Adam, jest także ... (mocny) od Jacka. Jurek jest (mocny) spośród nich.

331. Spośród podanych wyrazów wybierz przymiotniki i wpisz je w odpowiednie miejsce w tabelce.

Długi, wytracić, ten, owoc, plastikowy, kruchy, miłość, ciekawie, muszelka, równo, drobny, tłusty, piaskowy, ciężkozbrojny, ciepły, sympatyczny, dobry, dobrze, krótko, słusznie, bukowy, zły, przykro, szkolny, ładny, drogo, drogi, sztucznie, głęboki, bankowy, światło, czysty, domownik, tak, przyjemny, leśnik, miłosierny, uciążliwy, miły, miło, twardy, myśl, fabryczny, zimno, niecierpliwość, niecierpliwy, podniosły, kolorowy, kolorowo, filmowy, deszczowo, deszczowy, klasówka, niski.

Przymiotniki, które się stopniują			Przymiotniki, które się nie stopniują
regularnie	opisowo	nieregularnie	

332. Znajdź w tekście przymiotniki, a następnie określ ich formę gramatyczną i stopień.

Przez długie wieki grób świętego Marcina w Tours był miejscem pokutnych i dziękczynnych pielgrzymek rycerskich. Przykład rzymskiego żołnierza uczył, jak miłosierni powinni być rycerze. Nic więc dziwnego, że rycerstwo średniowiecznej Europy obrało świętego Marcina na patrona.

Wzór: *długie* – st. równy, lm., forma niemęskoosobowa, B.

333. Uporządkuj podane przymiotniki według stopnia i zapisz parami do zeszytu. Podkreśl zakończenia -szy, przypomnij sobie regułkę, która uzasadnia tę pisownię.

Krótszy, najkrótszy, ładniejszy, brzydszy, lepszy, najładniejszy, młodszy, najlepszy, najmłodszy, najbrzydszy, większy, kłopotliwszy, największy, najkłopotliwszy.

334. W każdym z podanych zdań ukrył się jeden przymiotnik. Odszukaj te przymiotniki.

Kupię **ci chałwę**.

Kamil szasta **pieniężmi**.

Nie chciałby stracić takiej **okazji**.

Pojechał na wprost, szybko mijając **przedmieścia**.

Zamierzam ulepszyć mój **wynalazek**.

335. Zastosuj przymiotniki podane w nawiasach w odpowiednich formach gramatycznych (przypadku, liczbie, rodzaju, stopniu).

Kwiecień i maj przynoszą (piękny) wiosnę. Dni są wtedy coraz (długi) i (ciepły). Niebo jest (pogodny). Wieje (ciepły) wiatr. W lecie mamy (długi)

dzień i (krótki) noc. Potem dni stają się coraz (krótki), a noce coraz (długo) aż do (jesienny) zrównania dnia z nocą. Z końcem sierpnia zaczyna (złoty), (ciepły) jesień, po której następuje okres szarug (jesienny). Niebo zasnuwa się wtedy (ciemny) chmurami, padają (ulewny) deszcze, coraz (częsty) są wichury i (ranny) przymrozki. Jesień jest często (dokuczliwy), ale zima jest (przykry) i (długi) porą roku.

§ 21. Tworzenie przymiotników. Pisownia najważniejszych przyrostków przymiotników

336. Zestaw podane wyrazy podstawowe i pochodne i odpowiedz na pytania.

a) dziwny – przedziwny

mały – malutki

zielony – zielonkawy

b) płynąc – płynny

widzieć – widzialny

szkodzić – szkodliwy

c) maj – majowy

miedź – miedziany

chłop – chłopski

matka – matczyne

d) prawda, mówić – prawdomówny

dwa, lata – dwuletni

żółty, niebieski – niebiesko-żółty

ciemny, fiolet – ciemnofioletowy

?

1. Od jakich części mowy zostały utworzone przymiotniki?

2. Za pomocą jakich formantów tworzymy przymiotniki?

3. Wymień najważniejsze przyrostki przymiotników.

4. Jak tworzymy przymiotniki złożone? Jak je piszemy?

a) Utwórz przymiotniki od rzeczowników za pomocą formantów *-dzki*, *-cki*.

Kozak, Szwed, Łódź, student, Karpaty, sąsiad, ludzie

b) W jakich przymiotnikach piszemy przyrostek *-dzki*? Jak go wymawiamy?

337. Zapisz po dwa przymiotniki z przyrostkami *-owy*, *-any*, *-ski*, *-utki*, *-ny*. Ułóż z nimi zdania.

338. Ułóż po dwa przymiotniki z przedrostkami *prze-*, *przy-*. Ułóż z nimi zdania, zapisz je. Jakich znaczeń nadaje przymiotnikom przedrostek *prze-*, *przy-*?

339. Zestaw podane przymiotniki i odpowiedz na pytania:

- a) Jaki przyrostek piszemy w przymiotnikach, utworzonych od wyrazów, których temat kończy się na *ż*?
- b) Jak tworzymy przymiotniki na *-ski* od wyrazów, których temat kończy się na *k, g, ch*?
- c) Jakie zakończenie piszemy w przymiotnikach utworzonych od tematów na *w*?

koń – koński

lekarz – lekarski

Kaukaz – kaukaski

zbliżać się – bliski

Lwów – lwowski

malarz – malarski

Ryga – ryski

Lwów – lwowski

Czech – czeski

Kulików – kulikowski

Praga – praski

Haga – haski

W przymiotnikach piszemy zawsze **-ski** (nigdy **-zki!**), bez względu na końcową spółgłoskę tematu podstawowego.

Tworząc przymiotniki na **-ski** od nazw o temacie zakończonym na **k, g, ch**, opuszczamy te spółgłoski, np. *Praga – praski, Włochy – włoski*. W przymiotnikach utworzonych od tematów na **-w** piszemy **-wski**, np. *Kijów – kijowski, Łotwa – łotewski*.

Zakończenie **-cki** piszemy zgodnie z wymową, np. *studencki, inteligencki*.

340. a) Przepisz podane rzeczowniki i dopisz po jednym przymiotniku pokrewnym z ramki. Podkreśl w rzeczownikach litery uzasadniające pisownię **-dzki** w zakończeniach przymiotników.

gromadzki, ludzki, grodzki, inwalidzki, wojewódzki, sąsiedzki, łódzki, szwedzki, beskidzki, grunwaldzki, sieradzki, grenlandzki

Gromada, inwalida, ludzie, gród, sąsiad, wojewoda, Łódź, Sieradz, Grunwald, Szwed, Grenlandia, Beskid.

b) Ustnie uzasadnij pisownię wielkiej i małej litery.

341. Przepisz podane niżej związki wyrazowe, podkreśl zakończenie **-cki** w przymiotnikach i uzasadnij ustnie ich pisownię.

Szlachecki stan, prostacki zwyczaj, warsztat tkacki, stół krawiecki, sieci rybackie, szkoła świecka, rodzina inteligencka, partyzancka dola, ołtarz Mariacki, zamek gotycki, wycinanka łowicka.

342. Przepisz osobno przymiotniki z zakończeniem **-ski**, osobno przymiotniki z zakończeniem **-ski** po literze *w*. Uzasadnij ich pisownię.

Ojcowski, niski, synowski, wąski, tarnopolski, kijowski, warszawski, płaski, królewski, śliski, ryski, praski.

343. Wskaż części mowy, od których zostały utworzone podane przymiotniki, wyodrębnij formanty.

a) gniewliwy pitny pakowny poczytny jadalny	b) brudnawy bielszy przedobry najśladniejszy maleńki
c) stołowy koci podniebny poobiedni przyszkolny klasowy pracowniczy	d) trzypiętrowy prawdomówny brudnobiały północno-wschodni żelazobetonowy trójkątny zielono-niebieski

344. Od każdego z podanych niżej wyrazów podstawowych utwórz za pomocą różnych przyrostków i przedrostków różne przymiotniki.

Wzór: *wiek* – przedwieczny – wiekuisty.

gó
ra
mą
ż

345. Od podanych wyrazów utwórz przymiotniki według wzoru, stosując formanty *-ski, -owy, -ny, -aty, -any*.

Wzór: plaża – plażowy kapelusz.

Żołnierz – służba, żyto – chleb, róża – krzew, papież – przesłanie, odwaga – strażak, ryż – uprawy, podwórze – pies, warzywa – ogród, hamulec – mechanizm, honor – milicjant, kudły – zwierzę, chirurg – narzędzie, sól – złoża, miód – pszczoła, asfalt – nawierzchnia.

346. a) Przeczytaj tekst, wypisz wyróżnione przymiotniki, podkreśl w nich przyrostki.

Moja *malutka* siostrzyczka w tym roku pójdzie do szkoły. Jest *maleńka*, *drobniutka* i bardzo *wesolutka*. Od dawna przygotowuje sobie strój na pierwszy dzwonek: *bieluchną* bluzeczkę z *delikatniutkim* koronkowym kołnierzykiem i granatową spódniczkę. Ma już też przygotowany *malusieńki* plecaczek z *brązowiutkim* misiaczkiem. To jej maskotka!

b) W kilku zdaniach opisz krasnoludka. Posłuż się podanymi wyrażeniami:
czarniutkie pumpy
malutki krasnoludek
siviuteńkie włosy
bialutkie koronki
maluchne rączki, nóżki

Są to **przyrostki zdrabniające i spieszczające**, przyrostki za pomocą których tworzymy przymiotniki zdrobniałe lub pieszczotliwe, np. **-uchny, -eńki, -uni, -usi, -utki** – *maluchny, maluni, malusi*. W tych przyrostkach zawsze piszemy **u**.

347. Do rzeczowników dopisz zdrobniałe przymiotniki.

zboże – złote	nóżki – proste
myszka – mała	wiatr – lekki
ramiona – chude	śnieg – biały
dom – stary	buty – ciepłe
włosy – czarne	babcia – kochana.

348. Spróbuj napisać krótki tekst-opis małego dziecka, używając wyrazów zdrobniałych.

349. a) Przeczytaj fragmenty kolędy. Znajdź pieszczotliwe przymiotniki. Ustnie wytłumacz ich użycie.

Zamknijże znużone płaczem powieczki,
 Utulże zemdlone łkaniem wargeczki.
 [...]
 Lulajże, piękniuchny nasz Aniołeczku,
 Lulajże, wdzięcznuchny świata Kwiateczku.

350. Przeczytaj podane zdania. Zwróć uwagę na krótkie formy przymiotników.

Dla usług twych miecza się imam i dla usług twych zginąć jam *gotów* (*J. Słowacki*). Śmieje się pleban *kontent* z dziesięciny (*I. Krasicki*). *Wart* Pac pałacu, a pałac Paca (*Przysłowie*).

Nieliczne przymiotniki, np. *zdrowy, ciekawy, gotowy* mają w M. lp. r.m. także formy krótkie: *zdrów, gotów, ciekaw*.

Przymiotniki *rad, wart* i *kontent* mają tylko formy krótkie.

Formy krótkie przymiotników mogą pełnić w zdaniu tylko funkcję orzecznika.

Np. Czy jesteś już *gotów*?

351. a) Dopisz krótkie formy podanych przymiotników:

wesoły, pewny, pełny, winny.

b) Dopisz tam, gdzie można, dłuższe formy przymiotników:

niezdrów, kontent, godzien, rad.

§ 22. Przymiotniki złożone i ich pisownia

352. Przyjrzyj się podanym przymiotnikom złożonym. Jak je piszemy?

- a) śnieżnobiały, ciemnoniebieski, jasnożółty;
- b) żółto-różowy, niebiesko-żółty, biało-czerwony;
- c) północno-wschodni, zachodnio-południowy;
- d) wojna turecko-rosyjska;
- e) ośmioletni malec, port czarnomorski;
- f) zielono-żółto-brązowy; ukraińsko-polsko-niemiecki.

Przymiotniki złożone oparte są na dwóch lub trzech tematach, będące pod względami budowy złożeniami lub zrostami.

Przymiotniki złożone piszemy razem lub z użyciem łącznika.

Łącznik stosuje się:

- a) w przymiotnikach oznaczających dwa kolory, np. *zielono-czerwony*;
- b) w przymiotnikach złożonych z dwóch członów współrzędnych, między którymi możemy postawić spójnik **i** (*słownik polsko-ukraiński – słownik polski i ukraiński* lub możemy przestawić człony bez uszczerbku treści (*wydział matematyczno-fizyczny – wydział fizyczno-matematyczny*);
- c) w przymiotnikach oznaczających nazwy kierunków widnokregu, np. *północno-zachodni*;
- d) w przymiotnikach złożonych więcej niż z dwóch członów, np. *czerwono-czarno-niebieski*.

Razem piszemy:

- a) nazwy jednego koloru, np. *jasnoniebieski*;
- b) przymiotniki złożone z dwu niewspółrzędnych członów, których nie można przestawić bez zmiany treści, np. *długowieczny*.

Wyjątki: *żelazobetonowy, głuchoniemy*.

353. Utwórz przymiotniki złożone, zapisz je poprawnie.

Południowa Ameryka, zachód i południe, niebieski i żółty, polski i ukraiński, Czarne Morze, prawda i mówić, kulturalny i oświatowy, jasny i czerwony, leśny i stepowy, teatralny i filmowy.

354. Utwórz przymiotniki złożone. Napisz poprawnie przymiotniki złożone – razem lub łącznie.

Przejechaliśmy szybko granicę (polską i ukraińską). Jechaliśmy wygodnym (daleki i bieżny) autobusem. W autobusie był telewizor z (czarnym i białym) ekranem. Jechaliśmy na spotkanie (sportowe i rozrywkowe). Mieliśmy jednakowe dresy w kolorze (ciemnym i granatowym), a na szyi chusty (niebieski i żółte).

355. W miejsca kropek wstaw odpowiednie wyrazy złożone:

fizyczno-chemiczne, niebiesko-żółty, biało-czerwony,
fancusko-angielsko-włoski, południowo-zachodni,
krajoznawczo-turystyczno-wypoczynkowy

Symbolem polskiej państwowości jest sztandar ..., a ukraińskiej
W kierunku ... od Poznania położone jest województwo wrocławskie.
Ostatnią nowością wydawniczą jest słownik Dużym powodzeniem w
czasie lata cieszą się wycieczki Kółko ... przygotowało nowe zestawy
ćwiczeń na lekcje fizyki i chemii.

356. Uzupełnij podane wyrażenia utworzonymi przymiotnikami złożonymi.

krata biała i granatowa ...
puszcza sosnowa i dębowa ...
pasy czarne i niebieskie ...
teren turystyczny i wypoczynkowy ...
układ Polski i Ukrainy ...
warsztat malarski i lakierniczy ...
kółko literackie i dramatyczne ...
spotkanie francuskie i włoskie ...
zebranie sprawozdawcze i wyborcze ...

357. Ułóż zdania z podanymi wyrażeniami.

Rodzaj męskoosobowy, taniec południowoamerykański, książki
popularno-naukowe, tęcza pomarańczowo-zielono-niebieska, wstążki
jaskrawoczerwone, informacja radiowo-telewizyjna.

358. Przepisz, przymiotniki złożone napisz łącznie lub rozdzielając ich człony łącznikiem.

a) Burza nas goni. Przed nami (srebrno) niebieska, migotliwa toń,
nad nami słoneczne niebo, lecz za nami (ciemno) szafirowe chmury.
Wkrótce mrok ogarnął świat, nadał wodom (ciemno) zieloną barwę lasów
świerkowych. Przez wieś przechodziła linia kolejowa (wąsko) torowa,
którą kursowały przeważnie pociągi (towarowo) osobowe.

b) Wróciliśmy do kraju pociągiem (daleko) bieżnym, który na mniej-
szych stacjach w ogóle się nie zatrzymywał, a i na większych postoje
miał (krótko) trwał. Stolica w czasie wojny była ostrzeliwana z dział
(daleko) nośnych. Najważniejsze nasze bogactwa mineralne znajdują
się w (południowo) wschodniej części Ukrainy. Dął ostry (północno)
wschodni wiatr.

359. Utwórz z podanych par wyrazów przymiotniki złożone, napisz pięć zdań z utworzonymi przymiotnikami.

Stary, dawny; długi, trwały; liliowy, różowy; prawda, mówić; życie, dawać; narodowy, wyzwolńczy; dobro, czynić; ciemne, oczy; lekko, myśleć; historyczny, archeologiczny; ogólny, państwowy; szybko, biegać.

§ 23. Pisownia *nie* z przymiotnikami

360. Przeczytaj podane zdania. Wypisz z nich rzeczowniki i przymiotniki. Zwróć uwagę na ich pisownię z częstką *nie*.

Niebezpieczeństwo groziło ze strony nieprzyjaciół. Niezwykły niepokój panował w obozie nieprzyjacielskim. Niektórzy żołnierze byli nieostrożni. Był to nie przyjaciel, a wróg. Był to nie najlepszy pomysł. Nie mniejszy zapał panował w naszym obozie.

Partykuła **nie** z przymiotnikiem w stopniu równym pisze się łącznie, jeżeli tworzy z nim jeden wyraz.

Rozłącznie piszemy przy przeciwstawieniu i z przymiotnikami w stopniu wyższym i najwyższym.

Np. *nieciekaw*y, *nie ciekaw*szy, *nie najciekaw*szy; *nie dobry*, a *zły*.

361. Od przymiotników utwórz za pomocą przeczenia *nie* przymiotniki o znaczeniu przeciwnym.

ładny, wygodny, cały, uważny, posłuszny, czysty, obecny, słodki, grzeczny

362. Do podanych wyrazów dopisz przymiotniki z przeczeniem *nie* będące ich synonimami.

Wzór: brzydki – nieładny.

zły, biedny, bliski, mały, trudny, cichy, mądry

363. Wpisz *nie* łącznie lub rozdzielnie.

Siostra Pawła pracuje jako bibliotekarka w ... pełnym wymiarze godzin. ... rzadki to przypadek, gdy młodszy ustępuje miejscu starszemu. Nie martw się, ten rozbity talerz to ... wielka strata. Kto by pomyślał, że ten dzień będzie tak ... przyjemny. Nie bądź taki ... śmiały, podejdź i przywitaj się. Ciągłe słyszę, że jesteś ... najgorszy z matematyki. Ta sukienka jest ... najbrzydsza. Jesteś bardzo ... punktualny. Jesteś ... lepsza niż ja.

364. Z podanymi wyrażeniami ułóż zdania.

Niegrzeczny uczeń, nieostrożny przechodzień, niesłowny człowiek, niezręczna sytuacja, nieciekawa książka.

365. Od podanych rzeczowników utwórz przymiotniki:

Nieszczęście, niecierpliwość, nieuprzejmość, nieobecność, niedbałość, niepogoda, niepokój, nieczystość.

366. Połącz podane przymiotniki z *nie* i dopisz rzeczowniki.

Wzór: niedojrzała pszenica.

chrześcijańskie – religie

towarzyski – inżynier

rzadki – wypadek

dżentelmeńskie – zachowanie

życzliwy – sprzedawca

porządny – chłopak

twarzowa – koszula

wychowane – dziecko

żeglowna – rzeka

trudne – ćwiczenie

stary – żółw

duże – województwo

367. Przepisz, dopisując przymiotniki zaprzeczone według wzoru. Pamiętaj, że przymiotniki w stopniu wyższym i najwyższym piszemy z przeczeniem *nie* rozdzielnie.

Wzór: niedobry – nie lepszy, nie najlepszy.

niezły – , niemały – , niewielki – , nieładny – , niezręczny – , niezdolny – , niesławny – .

368. Przepisz następujące zdania, stosując łączną lub rozdzielną pisownię z *nie*.

Noc była (nie) pogodna. Nagle zobaczyliśmy (nie) wielką polankę. Od lasu dolatywały (nie) ptaszęce śpiewy, lecz głosy ludzkie. Wieś była (nie) mniejsza od (nie) wielkiego miasteczka. Ten (nie) zwykły ogród nie należał do najpiękniejszych. Po (nie) przebytych kniejach brodziły stada żubrów. Na (nie) dostępnych skałach miały swe gniazda orły.

§ 24. Analiza gramatyczna przymiotnika

1. Początkowa forma (mianownik liczby pojedynczej rodzaju męskiego).
2. Stopień.
3. Podstawowy czy pochodny. Jeżeli pochodny, wskaż podstawę słowotwórczą i formant.
4. Rodzaj.
5. Przypadek.
6. Liczba.
7. Osobliwości pisowni.

369. Wypisz z tekstu wyróżnione przymiotniki. Dokonaj ich analizy gramatycznej.

Wyraz „bukiet” pojawił się w XVII w. Początkowo bukiety układano z *różnych* ziół: kopru, pietruszki, kminku. Goście darowali je gospodyniom, które upiększały nimi potrawy. Potem pojawiły się *kwietne* bukiety i pojawił się „język” kwiatów.

Kolor *fioletowy* symbolizuje przyjaźń, wielkość w Europie, a w Japonii ból i smutek. W Anglii *niezapominajka* oznacza miłość, a w Ukrainie – pamięć. *Czerwony* kolor jest symbolem miłości, życia, różowy – młodości, kolor zielony – nadziei, spokoju; czerń – to kolor żałobny. Biel jest symbolem czystości, niewinności, cnoty.

(Z kalendarza)

370. a) Wypisz przymiotniki z określonymi rzeczownikami, dokonaj analizy gramatycznej.

STARA SOWA

W starym dębie stara sowa mruży żółte oko,
na dnie dziupli księgi chowa
ukryte głęboko.

W księżycowe noce jasne
otwiera je czasem.
Czyta wówczas stare baśnie,
stare jak las lasem.

Aż się dziwi księżyc w górze,
choć jest też wiekowy,
na błękitnej siada chmurze,
słucha starej sowy.

(D. Gellner)

b) Znajdź wyrażenia użyte w znaczeniu przenośnym. Wypisz je. Są one charakterystyczne dla jakiego stylu?

371. Uzupełnij porównania, podkreśl w nich przymiotniki.

Skóra gładziutka jak ...

Siedzi ponury jak ...

Prosty jak ...

Jasne jak ...

Dumny jak ...

Wysoki jak ...

Silny jak ...

Niemy jak ...

Chytry jak ...

Tchórzliwy jak ...

Uparty jak ...

372. Przypomnij sobie, co to są epitety. Podkreśl epitety w połączeniach wyrazowych.

Srebrzyste topole, kłębiaste chmury, rodzime strony, troskliwa matka, litościwa ręka, ojczyste progi, twarda szkoła, budujące zachowanie, żyzne pola, nagły błysk, wieloletnie rozstanie.

373. Popraw ćwiczenie. Zastąp wyraz *fantastyczny* synonimami.

Wczoraj skończyłem lekcje o 14.20. Pogoda była ..., więc umówiliśmy z chłopakami na mecz. Gra była Stałem na bramce i nie wpuściłem ani jednego gola. Koledzy mówią, że jestem ... bramkarzem i na pewno zrobię karierę. Czas płynął szybko, a ja zapomniałem, że miałem mamie pomóc w porządkach. Pobiegłem do domu, jak tylko mogłem najszybciej. Moja mama jest ...! Wysłuchiła moich tłumaczeń. Zrozumiała i wybaczyła.

Po obiedzie odrobiłem lekcje. Później poprosiłem tatę, żeby wytłumaczył mi matkę. Zrobił to Po kolacji położyłem się spać, bo na dzisiaj zapowiedziano klasówkę z ułamków. To był dzień.

Powtórzenie wiadomości o przymiotniku

?

1. Jaki wyrazy nazywamy przymiotnikami?
2. Jak odmieniają się przymiotniki?
3. Od czego zależy rodzaj, liczba i przypadek przymiotników?
4. Jakie formy rodzajów mają przymiotniki w liczbie mnogiej?
5. Kiedy używamy formy męskoosobowej?
6. Na jakie grupy znaczeniowe dzielimy przymiotniki?
7. Na co wskazują przymiotniki każdej z grup?
8. Jak stopniują się przymiotniki?
9. Jak piszemy przymiotniki złożone?
10. Jak piszemy partykułę *nie* z przymiotnikami?

IX. Kształcenie językowe. Artykuł do gazetki

Jak pracować nad artykułem

1. Pomyśl, o czym napiszesz, co będzie tematem twego artykułu.
2. Zbierz fakty potrzebne do artykułu i uważnie je przeanalizuj.
3. Pomyśl o początku, który powinien zainteresować czytelników.
4. Postaraj się ożywić artykuł przysłowiami, przykładami z własnego życia.
5. W artykule musisz przekazać swój stosunek do opisywanych wydarzeń, pomogą ci wyrażenia „myślę”, „uważam”.
6. Unikaj powtarzania jednakowych słów i zdań.

374. Uzupełnij ustnie niżej umieszczony dialog.

- Wczoraj w czasie dużej przerwy, przyjechali strażacy.
- Naprawdę?!
- Co się działo?
- Ktoś ich zaalarmował?
- Czy telefonowano ze szkoły?

Uzupełniając wyżej podany dialog, przedstawiłeś opis sytuacji. W takim opisie występuje dużo czasowników wyrażających ruch.

Opis przeżycia wewnętrznego to opis przejawów naszych uczuć i przeżyć (np. wybuchu gniewu, napadu płaczu, śmiechu).

375. Dopisz nazwy uczuć:

przyjemne –

nieprzyjemne –

376. Do podanych wyrazów dopisz jak najwięcej wyrazów bliskoznacznych.

a) wesoły	b) zmartwiony
zawstydzony	zdumiony
zaniepokojony	przerażony

377. Opowiedz o wydarzeniu, które: a) wprawiło cię w zachwyt; b) wywołało wyrzuty sumienia.

378. Powiedz, co odczuwasz, co się z tobą dzieje, kiedy:

- a) kolega nie dotrzymał słowa;
- b) cieszysz się ze spotkania z przyjacielem;
- c) wystraszyłeś się;
- d) czujesz skrępowanie.

379. Podaj pisemnie znaczenie związków frazeologicznych.

Stracić głowę, mieć duszę na ramieniu, zrobić wielkie oczy, mieć muchy w nosie, napsuć komuś krwi, serce się (komuś) kraje.

380. a) Wyobraź sobie taką sytuację:

Jaś rzuca piłkę w stronę Małgosi. Niestety, piłka trafia w starszą panią.

b) Opisz przeżycia wewnętrzne Jasia i przeżycie starszej pani (do wyboru).

381. Wyobraź sobie taką sytuację: za oknem noc, w domu nie ma nikogo z dorosłych. Mała Marysia siedzi pod stołem. Opisz uczucia towarzyszące Marysi.

382. Napisz artykuł do gazetki „Najprzyjemniejszy dzień w szkole”.

383. a) Nadaj imiona bohaterom historii.

.....

.....

.....

b) Ponumeruj rysunki tak, aby przedstawione na nich wydarzenia układały się w logiczny ciąg.

c) Określ miejsce i czas zdarzeń (porę dnia i roku)

.....

d) Zapisz opowiadanie, zatytułuj go.

.....

384. a) Przeczytaj opis burzy. Jakie odnajdujesz elementy różnych rodzajów opisów?

BURZA

Był piękny, letni dzień. Dzieci bawiły się wesoło na dworze, lecz co chwilę, z obawą w oczach, spoglądały na miejsce daleko na zachodzie, gdzie niebo przybrało kolor ciemnego granatu. Wszystko na jego tle, co było szare, stało się teraz białe, a co białe – biło oślepiającym blaskiem.

Nagle srebrnobiała wstęga opadła na granatową płachtę, rozrywając ją z głośnym trzaskiem. Po chwili dał się słyszeć krzyk ciemnogrnatowego nieba – potężny i złowrogi.

Dzieci zadrżały, przestały się bawić i wpatrywały się jak zakłęte w to miejsce. Obezwładnione strachem, bały się nawet uciekać.

Druga wstęga rozdarła granat przechodzący w czerń. I znów przeraźliwy ryk, o wiele głośniejszy od poprzedniego. Na dzieci spadły jak szpilki pierwsze lodowate krople deszczu.

Deszcz padał coraz gęstszy, jasne smugi rozrywały czerń, a ryki stawały się coraz głośniejsze. Dzieci wpatrywały się w to wszystko z otwartymi ustami, cofając się o krok przy każdym ryku.

Nagle jedna wstęga opadła po nieco dłuższej przerwie niż poprzednie, a ryk wydał się nieco cichszy.

Coraz ciszej, coraz ciszej odbywało się to wszystko na tle czerni, która zdążyła już zająć całe niebo, ale w miejscu, gdzie się zaczęło, pojawiła się plama, a potem pas bieli.

Wreszcie wszystko ucichło. Czerń zniknęła zupełnie i na niebie stanął kolorowy most, zdający się łączyć początek Ziemi z jej końcem.

Dzieci odetchnęły z ulgą.

b) Opisz burzę. Zadbaj o dynamiczność wypowiedzi.

385. Przeczytaj opowiadanie *Jana Twardowskiego „Wzrok i słuch”*, streść go. Jakie myśli przyszły ci do głowy po jego przeczytaniu?

Są dzieci, które mają świetny wzrok. Nawet, gdy siedzą w ostatniej ławce, widzą jak pani nauczycielka stawia na tablicy kropkę nad i albo ogonek pod a, tak zwane a z ogonkiem.

Mogą rozpoznać, jakiej marki jest samochód – czy ford fiesta, czy mercedes – z odległości dwustu metrów.

Pewien chłopiec oglądał znany obraz Ostatniej Wieczerzy Leonarda da Vinci i zauważył, że na stole przy miejscu, gdzie siedział Judasz, stała przewrócona solniczka.

Inny chłopiec opowiedział, że najładniejsze nóżki ma przepiórka; słyszałem o kimś, kto zauważył, że łabędź ma czarne stopy i czarne nogi, a gęsi mają nogi albo żółte, albo pomarańczowe. Znam takiego, który powiedział, że róża jest bardziej czerwona po zapaleniu świec w pokoju.

Są dzieci, które mają taki słuch, że usłyszą kogoś kaszlącego na trzecim piętrze, nawet dziadka, który chrapie w ogrodzie albo jak zamiast nas – płacze deszcz.

Najłatwiej jest odróżnić słuchem kukułkę i dudka z czubkiem na głowie, bo kukułka kuka, a dudek puka – stuk, stuk, ale znam nawet dziewczynkę, która odróżniała śpiewającego słowika od drozda, chociaż najtrudniej odróżnić czy śpiewa słowik, czy zięba.

Jak często jednak ci, co tak świetnie widzą, nie zauważają, że mama wraca do domu bardzo zmęczona. Nie zauważają, że babci upadł futerał od okularów. Ci, którzy mają dobry słuch, często nie słyszą, jak się mówi do nich – bądź cicho, nie udawaj głuchego.

Tymczasem trzeba stale dobrze słyszeć, żeby usłyszeć, czy ktoś nie potrzebuje czegoś, zawsze trzeba dobrze widzieć, żeby zobaczyć, czy ktoś nie potrzebuje pomocy.

§ 25. Deklinacja przymiotnikowa rzeczowników

Według deklinacji przymiotnikowej odmieniają się rzeczowniki, które z pochodzenia są przymiotnikami. Są to:

1. Nazwiska zakończone na **-ski, -ska, -cka, -cki**, np. *Kochanowski, Kowalski, Kownacka*.
2. Nazwiska i imiona zakończone na **-e, -i, -y**, np. *Antoni, Lange*.
3. Imiona własne lub pospolite zakończone na **-owa**, np. *krawcowa, Orzeszkowa*.
4. Przymiotnikowe nazwy miejscowości, np. *Zakopane, Równe*.
5. Rzeczowniki pospolite oznaczające zawód lub stanowisko, np. *leśniczy, drużynowy*.

Uwaga! Imiona oraz wiele rzeczowników pospolitych rodzaju męskiego tworzą formę mianownika liczby mnogiej według deklinacji rzeczownikowej.

Np. *Fredro – Fredrowie, leśniczy – leśniczowie*.

Oto przykłady tych rzeczowników:

	Liczba pojedyncza	
M. Krasick-i	gajow-y	Dąbrowsk-a
D. Krasicki-ego	gajow-ego	Dąbrowski- ej
C. Krasicki-emu	gajow-emu	Dąbrowski- ej
B. Krasicki-ego	gajow-ego	Dąbrowsk- ą
N. Krasick-im	gajow-ym	Dąbrowsk- ą
Mc.(o) Krasick-im	(o) gajow-ym(o)	Dąbrowski- ej
W. Krasick-i!	gajow-y!	Dąbrowsk- a!
	Liczba mnoga	
M. Krasicc-y	gajow-i	Dąbrowski- e
D. Krasick-ich	gajow-y ch	Dąbrowski- ich
C. Krasick-im	gajow-ym	Dąbrowski- im
B. Krasick-ich	gajow-y ch	Dąbrowski- e
N. Krasick-imi	gajow-ymi	Dąbrowski- imi
Mc.(o) Krasick-ich	(o) gajow-y ch	(o) Dąbrowski- ich
W. Krasicc-y!	gajow-i!	Dąbrowski- e!

386. Odmień w liczbie pojedynczej *Maria Konopnicka, Eliza Orzeszkowa, rzeka Biała, osiedle Czerwone*.

387. Odmień w liczbie pojedynczej i mnogiej: *starszy leśniczy, najlepsza dyżurna*.

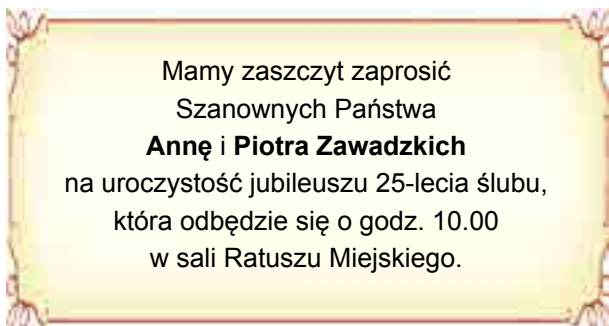
388. Odmień w liczbie pojedynczej i mnogiej swoje imię i nazwisko.

389. Wpisz w odpowiedniej formie rzeczowniki: *Zakopane, Kornel Makuszyński*.

(Kornel Makuszyński) jest autorem książek dla dzieci i młodzieży. Po powstaniu warszawskim osiadł na stałe w (Zakopane). Został również honorowym obywatelem (Zakopane). W (Zakopane) znajduje się muzeum biograficzne chętnie odwiedzane przez miłośników twórczości (Makuszyński). Z (Makuszyński) poznałeś się chyba w dzieciństwie, czytając „Przygody Koziółka Matołka”. Miasto Stryj urządza coroczne spotkania teatralne poświęcone pamięci (Makuszyński).

390. Uzupełnij blankiety zaproszeń nazwiskami par małżeńskich. Oto spis zaproszonych gości: Sabina Kowalska i Rafał Kowalski; Ira Karpińska i Piotr Karpiński.

Wzór:

391. a) Przeczytaj wiersz *Leopolda Staffa „Po wschodzie słońca”*. Do jakiego stylu odniesiesz ten tekst i dlaczego?
- b) Wypisz przymiotniki wraz z rzeczownikami, do których się odnoszą.
- c) Ułóż plan i napisz streszczenie tekstu.

PO WSCHODZIE SŁOŃCA

Słońce weszło. Z ros nieoschły jeszcze
Ranek wiejskiej, majowej niedzieli.

Trawę świeże przebiegają dreszcze,
Jak chłód ciało po zdrowej kąpieli.

Ziemia sama sobą się zachwyca,
Że umyta, czysta, nieskalana,
Jakby jakaś niebieska świetlica
Przez anioły ślicznie posprzątana.

Pod drzewami długie, modre cienie
Przeciągają jeszcze po śnie członki,
Łan się kłoni, chwając nieb sklepienie,
Gdzie się w śpiew roztapiają skowronki.

Jak z czerwonych ust jasne uśmiechy,
Z róż motyle wzlatują w blask wschodu,
A w oddali słomiane chat strzechy
Są jak ule złote, pełne miodu.

Jeszcze ludzie nie wyrzeli z domu,
Wszystko młodą nowością rozkwita,
Ziemia zda się nie znana nikomu,
Jakby jeszcze nie była odkryta.

Oko patrzy dziecinnie zdumione,
Jakby pierwszy raz świat dziś widziało:
Jak to dobrze, że drzewa zielone
I że niebo nad ziemią jest całą.

§ 26. Liczebnik, jego cechy gramatyczne, rola w zdaniu

392. Przeczytaj tekst, przepisz go. Podkreśl liczebniki. Zapisz pytania, na jakie one odpowiadają.

Miasto Lwów i Kijów w siedemnastym wieku liczyły zaledwie piętnaście tysięcy ludności. Biała Cerkiew, Ostróg, Kamieniec Podolski – dziesięć tysięcy, a inne po dwa-trzy tysiące mieszkańców. Rzemieślnicy łączyli się w cechy, przedstawiające około trzystu fachów.

(wg *Historii Ukrainy*)

393. Zwróć uwagę na wyróżnione wyrazy. Wypisz je wraz z wyrazami określonymi. Na jakie pytania odpowiadają?

Mój brat ma *dziewięć* lat. Na stole leżą *dwie* książki i *trzy* zeszyty. Na wycieczkę poszło *pięciu* chłopców i *pięć* dziewczynek, razem było ich *dziesięcioro*.

Chodzę do *szóstej* klasy. Siedzę w *pierwszej* ławce. Lekcje rozpoczynamy o *dziewiątej* godzinie.

Liczebnik jest częścią mowy, która wskazuje na ilość lub kolejność. Odpowiada na pytania: *ile? który z kolei?* Np. *sto* książek, *setna* książka.

394. Odpowiedz zwięźle na pytania:

Ile masz lat? Ilu uczniów jest w waszej klasie? W którym roku się urodziłeś? W której ławce siedzisz? Ilu jest chłopców w twojej klasie? Ile jest dziewczynek w twojej klasie?

Ze względu na różnice w znaczeniu i zastosowaniu rozróżniamy liczebniki:

1. **Ilościowe** – oznaczające ilość przedmiotów i odpowiadające na pytania: *ile? ilu?* Np. *troje dzieci, dwa koty, pięciu chłopców, cztery kilometry.*

2. **Porządkowe** – oznaczające kolejność liczbową przedmiotów i odpowiadające na pytania: *który, która, które (z kolei)?* Np. *pierwszego września, trzysta dwudziesty dzień, drugie drzwi.*

Spośród liczebników ilościowych wyróżniamy liczebniki:

1. **Główne** – oznaczające liczbę przedmiotów oraz liczby oderwane. Np. *jeden, dwa, dziesięć* itp.

2. **Zbiorowe** – oznaczające też ilość przedmiotów, ale używane na oznaczenie liczby osób różnej płci, istot niedorosłych (zwłaszcza zwierząt) oraz przy rzeczownikach, które mają tylko liczbę mnogą. Np. *pięcioro ludzi, dziewięcioro dzieci, troje piskląt, dwoje skrzypiec.*

3. **Ułamkowe** – oznaczają część przedmiotu. Np. *pół godziny, półtora litra, trzy i pół kilometra.*

395. a) W podanym tekście wskaż wyrazy, które wskazują na liczbę i kolejność. Wypisz zdania z tymi wyrazami. Jakimi członami zdania one są?

Piraci istnieli, odkąd ludzie zaczęli pływać po morzach. Pierwsze wzmianki o nich pochodzą sprzed ponad trzech tysięcy lat.

Około tysiąca czterystu lat później piraci grażący na Morzu Śródziemnym napadali na statki handlowe. Mieszkańcom Cesarstwa Rzymskiego groził głód, ponieważ licząca wiele milionów ludność była uzależniona od dostaw zboża z Afryki i Azji Mniejszej. Do walki z piratami wystawiono pół tysiąca okrętów wojennych, sto dwadzieścia tysięcy żołnierzy i pięć tysięcy jeźdźców. Zniszczono kilka tysięcy statków pirackich, a kilkadziesiąt tysięcy piratów zostało wziętych do niewoli.

b) Wytlumacz ustnie pisownię wielkiej litery.

396. a) Przeczytaj tekst.

Drugi okres rozkwitu europejskich piratów rozpoczął się około tysiąca dwustu lat temu. Między ósmym a jedenastym wiekiem naszej ery wikingowie napadali w Europie na przybrzeżne miasta, wioski i klasztory.

Wzmianka o jednym z napadów pochodzi z siedemset dziewięćdziesiątego trzeciego roku, kiedy to wikingowie w niewiele ponad pół godziny zrabowali skarby z angielskiego klasztoru.

b) Wypisz liczebniki do tabelki.

Główny	Ułamkowy	Porządkowy

397. Przeczytaj zdania. Wpisz do tabelki wyróżnione wyrazy.

Trzej jesteście i macie *trzy* drogi. Na skraju lasu rosły *trzy* stuletnie dęby. Po czterogodzinnym marszu żołnierzom ze zmęczenia *dwoiło się* w oczach. *Dwunastego* stycznia zaczyna się *drugi* semestr. W *pierwszym półroczu* mieliśmy kilka wycieczek. Naszych była mała *garstka*, a nieprzyjaciół *setki*, lecz celny ogień *trzech* karabinów maszynowych *dziesiątkował* ich szeregi. Wszyscy *troje* umieścili się w *dwumiejscowej* łodzi.

Rzeczowniki	Przymiotniki	Czasowniki	Liczebniki

398. Przeczytaj zdania. Jakimi członami zdania są w nich liczebniki?

Trzy razy trzy jest dziewięć. Przeczytałem cztery książki. Troje kociąt spało w koszyku. Obok drugiej ławki stoi nauczyciel. Janek rozmawia z dwoma kolegami. On był pierwszy na mecie.

Liczebniki główne i zbiorowe występują w zdaniu w roli podmiotu (najczęściej w połączeniu z rzeczownikiem), drugorzędneho członem i czasem orzeczenia.

Liczebniki porządkowe występują zasadniczo w roli przydawki lub orzeczenia.

399. Przepisz zdania. Jakimi członami zdania są wyróżnione wyrazy?

Dwóch kolejarzy skierowało się w stronę elektrowozu. *Czworo* dzieci pobiegło na dworzec. *Za piętnaście* minut odjeżdża pociąg do Jaremca. Kolonie będą trwały *dwa* tygodnie. Zajęli miejsca w *piątym* wagonie. Józek był *pierwszy* przy oknie.

400. Określ funkcje składniowe liczebników w podanych przysłowiach.

Gdzie kucharek sześć, tam nie ma co jeść. Gdzie się dwóch bije, tam trzeci korzysta. Potrzebny jak piąte koło u wozu. Kto na dwóch stołkach siada – ten szybko spada.

401. Wskaż w ogłoszeniu liczebniki, określ ich funkcję w zdaniu.

PIERWSZE WE LWOWIE PRZEDSZKOLE Z NAUKĄ PŁYWANIA

Sto dwadzieścioro dzieci, które nie przekroczyły siódmego roku życia, dwa razy w tygodniu uczy się pływać na basenie ośrodka sportowego przy ulicy Mielnika cztery. Ośrodek prowadzi też naukę pływania dla uczniów klas drugich. Nauka odbywa się od godziny siódmej rano do godziny dziewiątej wieczorem.

§ 27. Budowa liczebników

Liczebniki składające się z jednego wyrazu nazywamy **prostymi**, np. *jeden, sto, dziesięć*.

Liczebniki składające się z dwu lub więcej wyrazów nazywamy **złożonymi**, np. *pięćdziesiąt, sto trzydzieści drugi*.

402. Napisz słowami liczebniki: najpierw proste, potem złożone.

3, 7, 38, 41, 66, 99, 100, 153, 642, 1410, 2005.

403. Przeczytaj. Opowiedz, jak zostały utworzone liczebniki:

jedenaście, dwanaście, dwadzieścia, trzydzieści.

Skomplikowana jest budowa słotwórcza liczebników głównych od *jedenastu* do *dwudziestu* oraz liczebników *trzydzieści* i *czterdzieści*. Obecnie odczuwamy je jako wyrazy proste, dawniej były one wyrazami złożonymi. *Jedenaście* powstało z wyrażenia *jeden na dziesięcie* (*dziesięcie* – dawny miejscownik liczby pojedynczej od *dziesięć*). *Dwadzieścia* brzmiało pierwotnie *dwa dziesięci* (*dziesięci* – mianownik liczby mnogiej od *dziesięć*).

Z biegiem czasu powyższe formy liczebników uległy daleko idącym zmianom. Obecnie liczebnik *trzydzieści* da się podzielić na *trzy* i *naście*. W liczebniku *dwadzieścia* mamy częśćkę – *dziesięć*.

Do znaczenia liczebników

Ze względu na znaczenie i różnicę w zastosowaniu dzieli się liczebniki również na określone i nieokreślone. Liczebniki nieokreślone są to wyrazy, które nie określają w sposób jednoznaczny liczby przedmiotów, zdarzeń, właściwości, lecz sygnalizują ją jedynie w sposób ogólnikowy, np. *kilkoro* dzieci, *parokrotnie*.

404. Wypisz liczebniki z wyrazami, do których się odnoszą. Określ, jakie to liczebniki.

Kilka lat temu część wakacji spędziłem na spływie kajakowym. Kilkakrotnie brałem w tym udział. Trzy dni przygotowywałem sprzęt i pakowałem się. Aby dotrzeć do celu, przejechałem pociągiem trzysta kilometrów, autobusem sześćdziesiąt i jeszcze przeszedłem piechotą pół kilometra. W spływie brało udział sto dwadzieścia osób z jedenastu krajów, w tym czworo dzieci. Wylosowałem kajak czterdziesty czwarty i jako partnera Adama z Czech. Adam wielokrotnie brał udział w podobnych imprezach. Spodziewał się, że teraz zajmie pierwsze, ewentualnie drugie miejsce.

405. a) Przeanalizuj budowę słotwórczą następujących liczebników:

pięćdziesiąt, sześćdziesiąt, dziewięćdziesiąt;
dwieście, trzysta, czterysta, pięćset, dziewięćset.

b) Od jakich wyrazów podstawowych zostały utworzone, jak nazywamy wyrazy o takiej budowie?

Zapamiętaj ich pisownię!

Wśród liczebników złożonych rozróżniamy **złożenia** i **zrosty**.

Złożenia piszemy oddzielnie, np. *tysiąc dziewięćset trzydzieści pięć*;
zrosty piszemy łącznie, np. *dziewięćdziesiąt, pięćset*.

Podstawą słotwórczą zrostów są liczebniki od *dwu* i *dziewięciu* i dawne formy liczebników *dziesięć* lub *sto*.

Do zrostów zaliczamy również liczebniki ułamkowe, których pierwszą częścią jest *pół* (*półtora*, *półtrzecia* itp.) oraz liczebniki *obydwa*, *obydwie*.

406. Napisz słowami podane liczebniki, grupując je według wzoru.

4, 40, 50, 90, 23, 185, 200, 215, 300, 19, 90, 99, 900, 1050, 996, 75

Liczebniki proste	Liczebniki złożone	
cztery	zrosty	złożenia
	pięćdziesiąt	dwadzieścia trzy

407. Przepisz tekst, uzupełniając brakujące litery *ó* lub *u* oraz wstawiając na miejsce cyfr odpowiednie liczebniki.

Potrzeba snu jest r..żna u r..żnych l..dzi. Jeżeli nowonarodzone dzieci śpią prawie 20 godzin na dobę, to sześciomiesięczne – j..ż tylko 14 godzin. Czteroletnie dzieci powinny spać 12, a dziesięcioletnie – 10 godzin na dobę. L..dzie młodzi od 10 do 18 lat powinni spać 8–10 godzin. L..dziom starszym w wieku 40–60 lat wystarcza sześciogodzinny sen.

408. Porównaj podane liczebniki i odpowiedz na pytanie, jak tworzą się liczebniki zbiorowe i porządkowe.

pięć – pięci-**oro** – piąt-**y**, piąt-**a**, piąt-**e**

sześć – sześci-**oro** – szóst-**y**, szóst-**a**, szóst-**e**

osiemdziesiąt – osiemdziesięci-**oro** – osiemdziesiąt-**y** ...

sto pięćdziesiąt – sto pięćdziesięci-**oro** – sto pięćdziesiąt-**y** ...

Liczebniki porządkowe i zbiorowe tworzą się od liczebników głównych.

Od liczebników powyżej **czterech** liczebniki **zbiorowe** tworzą się za pomocą formantu **-oro**, a liczebniki **porządkowe** za pomocą formantów **-y, -a, -e, -ny** (np. *setny, milionowy*).

Osobliwe formy mają liczebniki zbiorowe i porządkowe od **1** do **4**.

<i>jeden</i>	–	<i>pierwszy</i>
<i>dwa</i>	<i>dwoje</i>	<i>drugi</i>
<i>trzy</i>	<i>troje</i>	<i>trzeci</i>
<i>cztery</i>	<i>czworo</i>	<i>czwarty</i>

Od liczebników **złożonych** liczebniki **zbiorowe** tworzą się przez dodanie formantu do ostatniego człona złożenia.

409. Od podanych liczebników utwórz liczebniki zbiorowe i porządkowe.

Wzór: siedmioro – siedem.

7, 9, 18, 20, 30, 43, 124, 10, 58

410. a) Przepisz tekst, wybierając spośród liczebników w nawiasach ten, który pasuje pod względem gramatycznym i logicznym.

Byłem środkowy z (sześciu, czworga, pięciorga) rodzeństwa. Miałem (jeden, dwoje, dwóch) braci starszych i (trzy, dwie, jedną) siostry młodsze. Rodzice (dwoje, oboje) nie żyli od (pięciu, półtora, dwóch) roku. Gdy byłem mały, hodowałem króliki. Miałem (dwadzieścia, dwudziestu) sztuk: (dwóch, dwa, dwie) samce, (sześciu, sześć) samic i (dwanaścioro, dwanaście) małych. Byłem wtedy tak przejęty hodowlą, że brat radził mi, abym zamieszkał też w klatce z małymi jako (trzynaste, trzynasty) króliczek.

b) Wskaż liczebniki główne, zbiorowe, porządkowe.

c) Wskaż przymiotniki i określ ich stopnie.

§ 28. Odmiana i pisownia liczebników głównych

411. Przepisz podane zdania, wpisując odpowiednie formy liczebnika *jeden*.

... jaskółka nie czyni wiosny. Z ... nie mogę się zgodzić. ... wyjście prowadziło z pokoju. Nie rozumiałem ... zadania matematycznego.

Liczebnik *jeden* odmienia się przez rodzaje, przypadki i liczby tak jak przymiotnik. Wszystkie inne liczebniki formy liczby nie mają.

Rodzaj, przypadek i liczba liczebnika *jeden* zależy od przypadku, rodzaju i liczby rzeczownika, z którym się łączy.

Np. *jednego zadania*.

412. Odmień następujące wyrażenia:

jedna minuta, jeden kolega, jedno imię.

413. Ułóż zdanie z połączeniami wyrazów:

jeden rok, jedna przyjaciółka, jeden kibic, jeden bilet, jedno opowiadanie.

Wzory odmiany liczebnika *dwa*

Przypadek	Forma		
	męskoosobowa	męska nieosobowa i nijaka	żeńska
M.	<i>dwaj</i> uczniowie <i>dwóch</i> uczniów	<i>dwa</i> domy, okna	<i>dwie</i> książki
D.	<i>dwóch</i> uczniów, domów, okien, książek		
C.	<i>dwom (dwóm)</i> uczniom, domom, oknom, książkom		
B.	<i>dwóch</i> uczniów	<i>dwa</i> domy, okna	<i>dwie</i> książki
N.	<i>dwoma</i> uczniami, domami, oknami		<i>dwoma (dwoma)</i> książkami
Mc.	<i>dwóch</i> uczniach, domach, oknach, książkach		

?

- W których przypadkach liczebnik *dwa* ma osobne formy rodzaju?
- W jakich rodzajach występuje?
- Czy liczebnik *dwa* odmienia się przez liczby?
- W których przypadkach liczebnik *dwa* ma jednakowe formy dla wszystkich rodzajów?

Liczebnik *dwa* ma trzy formy rodzaju: **męskoosobową** (*dwaj* uczniowie lub *dwóch* uczniów), **żeńską** (*dwie* kobiety) i wspólną **męskonieosobową** i **nijką** (*dwa domy, dwa jabłka*).

Formy te występują w mianowniku i bierniku.

W niektórych przypadkach występują podwójne formy liczebnika *dwa* (*dwu* i *dwóch*, *dwu* i *dwom*, *dwie* i *dwoma* itp.). Można używać dowolnie jednej i drugiej formy.

414. Użyj w zdaniach: *dwaj poeci, dwóch poetów* w roli podmiotu. Orzeczenie postaw w czasie przeszłym. Na czym polega różnica między formami orzeczenia w obu zdaniach?

415. W wy kropkowanych miejscach użyj odpowiednie formy liczebnika *dwa*.

Wyjechałem z miasta na ... dni. Razem ze mną wyjechało ... kolegów. ... koledzy pierwszy raz wyjechali za miasto. Opowiadałem im o ... ciekawych przygodach, które przytrafiły mi się przed ... laty. W pociągu ... dziewczynki ukradkiem przysłuchiwały się memu opowiadaniu. Po ... godzinach wysiedliśmy, minęliśmy ... osiedla i wreszcie znaleźliśmy się na miejscu.

416. Przyjrzyj się odmianie rzeczownika *trzy* i odpowiedz na pytania.

Forma męskoosobowa	Forma niemęskoosobowa
M. trzej (<i>uczniowie</i>) trzech (<i>uczniów</i>)	trzy (<i>kobiety, konie, okna</i>)
D. trzech (<i>uczniów, kobiet, koni, okien</i>)	
C. trzem (<i>uczniom, kobietom, koniom, oknom</i>)	
B. trzech (<i>uczniów</i>)	trzy (<i>kobiety, konie, okna</i>)
N. trzema (<i>uczniami, kobietami, końmi, oknami</i>)	
Mc. (o) trzech (<i>uczniach, kobietach, koniach, oknach</i>)	
W. trzej (<i>uczniowie</i>)	trzy (<i>kobiety, konie, okna</i>)

?

- Ile form rodzaju ma liczebnik *trzy*? W których przypadkach występują te formy?
- Z jakimi rzeczownikami łączy się forma męskoosobowa?

Tak samo jak *trzy* odmienia się liczebnik *cztery*.

417. Odmień liczebniki z rzeczownikami: *cztery klasy, czterech robotników*.

418. Przyjrzyj się odmianie liczebnika *pięć* i *dwanaście*.

Forma męskoosobowa	Forma niemęskoosobowa
M. pięciu, dwunastu (<i>uczniów</i>)	pięć, dwanaście (<i>kobiet, koni, okien</i>)
D. pięciu, dwunastu (<i>uczniów, kobiet, koni, okien</i>)	
C. pięciu, dwunastu (<i>uczniom, kobietom, koniom, oknom</i>)	
B. pięciu, dwunastu (<i>uczniów</i>)	pięć, dwanaście (<i>kobiet, koni, okien</i>)
N. pięciu, pięcioma, dwunastu, dwunastoma (<i>uczniami, kobietami, końmi, oknami</i>)	
Mc. (o) pięciu, dwunastu (<i>uczniach, kobietach, koniach, oknach</i>)	

- a) Ile form rodzaju mają powyższe liczebniki?
 b) Jaką końcówkę mają te liczebniki w przypadkach zależnych?

- Tak jak *pięć* odmienia się liczebniki od *pięciu* do *dziewięćdziesięciu dziewięciu*.
- We wszystkich przypadkach oprócz mianownika i biernika formy niemęskoosobowej występuje końcówka **-u**.
- W narzędniku można też używać form z końcówką **-oma**.
- Liczebniki *dwanaście* i *dwadzieścia* formy przypadków zależnych oraz mianownika formy niemęskoosobowej tworzą od tematów *dwunast-* i *dwudziest-* (*dwunastu, dwudziestu*).

419. Odmień następujące połączenia liczebników z rzeczownikami:

ośmiu lekarzy, trzydzieści kopiejek, piętnaście lat, dwunastu kolegów.

420. Wyrażenia w nawiasach postawcie w odpowiedniej formie.

Tę ciężarówkę Janek poprowadzi na zmianę z (pięciu kierowców). Nie mogą myśleć od razu o (sześć sprawach). To wypracowanie musisz zmieścić na (dziesięć kartkach). Co mamy robić z tymi (piętnaście kartkami). Z powodu grypy nie było w szkole (siedem nauczycieli).

421. Liczebniki w poniższych zdaniach zapiszcie słowami.

Na wycieczkę pojedzie 11 chłopców i 14 dziewczynek. Do 3 sali musi się zmieścić 18 dzieci. Uczyłem się do tej klasówki z 5 kolegami. Każdego dnia 2 dyżurnych ściera tablicę, sprząta i podlewa kwiaty. Do całości kolekcji brakuje nam jeszcze 16 okazów.

422. Przeczytaj zdania. Zwróć uwagę na formę liczebnika *sto*. Określ jego przypadek w każdym zdaniu. Jaką końcówkę posiada on w przypadkach zależnych?

Stu sportowców wzięło udział w zawodach lekkoatletycznych. W Brzuchowicach odpoczywało *sto* dzieci. Wszystkim *stu* bardzo się tam podobało. Opiekunka ze *stu* dziećmi wyjechała na jeden dzień do Karpat.

Liczebniki *sto*, *dwieście*, *trzysta*, *czterysta* mają we wszystkich przypadkach oprócz mianownika i biernika formy niemęskoosobowej końcówkę **-u** (*stu*, *dwustu*).

Liczebniki nieokreślone podobnie jak liczebniki główne występują w mianowniku i bierniku w formie męskoosobowej i niemęskoosobowej, np. *kilku chłopców*, *kilka dziewczynek*.

423. Odmień:

dwustu uczniów, trzysta autobusów, czterysta kilometrów.

424. Zastąp cyfry liczebnikami.

W konkursie recytatorskim wystąpiło 200 osób. Sala teatralna pomieściła 400 widzów. 15 sędziów pracowało na scenie. Wśród przyjezdnych było 200 kibiców, którzy przyjechali z zawodnikami.

425. Przepisz podane wyrażenia uzupełniając formami liczebników nieokreślonych.

Kilk... uczniów, kilk... uczennic, kilk... domów, kilkunast... żołnierzy, kilkanaś... kobiet, kilkanaś... domów.

426. Zwróć uwagę na odmianę liczebnika.

- M. trzysta sześćdziesiąt dziewięć (*uczniów*)
- D. trzystu sześćdziesięciu dziewięciu (*uczniów*)
- C. trzystu sześćdziesięciu dziewięciu (*uczniom*)
- B. trzysta sześćdziesiąt dziewięć (*uczniów*)
- N. trzystu, trzystoma sześćdziesięciu dziewięcioma (*uczniami*)
- Mc. (o) trzystu sześćdziesięciu dziewięciu (*uczniach*)
- W. = Mianownik

- M. sześćset trzydzieści siedem (*koni*)
- D. sześciuset trzydziestu siedem (*koni*)
- C. sześciuset trzydziestu siedem (*koniom*)
- B. sześćset trzydzieści siedem (*koni*)
- N. sześciuset trzydziestu siedmiu (*końmi*)
- Mc. (o) sześciuset trzydziestu siedmiu (*koniach*)
- W. = Mianownik

427. Odmień liczebniki: *pięćset osiemdziesiąt dziewięć* drzew, *tysiąc* lat.

1. W **liczebnikach złożonych** (zrostach i złożeniach) odmieniają się wszystkie części składowe.

2. Tak jak *pięćset* odmieniają się liczebniki *sześćset* (sześciuset), *siedemset* (siedmiuset), *osiemset* (ośmiuset), *dziewięćset* (dziewięciuset).

3. Liczebniki *tysiąc*, *milion*, *miliard* odmieniają się jak rzeczowniki (*tysiąc* jak *miesiąc*, *milion* jak *ogon*, *miliard* jak *owad*).

Uwaga! W połączeniu z liczebnikami *tysiąc*, *milion*, *miliard* rzeczownik się nie zmienia.

428. Wpisz liczebniki słowami.

W ciągu doby serce ludzkie kurczy się 100 000 razy, w ciągu roku ponad 42 miliony razy, a w ciągu 7 dziesięcioleci 2 miliardy 520 milionów razy. W ciągu tychże odcinków czasu przepompowuje ono odpowiednio 8 ton, 2614 ton, 183 000 ton krwi.

429. a) Zapamiętaj pisownię liczebników:

sześć, szesnaście, sześćdziesiąt, sześćset.

b) Ułóż z nimi zdania.

430. Ułóż zdania z wyrażeniami:

dziewięć dni, dziewiętnaście lat, dziewięćdziesiąt metrów, dziewięćset książek.

431. Wpisz liczebniki słowami.

105 łodzi przyłynęło do brzegu. 82 statki stoją w zatoce. 250 kapitanów udało się na naradę. Mają odbyć podróż liczącą 238 dni.

432. Odczytaj zdanie. Nazwij typ występujących tu liczebników.

Liczba 37 ma szczególne właściwości: jeżeli pomnożymy ją przez liczby: 3, 6, 9, 12, 15, 18, 21, 24 itd. to otrzymamy ciekawy ciąg iloczynów: 111, 222, 333, 444, 555, 666, 777, 888 itd.

433. Odczytaj zdania, zwróć uwagę na odmianę liczebników złożonych.

Grupa składa się z 165 osób. Na statku było 444 pasażerów. W spotkaniu z Ojcem Świętym wzięło udział 1500 uczestników z Ukrainy. Przybyły autokary z 851 turystami.

434. Zastąp cyfry słowami i uzupełnij brakujące końcówki lub części tematów. Wyciągnij wniosek z tego ćwiczenia.

W szkolnej bibliotece jest 15 786 książ... Ja w swojej domowej biblioteczce mam 123 książ..., a mój maleńki braciszek ma dopiero 1 książ... W tym mieście jest 2119 budynk.. wielopiętrowych i 888 budynk.. dwupiętrowych.

435. Uważnie przeczytaj tekst, napisz jego streszczenie.

Dlaczego tęcza ma 7 kolorów, 7 dni w tygodniu? Dlaczego cechy spadkowe powtarzają się do 7 pokolenia, ilość odczuć człowieka i zwierzęcia też jest 7. 7 części zasadniczych ciała posiadają ssaki. Jeszcze Hipokrates zauważył, że życie ludzi dzieli się na 7 równych części, w których odbywają się zmiany w ludzkim organizmie.

A kto nie słyszał o siedmiu cudach świata? W gwiazdozbiorach Wielkiej i Małej Niedźwiedzicy też widzimy 7 gwiazd. 7 sztuk wyzwolonych uczono w szkole średniowiecznej. Kiedyś była moneta zwana siedmiogrywną. Na dawnych rysunkach widzimy siedmioramienne świeczniki.

Powiadają, że 7 – to cyfra Boska. W Biblii powiedziano, że do dnia siódmego skończył Bóg sprawy swoje i odpoczywał w siódmy dzień, i błogosławił siódmy dzień.

436. Zabawna zagadka.

– Pomyśl sobie, Janku, jakąś liczbę mniejszą od 10. Odejmij tę liczbę od 15. Ile ci wyszło?

– Wyszło mi 8.

– Pomyślałeś o liczbie 7.

Janek potwierdza.

– Kasiu, a tobie ile wyszło?

– Sześć.

– To znaczy, że pomyślałaś o 9.

Kto odgadł sekret?

437. Znajdź w podanych zwrotach frazeologicznych liczebniki. Ustnie podaj ich znaczenie.

na sto dwa

dwie lewe ręce

wziąć w dwa ognie

dzielić włos na dwoje

za pięć dwunasta

kuty na cztery nogi

w cztery oczy

piąte przez dziesiąte

mieć coś w jednym palcu

ni w pięć, ni w dziewięć

znać jak swoje pięć palców

zamknięty na cztery spusty

438. Przepisz tekst, wpisując liczebniki słowami.

Najszybciej porusza się jaguar, biegnie on z szybkością 144 kilometrów na godzinę. Ale taką szybkość wytrzymuje tylko 1 minutę. Antylopy na starcie osiągają szybkość 96 kilometrów na godzinę. Gdy się zmęczą, poruszają się z szybkością 70–78 kilometrów. Koń biegnie wolniej, ale w ciągu godziny może galopować z szybkością 54 kilometrów na godzinę.

§ 29. Liczebniki zbiorowe

439. Przeczytaj tekst. Co oznaczają rzeczowniki, które stoją obok liczebników zbiorowych.

Do zawodów przystąpiło *trzech chłopców* i *dwie dziewczynki*, *pięcioro dzieci* reprezentowało naszą klasę. *Dwoje uczniów* zdobyło nagrody. Kasia opiekowała się troskliwie *trojgiem szczeniąt*. *Czworo drzwi* stało otworem.

Liczebników zbiorowych używamy:

- przy rzeczownikach oznaczających osoby różnej płci, np. *dwoje ludzi*, *czworo turystów*;
- przy rzeczownikach oznaczających osoby niedorośle, np. *troje jagniąt*, *czworo kociąt*;
- przy rzeczownikach, które mają tylko liczbę mnogą, np. *sześcioro okularów*, *dwoje skrzypiec*.

440. Przyjrzyj się odmianie liczebników zbiorowych.

M. dwoj- e (drzwi)	M. pięcior- o (wideł)
D. dwojg- a (drzwi)	D. pięciorg- a (wideł)
C. dwojg- u (drzwiom)	C. pięciorg- u (widełom)
B. dwoj- e (drzwi)	B. pięcior- o (wideł)
N. dwojgi- em (drzwi)	N. pięciorgi- em (wideł)
Mc. o dwojg- u (drzwiach)	Mc. o pięciorg- u (widełach)
W. dwojg- e (drzwi)	W. pięcior- o (wideł)

- Jakie liczebniki mają takie same końcówki jak rzeczowniki?
- Ile tematów deklinacyjnych mają liczebniki zbiorowe? W których przypadkach występują?

Liczebniki zbiorowe odmieniają się według deklinacji rzeczownikowej, mają te same końcówki przypadkowe, co rzeczowniki rodzaju nijakiego. Do właściwości ich należy wymiana dwóch tematów deklinacyjnych: *dwoj-*, *dwojg-*, *pięcior-*, *pięciorg-* itd. Tematy *dwoj-*, *pięcior-* występują w mianowniku i bierniku, tematy *dwojg-* i *pięciorg-* w innych przypadkach.

441. Przepisz podane zdania, wstawiając w miejsca cyfr odpowiednie formy liczebników zbiorowych.

4 dzieci naszej sąsiadki chodzi do przedszkola. Sąsiadka często piecze ubranka swoich 4 dzieci. Kupuje owoce i słodycze swoim 4 dzieciom. Bardzo dba o swoje 4 dzieci. Z 4 dzieci jest wiele kłopotów. Sąsiadka często opowiada znajomym o swoich 4 dzieciach.

442. a) W miejscu kropek wpisz w odpowiednim przypadku wyrażenie *dwoje dzieci*:

... sprawia każdy matce sporo kłopotów. Na wycieczce w górach nie było ... z naszej klasy. Przyglądałem się ..., które zachowywały się niegrzecznie. Mama denerwowała się w sklepie, bo w domu zostawiła ... małych Ciocia często opowiadała o ..., z którymi się wychowywała.

b) Wpisz liczebnik *dwoje* wraz z rzeczownikiem *dzieci* w odpowiednich przypadkach.

... nie poszło dzisiaj do szkoły.

Na zbiórce nie spotkałem

Uważnie przyglądam się ... nieznanym

443. Wyrażenia w nawiasach postaw w odpowiedniej formie.

Kotka poszukuje swoich (pięcioro kociąt). Małe dziecko bawi się z (pięcioro kociąt). Przypatruje się z rozbawieniem (pięcioro kociąt).

444. Przeczytaj wierszyk, znajdź liczebniki zbiorowe. O czym dowiedziałeś się z tego zabawnego wierszyka?

Pewnego razu dwoje dzieciaków
Wylądowało w Kraju Dziwaków.
Nie chcą powiedzieć, skąd drogę znały.
Nikt nie uwierzy w to, co widziały.
Troje nożyczek, rzecz niesłychana,
W takt kujawiaka strzygło barana.
Sześcioro ludzi asfalt zwijało,
Gdy troje skrzypiec im przygrywało.
Do poloneza grabi ośmioro
Wnet zaprosiło wideł siedmioro.
A czworo kociąt, tyle ich było,
Kankana tańczyć owcę uczyło.
Na to pięcioro sań się zerwało
I w rytmie walca z góry zjechało.

§ 30. Liczebniki ułamkowe

445. Zwróć uwagę na wyróżnione liczebniki.

Do zakończenia wykładu zostało *półtora* godziny. Za *półtora* godziny spotka się z przyjaciółmi. Czekam na nich już *półtorej* godziny.

Liczebniki ułamkowe *pół*, *półtrzecia* (dwa i pół), *półczwarta* (trzy i pół) są wyrazami nieodmiennymi.

Liczebniki te (oprócz *pół*) mają formy rodzajów. W połączeniu z rzeczownikami rodzaju męskiego i nijakiego mają końcówkę **-a**, a w połączeniu z rzeczownikami rodzaju żeńskiego końcówkę **-y** (**-i**) lub **-ej**, np. *półtrzecia* roku, *półpiąta* wiadra, *półtorej* minuty.

Liczebniki ułamkowe składające się z liczebników głównych i porządkowych odmieniają się jak odpowiednie liczebniki główne i porządkowe, np. *dwie czwarte*, *dwoma czwartymi*, *o dwóch czwartych* itp.).

446. Zapisz słowami.

Dziennie wypijamy około 1,5 litra mleka. Czekamy już 1,5 godziny. Bój się Boga, wyglądasz jak 1,5 nieszczęścia. Przerwał mi w 0,5 słowa. Trzeba rozpuścić ten cukier w 1,5 szklanki wody.

Liczebnik *pół* z innymi częściami mowy pisze się trojako:

- rozdzielnie – gdy wyraz „*pół*” występuje jako liczebnik, np. *pół* metra;
- łącznie – gdy wyraz „*pół*” jest składnikiem wyrazu złożonego, np. *półnuta*, *północ*;
- łącznie lub rozdzielnie – zależnie od kontekstu, np. *półżartem*, ale: *pół żartem*, *pół serio*.

447. Ułóż zdania z wyrażeniami: pół kilograma, pół pokoju, pół tuzina, półkolonie, półkole, półgłosem.

448. a) Czy wiesz, że kiedyś używano innych określeń liczebników ułamkowych?

$3\frac{1}{2}$ – półczwarta, $4\frac{1}{2}$ – półpiąta, $5\frac{1}{2}$ – półszósta.

b) Spróbuj rozwiązać zadanie z „Gramatyki na wesoło” i zapisz słownie wynik.

Jacek wlał do kotła półtora litra mleka. Janek półtrzecia, Jadzia litr, a Henio pół litra. Ile mleka było w kotle?

449. Zastąp cyfry słowami. Zastosuj rzeczowniki umieszczone w nawiasach w odpowiednich przypadkach.

Wyjeżdżam na 1/2 (rok). Do wyjazdu pozostało jeszcze 1,5 (godzina).
Mój podręczny bagaż waży 3/4 (kilogram).

450. Przetłumacz tekst na język polski. Potem napisz krótkie streszczenie, używając liczebników.

ЯК НАРОДИЛОСЯ СЛОВО „МІЛЬЙОН”?

Слово мільйон має свою окрему історію. Венеціанський купець Марко Поло повернувся додому після мандрів, які тривали 24 роки. Це було сімсот років тому. Марко Поло побував у Китаї, де його найбільше вразили багатства монгольського хана Хадилая. Щоб описати це багатство, Марко Поло до італійського слова мілле – „тисяча” додавав суфікс -оне. Цей суфікс схожий за значенням на наш суфікс -ище. І виходило у нього мілліоне – „величезна тисяча”, „тисячище”. Так народилось слово „мільйон”, яким згодом почали називати число „тисяча тисяч”. Вперше це зробив у математиці друг геніального художника і винахідника Леонардо да Вінчі, якого звали Лука Пачолі.

[...] Коли пізніше в Китаї побували наші європейці, то виявилось, що Марко Поло розповідав про цю країну чисту правду.

До нас слово мільйон потрапило значно пізніше, прийшовши через німецьку або французьку мову.

(А. Коваль)

мандри – wędrówka, згодом – z czasem,
суфікс – przyrostek, винахідник – wynalazca

451. a) Przeczytaj.

CHLEB

W każdym bochnie chleba
tkwi ziarno zboża
okruch soli
kropla wody
praca rąk człowieka
i dobroć Boża.

(F. Rak)

PRZEPIS NA CHLEB

Przygotować rozczyn: ćwierć kilograma mąki żytniej, pół szklanki wody i półtora dekagrama drożdży wymieszać na gęstą papkę, dodać namoczony w ciepłej wodzie chleb z poprzedniego wypieku i pozostawić w cieple na jedną dobę.

Kilogram mąki rozmieszać z ciepłą wodą i dodać wyrośnięty rozczyń, wymieszać, posypać po wierzchu mąką, nakryć czystą serwetką i pozostawić w ciepłym miejscu około 12 godzin.

Gdy ciasto dwukrotnie powiększy swoją objętość, rozrzepać je energicznie łyżką, dodać dwa kilogramy mąki, osolić i przez pół godziny wyrabiać. Nakryć i pozostawić do wyrośnięcia.

Z wyrośniętego ciasta uformować bochenki i wstawić je do gorącego pieca chlebowego. Piec ponad dwie godziny.

b) Wymień wszystkie składniki chleba, o których się w tym wierszu mówi. Ile ich jest?

c) Wypisz liczebniki. Do jakiej grupy się odnoszą?

§ 31. Liczebniki porządkowe

452. Przeczytaj poniższe ogłoszenie. Wpisz do tabeli liczebniki (słownie) wraz z rzeczownikami, z którymi tworzą związki.

UWAGA!

Samorząd Uczniowski ogłasza pierwszy w historii szkoły konkurs na najlepszą klasę. W konkursie mogą wziąć udział klasy czwarte, piąte i szóste. Warunkiem przystąpienia do konkursu jest zebranie co najmniej sześciu kilogramów makulatury na osobę. Pięć najlepszych zespołów przechodzi do drugiego etapu, czyli weźmie udział w festynie na rzecz dzieci z pobliskiego Domu Dziecka. Do trzeciego etapu przystąpią trzy zwycięskie klasy. Ta, która osiągnie najwyższą średnią ocenę po pierwszym semestrze, wygra główną nagrodę – dziesięć dni w Karpatach. Gospodarze mogą zgłaszać udział swoich klas w konkursie na trzeciej przerwie codziennie do piątego października.

<i>która (-y, -e,) z kolei?</i>	<i>ile?</i>

453. Odmień przez przypadki liczebniki z rzeczownikami:

pierwsza lekcja, pierwszy człowiek.

?

1. Jak odmieniają się liczebniki porządkowe?
2. Jakie mają formy rodzaju?
3. Od czego zależy forma rodzaju, przypadku i liczby liczebników porządkowych?

Liczebniki porządkowe mają formy przymiotników i odmieniają się tak jak one.

454. Napisz o swoim planie dnia, stosując liczebniki porządkowe w różnych przypadkach.

455. Do każdego podanego liczebnika dopisz liczebnik porządkowy.

Pięć, pięćdziesiąt, pięćset, sześć, szesnaście, sześćdziesiąt, dwadzieścia dziewięć, dziewięćdziesiąt, osiemdziesiąt.

456. Zestaw podane liczebniki i powiedz, jak tworzą się i odmieniają liczebniki porządkowe.

33 – trzydziesty trzeci – trzydziestego trzeciego;

996 – dziewięćset dziewięćdziesiąty szósty – dziewięćset dziewięćdziesiątego szóstego;

1410 – tysiąc czterysta dziesiąty – tysiąc czterysta dziesiątego;

2005 – dwa tysiące piąty – dwa tysiące piątego.

W liczebnikach porządkowych złożonych formy liczebników porządkowych przybierają tylko dwa końcowe składniki wyrażające dziesiątki i jednostki, a jeżeli ich nie ma, to tylko składnik ostatni. Przy odmianie te składniki, które mają formę liczebników głównych, pozostają niezmiennie.

Uwaga! Możliwe są też formy z wszystkimi składnikami w postaci liczebników porządkowych (np. *tysięczny dziewięćsetny siedemdziesiąty piąty*, ale używa się ich rzadko. Liczebniki porządkowe kończące się na *-setny*, *-tysięczny*, *-milionowy* piszemy łącznie.

457. Zapisz słowami liczebniki: 56, 78, 46, 1999, 2007. Utwórz od nich liczebniki porządkowe i zapisz je.

458. a) Odmień rok 2005.

b) Uzupełnij tabelę.

Związek z liczebnikiem głównym	Związek z liczebnikiem porządkowym
	piąte czasopismo
piętnaście godzin jazdy	
	ósmym namiot
sześć konserw	
	dwudziesta czwarta osoba
dwie pary butów	
	trzeci sweter
cztery pary spodni	

459. Napisz słowami datę urodzenia każdego członka twojej rodziny.

460. Powiedz, które z podanych niżej liczebników odmieniają się tylko przez przypadki, a które odmieniają się przez przypadki i rodzaje, a także przez liczby.

Trzy, ósmioro, dwunasty, dwoje, sto, setny, pięćdziesiąty, pierwszy, siedemnasty, trzy czwarte.

461. Zapisz liczebniki słowami razem z rzeczownikami.

12 tom, 3 półka, 8 dzień, 11 grupa, 6 klasa, 50-milionowy naród, 8-letni chłopczyk, 2-letnie dziecko, 7 dzieci, 3-setny kilometr, 1000 rok.

462. Uzupełnij odpowiednimi liczebnikami.

Gdzie się ... klóci, tam ... korzysta. ... kąty, a piec Plecie ... przez Kto szybko daje, ... daje. Kto na ... stołkach siada, ten często spada.

463. Zapisz słownie liczebniki podane w nawiasach.

W (188) znaleziono w Norwegii dobrze zachowany statek wikingów, który potem wiernie zrekonstruowano. Długość statku wynosiła (24) metry, a szerokość prawie (5) metrów. Statek napędzany był (16) parami wiosł. Był (1,5) razy szybszy od karaweli, na której Krzysztof Kolumb wyruszył do Ameryki. W (1) połowie (12) wieku wikingowie zaczęli prowadzić osiadły tryb życia. W (1971 r.) w Danii znaleziono (4,5) kilograma srebrnych monet i biżuterii z czasów wikingów.

§ 32. Liczebnik w zdaniu. Pisownia *nie* z liczebnikiem

464. Przyjrzyj się wyróżnionym liczebnikom i odpowiedz na pytania:

Dwaj chłopcy weszli do klasy. Dziś było *nieobecnych dwóch* uczniów. *Dwóch* przyjaciół odwiedziło chorego. Przy *obu* drzwiach stali dyżurni. W *drugim* korytarzu było ciemno. *Jeden* chłopiec pracował przy komputerze. *Cztery* dziewczynki pomagały w stołówce. *Pięcioro* dzieci grzecznie siedziało przy stole.

?

1. Jakie liczebniki zawsze zgadzają się z rzeczownikiem w rodzaju, liczbie i przypadku?
2. Jakie liczebniki zgadzają się z rzeczownikiem w przypadku?
3. W jakiej formie używamy czasownika, jeśli podmiotem jest połączenie rzeczownika z liczebnikiem?

465. Przeczytaj zdania. Jak łączą się rzeczowniki z wyrazami *tysiąc*?

Tysiąc sportowców wzięło udział w maratonie. Tysiące kibiców stało na trasie. Wśród tysiąca kibiców było dużo dzieci i młodzieży.

466. Czasowniki w nawiasach postawcie w odpowiedniej formie czasu przeszłego.

Na ławce (siedzieć) dwaj mężczyźni. Troje dzieci (bawić się) w piaskownicy. Do ostatniego etapu konkursu tanecznego (przyjść) tylko cztery pary. Pięć dziewcząt (rozmawiać) z przejęciem. Laureatami olimpiady matematycznej (zostać) trzy dziewczynki.

1. Liczebniki porządkowe oraz liczebnik *jeden* mają w zdaniu takie same formy, jak rzeczowniki, z którymi się łączą, tzn. zgadzają się z nimi w rodzaju, przypadku i liczbie.

2. Przy liczebnikach *dwa, trzy, cztery* (a także *dwaj, trzej, cztery*) rzeczownik stawiamy w mianowniku liczby mnogiej, to zn. liczebnik zgadza się z rzeczownikiem w przypadku.

Przy liczebnikach *pięć, sześć* itd., a także *pięcioro, sześcioro* itd. rzeczownik stawiamy w dopełniaczu liczby mnogiej.

3. W przypadkach zależnych liczebniki powyżej *czterech* zgadzają się z rzeczownikami w przypadku (z wyjątkiem biernika). Liczebniki zbiorowe zgadzają się z rzeczownikiem tylko w celowniku i miejscowniku.

4. Przy liczebnikach *tysiąc, milion, miliard* rzeczowniki zawsze stawiamy w dopełniaczu liczby mnogiej.

5. Jeżeli podmiotem w zdaniu jest połączenie rzeczownika w mianowniku z liczebnikiem *dwa, trzy, cztery*, to czasownik (orzeczenie) stawiamy w liczbie mnogiej.

6. Jeżeli podmiotem jest połączenie rzeczownika w dopełniaczu liczby mnogiej z jakimkolwiek liczebnikiem, to czasownik stawiamy w liczbie pojedynczej (w czasie przeszłym, w formie rodzaju nijakiego).

467. Przepisz, stosując umieszczone w nawiasach rzeczowniki i liczebniki w odpowiednim przypadku.

Lekcje rozpoczynają się o (godzina dziewiąta). Do (klasa szósta) przyszło dwóch nowych uczniów. (Trzy uczennice) pomogły im zapoznać się ze szkołą. Grupa sportowców liczyła (jedenaścioro osoba). Było tam (pięć dziewczynka) i (sześć chłopców).

468. Podane w nawiasach wyrazy postaw w odpowiedniej formie.

(32, pies, szczekać) w całym osiedlu. Potrzebuję ze sklepu (8, nożyczki) do paznokci. Byłam dumna ze swoich (3, dziecko). Kupiłem (2, młotek) i (4, kombinerki). Na front wysłano (761, żołnierz). Wczoraj (985, osoba, być) na koncercie.

469. Przepisz podane zdania, dobierając odpowiednie formy czasowników. Liczebniki zapisz słowami.

W zeszłym roku w naszej klasie (być) 15 chłopców i 14 dziewczynek. 4 dzieci (przejsć) do innych szkół i obecnie uczy się w 6. klasie 13 chłopców i 12 dziewczynek. Po ukończeniu klasy 5. 3 chłopców i 5 dziewczynek (otrzymać) listy pochwalne. W tym roku do ich liczby (dołączyć się) na pewno jeszcze 2 chłopcy i 1 dziewczynka.

470. Przeczytaj zdania. Zwróć uwagę, jak pisze się partykuła *nie* z liczebnikiem.

Rozwiązaliśmy *nie pięć*, a cztery zadania. *Nie pierwszy* raz nie udaje się nam rozwiązać podobne zadania. *Nie jeden*, a dwa zdjęcia znalazły się w albumie. *Niejeden* chciałby zostać lotnikiem. *Nie raz* i *nie dwa* czytał wiersz, ale jakoś nie mógł go zapamiętać. Niestety, *nie jeden* błąd popełniłem w dyktandzie. *Niejeden* chciałby mieć same dobre stopnie.

Przeczenie *nie* pisze się z liczebnikami rozdzielnie. Razem pisze się wyraz *niejeden* w znaczeniu wielu.

471. Wpisz poprawnie partykułę *nie*.

(Nie) jeden, lecz dwóch chłopców weźmie udział w zawodach z koszykówki. (Nie) jeden ma na to ochotę. Towar jest (nie) pierwszej świeżości. Zostanie tu (nie) dwoje turystów, lecz troje. Otrzymałem nie (trzy) książki, a pięć.

472. Przepisz podane zasady, które obowiązują przy pisaniu liczebników cyframi.

Liczebniki często wyrażamy na piśmie tylko cyframi, np. *Kupiłem 4 książki. Żyjemy w XXI wieku. Przyjdź o godz. 9.*

Spotyka się nieraz niepotrzebne i niepoprawne uzupełnienie tych cyfr zakończeniami, np. *9-a godzina, 13-e piętro, XX-y wiek.*

Cyfr nie uzupełnia się żadnymi końcówkami. Po cyfrze rzymskiej nie stawia się kropki, po cyfrze arabskiej stawia się kropkę, jeżeli wyraża ona liczebnik porządkowy. *Ale ani w datach, ani po godzinach nie stawiamy kropek.*

Np. *1 września 2005 roku. O godz. 16 odbędzie się spotkanie.*

473. Porównaj dwa ogłoszenia. Jaka jest między nimi różnica? Z którym spotykamy się częściej?

- W piątek 6.09. o godz. 18 odbędzie się zebranie samorządu szkolnego.
- W piątek szóstego września o godzinie osiemnastej odbędzie się zebranie samorządu szkolnego.

Porządek analizy gramatycznej liczebnika

1. Początkowa forma (mianownik).
2. Grupa liczebnika.
3. Jaki to liczebnik pod względem budowy?
4. Przypadek.
5. Rodzaj, liczba (jeżeli posiada formy rodzaju i liczby).
6. Właściwości (ustnie).

474. Zapisz liczebniki słowami, podkreśl je, a potem dokonaj analizy gramatycznej trzech dowolnych liczebników.

W domu było nas (5) rodzeństwa: (2) siostry i (3) braci. Ja byłem (4) z kolei. (1) była Marta, (2) – Maciek, (3) – Krysia, a (5) – Tomek. Mieliśmy (2) pokoje. Mieszkaliśmy na (2) piętrze w małym miasteczku (15) kilometrów od Lwowa. Kiedy miałem (6 1/2) roku, poszedłem do (1) klasy.

475. Zapisz słownie odpowiedzi na pytania.

Ile dni liczy rok? Ile dni liczy miesiąc? Ile dni liczy tydzień? Ile godzin liczy doba? Ile minut liczy godzina? Ile minut liczy kwadrans?

476. Zapisz liczebniki słowami; dokonaj ich analizy.

Pradziadkiem znaczka pocztowego był bilet opłat pocztowych, który wymyślił w 1653 r. dzierżawca paryskiej poczty Renonard de Villayer. W 1773 r. ukazały się w Wiedniu drukowane arkusiki o cenach odpowiadających kosztom przesyłki. Mały znaczek z klejem na odwrotnej stronie zaproponował angielski drukarz James Chalmers. Pierwszy polski znaczek pojawił się w 1860 r.

477. a) Dokonaj analizy gramatycznej wyróżnionych liczebników.

Świstak to bliski krewny wiewiórki, który zamieszkuje hale tatrzańskie. Zimą świstaki zapadają w sen zwany hibernacją. Rodziny zasypiają na sześć, *siedem* miesięcy w jednej norze wysłanej murawą. W drugiej i *trzeciej* dekadzie maja świstaki wychodzą na okres godów. Zwykle rodzi się *pięcioro* ślepych młodych. Przebywają w norze ponad miesiąc. Po raz *pierwszy* opuszczają ją w drugiej połowie lipca. Są wtedy pilnie strzeżone przez jednego z rodziców. Latem, kiedy nie brakuje pokarmu, zwierzęta przybierają na wadze, a ich ciężar dochodzi do siedmiu kilogramów. Zapas tłuszczu pozwala im przetrwać zimę.

W połowie *dziewiętnastego* wieku prawie wszystkie świstaki w polskich Tatrach zostały wyniszczone. Obecnie żyje w Tatrach ponad *dwieście* świstaków. Wszystkie są pod ochroną.

b) Napisz zwięzłe streszczenie tekstu.

478. Podkreśl liczebniki, jaką funkcję wykonują one w zdaniu. Dokonaj ich analizy.

Po śnieżystej zamieci do wsi jedzie mąż trzeci. Wstąpiłem na działo i spojrzalem na pole: dwieście armat grzmiało. Jeden żołnierz rany swe opatruje, drugi strzelbę przeczyszcza, nabija. Chwilę jeszcze ze szpaleru przez majowe zwoje przeświecało coś na wskroś jakby oczu dwoje. Tymczasem dwaj uczniowie przy cymbałach kłęczą. Brzmi „Polonez Trzeciego Maja”. Skoczne dźwięki radością oddychają, radością słuch poją [...].

(wg A. Mickiewicza)

479. Przygotuj ustną informację „Podział znaczeniowy liczebników”.

Powtórzenie wiadomości o liczebniku

?

1. Jakie wyrazy nazywamy liczebnikami?
2. Grupy liczebników według ich znaczenia.
3. Grupy liczebników według ich budowy.
4. Jak odmieniają się liczebniki główne?
5. Jakie są właściwości odmiany liczebników głównych złożonych?
6. Kiedy używamy liczebników zbiorowych? Właściwości ich odmiany.
7. Jak odmieniają się liczebniki porządkowe?
8. Jak łączą się liczebniki główne z rzeczownikami?
9. Jaką formę ma orzeczenie, jeżeli podmiot wyrażony jest połączeniem liczebnika z rzeczownikiem?
10. Jak piszemy *nie* z liczebnikami?

X. Kształcenie językowe.

Jak przygotować informacje na temat językowy

1. Sformułuj temat i myśl zasadniczą.
2. Powtórz wiadomości z języka, które ci będą potrzebne.
3. Ułóż plan.
4. Sformułuj odpowiedź na każdy punkt planu.
5. Przedstaw przykłady.
6. Opowiedz ustnie przygotowaną informację.

480. Wytłumacz znaczenie związków frazeologicznych. Z dwoma ułóż zdanie.

Na jednej nodze, na jedno kopyto, na sto dwa, wetknąć swoje trzy grosze, w cztery oczy, na cztery wiatry, znać jak swoje pięć palców, za siedmioma górami, trafić w dziesiątkę.

481. Opowiedz, jak spędzasz dzień.

Kiedy wstajesz? O której godzinie idziesz do szkoły? Ile godzin przebywasz w szkole? Kiedy wracasz do domu? Jak długo odrabiasz lekcje? O której godzinie kładziesz się spać?

482. Wpisz następujące wyrazy do tabeli.

Liczebniki ilościowe	Liczebniki porządkowe	Rzeczowniki	Przymiotniki

Jedna druga, ćwierć, piątka, piętnastoletni, osiemnastolatka, sześćdziesiąty siódmy, dwójka, dwójgiem, potrójny, pięciogramowy, dwukrotny, piętnaścioro, sześćset, pierwszy, jedyńka, jednostajny, dwupiętrowy, potrójny.

483. a) Przepisz podane zdania, wstawiając wyraz *nie* przed liczebnikiem.

Zawodnicy rozegrali ... trzy, lecz pięć setów. ... pierwszy raz widziałem taki wyrównany mecz. ... jednego, lecz dwóch uczniów zgłoszono do reprezentacji szkoły. ... jeden z was chciałby dostąpić takiego zaszczytu.

b) Przygotuj ustnie informacje o liczebniku?

§ 33. Zaimek jako część mowy

484. a) Przeczytaj podany niżej urywek.

O ZAIMKU

Powiem wam jeszcze o jednym maleńkim wyrazie, a takim mądrym, że aż wierzyć się nie chce. Taki mały wyraz: *kto*. Stukają do drzwi i ty się pytasz:

– *Kto* stuka? A gdyby nie było tego malca *kto*, musiałbyś pytać:

– Czy to stuka Kazio, czy Maria, czy Szczepan, czy siostra, czy druciarz, czy żebrak?

A tamten za drzwiami odpowiadałby ciągle: nie, nie, nie. I mógłbyś tak przez trzy godziny pytać i nie zgadłbyś wcale. Spociłbyś się jak mysz, nazłościłbyś się, nie jadłbyś, nie spał, tylko ciągle pytał. A tak mówisz: *Kto* tam? I w tym króciutkim *kto* siedzą imiona wszystkich ludzi na całym świecie.

(J. Korczak)

b) O jakim wyrazie tu jest mowa? Zamiast jakich wyrazów używa autor wyrazu *kto*?

c) Jakie części mowy zastępują zaimek *kto*? A zamiast jakich wyrazów występują w tym urywku zaimki *wam*, *ty*, *tamten*? Jaką częścią mowy są te wyrazy?

485. Przeczytaj uważnie bajkę.

POTOK I RZEKA

Potok, szybko bieżący po pięknej dolinie,
Wymawiał wielkiej rzece, że powoli płynie.
Rzeka rzekła: „Nim zejdzie porankowa zorza,
Ty prędko, ja pomału wpadniemy do morza”.

(I. Krasicki)

1. Zamiast jakich słów użyte są wyrazy: *ja* i *ty*?
2. Na jakie pytania odpowiadają te wyrazy?
3. A jaką częścią mowy są wyrazy *ja* i *ty*?
4. Zamiast jakich części mowy zostały użyte?

Zaimek to odmieniana część mowy, która wskazuje na przedmioty, cechy, ilość, ale nie nazywa ich. Np. *ja, on, oni, jaki, który*.

486. Przeczytaj zdania. Zwróć uwagę na wyróżnione wyrazy. Jakie wyrazy zastępują? Jakimi członami zdania są te zaimki?

Chciałem odwiedzić koleżankę, ale nie zastałem *jej* w domu. *Ja* chętnie czytam powieści historyczne, *takie* powieści bardzo mnie interesują. Z Jankiem poznaliśmy się dawno, *wtedy* chodziłem jeszcze do przedszkola. Janek ma w *swojej* bibliotece ponad sto książek, chciałbym mieć *tyle* książek.

Zaimek w zdaniu może być każdym członem zdania – i głównym, i drugorzędnym.

§ 34. Podział znaczeniowy zaimków

Zaimków używamy w zastępstwie rzeczowników, przymiotników, liczebników.

Ze względu na to, jaką część mowy zaimki zastępują, dzielimy je na: a) rzeczowne, b) przymiotne, c) liczebne, d) przysłowne.

Zaimki rzeczowne i liczebne odmieniają się przez przypadki, zaimki przymiotne – przez przypadki i rodzaje. Zaimki przysłowne są nieodmienne.

Ze względu na znaczenie zaimki dzielimy na: 1) osobowe, 2) zwrotne, 3) dzierżawcze, 4) wskazujące, 5) pytające, 6) względne, 7) nieokreślone.

Podział zaimków ze względu na to, jaką część w zdaniu zastępują, oraz ze względu na ich znaczenie przedstawiony jest w następującej tabelce.

Zaimki	Rzeczowne	Przymiotne	Liczebne	Przysłowne
Osobowe	ja, ty, on, ona, ono, my, wy, oni, one			
Zwrotne	się, siebie			
Dzierżawcze	mój, twój, swój, nasz, wasz			

Wskazujące	ten, tamten, ów, taki, sam		tyle	tu, tamtędy, wtędy, tam
Pytające i względne	kto, co	jaki, który, czyj	ile	taki-jaki, wtędy-kiedy
Nieokreślone	ktoś, coś, ktokolwiek, cokolwiek, nikt, nic, nieco, niecoś	jakiś, któryś, wszystek, żaden, każdy, niczyj, nijaki, niejaki, niektóry, czyjś	ileś	kiedyś, gdzieś, siak

487. Przepisz podane zdania, uzupełniając je odpowiednimi zaimkami. Do jakiej grupy znaczeniowej należą?

Jeśli spotkasz Teresę, powiedz ..., żeby oddała mi książkę. Muszę ... zwrócić do biblioteki. Wzięłeś książkę z półki. Połóż ... z powrotem. Umówiłem się koło pomnika Tarasa Szewczenki z kolegą, ... wyjedzie ze mną na kolonię. Spieszę się na mecz, ... rozpoczyna się o siedemnastej.

488. Przeczytaj wiersz, podkreśl zaimki. Do jakich grup znaczeniowych je odniesiesz?

ZNAK POKOJU

Przekazać sobie znak pokoju –
słyszemy słowa kapłana w kościele.
Więc podaj rękę temu, kto obok ciebie stoi,
Nawet jeśli go nie znasz,
lub nie jest twoim przyjacielem.
Znak pokoju –
To znak przyjaźni, pojednania
I przebaczenia – w obecności Boga
To powiedzenie, bez słów głośnego wymawiania:
Chcę być twoim przyjacielem
nie wrogiem.

(M. Buczkówna)

489. Ułóż zdania z zaimkami *my*, *nikt*, *tamten*, *nasz*. Jakimi członami zdania są te zaimki?

490. Przekształć podane zdania, zastępując zaimkami powtarzające się wyrazy lub grupy wyrazów. Jakimi członami zdania są te zaimki?

Jutro będzie klasówka z matematyki. Muszę przygotować się do klasówki z matematyki. Wybieramy się na wycieczkę do Kijowa. Spędzimy w Kijowie pięć dni.

491. Podkreśl przydawki wyrażone przymiotnikami i zaimkami przymiotnymi.

Przyglądał się eksponatom z takim zainteresowaniem, że zwróciło to uwagę zwiedzających. Takiego niezwykłego okazu jeszcze nie widział. Miał taką ochotę pokazać go swemu młodszemu bratu. Takie wydarzenie nie może ująć niczyjej uwagi. Nie mam pieniędzy na kupno tych i owych potrzebnych mi rzeczy.

492. Podkreśl przydawki. Rozpoznaj, które z nich są wyrażone liczebnikami, a które zaimkami liczebnymi.

Przybyło pięćdziesiąt osób. Tyle osób zaproszono na prelekcję. Mam sto pięćdziesiąt sześć hrywien. Masz tyle pieniędzy. Działo to się ponad sto lat temu. Działo się to ileś lat temu.

493. Uzupełnij wy kropkowane miejsca nazwami typów zaimków (rzeczowne, przymiotne, liczebne, przysłowne) oraz pytaniami, na które one odpowiadają (*kto? co? jaki? który? czyj? ile? jak? gdzie? kiedy?*)

zaimki ... (...?) tyle, ile, ileś

zaimki ... (...?) taki, jaki, jakiś

zaimki ... (...?) tam, tamten, ów, każdy, żaden

zaimki ... (...?) mój, twój, nasz, wasz, swój, niczyj

zaimki ... (...?) tak, siak, owak

zaimki ... (...?) tam, tu, tędy, gdzieś, wszędzie

zaimki ... (...?) kiedyś, nigdy

zaimki ... (...?) ja, ty, on, my, wy, oni, nikt, ktoś, ktokolwiek

zaimki ... (...?) nic, coś, cokolwiek

494. a) Rozpoznaj zaimki rzeczowne, przymiotne i przysłowne. Powiedz, po czym je poznajesz?

Jak myślę, tak mówię. Zrób tak, jak umiesz. Zrób tyle, ile możesz. Jaką książkę potrzebuję, taką wypożyczę. Twój przyjaciele są moimi przyjaciółmi. Nie zastałem go w domu. Rodzice nic nie wiedzą. Taka pogoda będzie najlepsza na wycieczkę w góry. Weźmiemy takie rzeczy, które będą nam najbardziej potrzebne.

b) Z „Rozmowy w sklepie” wypisz zaimki. Do jakich grup znaczeniowych należą? Jak nazywamy ten zapis wypowiedzi?

– Poproszę o ten zegar.

– Ten biały?

– Nie, tamten, ten dalej.

– To który wybierzemy?

– Ja chciałbym z ciemną tarczą i jasnymi wskazówkami.

495. Przeczytaj wiersz *Tarasa Szewczenki „Dumka”*. Podkreśl zaimki.

Ach, na co mi kare oczy?
 Na co mi uroda?
 I na co mi te dziewczęce,
 Szczęsne lata młode. [...]
 Ach, po co mi ta uroda,
 Kiedy szczęścia nie ma?

Jakże ciężko żyć sierocie
 Na tym Bożym świecie.
 Nikt mnie w świecie nie zapyta,
 Dlaczego łyżę leję,
 I nikomu ja nie powiem,
 Czemu serce mdleje. [...]

(tłum. I. Łepki)

§ 35. Zaimki osobowe

496. a) Przepisz, wpisując zaimki *on, go, jemu, z nim* na miejsce wyróżnionych wyrazów.

Jest bardzo późno. Staś spieszy się, ale znowu spóźni się na lekcję. Ze *Stasiem* tak zawsze. *Staś* ma zawsze czas. Mama obudziła *Stasia* dość wcześnie. Ale *Stasiowi* wydawało się, że może trochę pospać. A teraz pośpiesznie łyka śniadanie.

b) Jak nazywają się powyższe zaimki? Jaką część mowy zastąpiły w zdaniu?

497. Wymień zaimki osobowe. Które z nich nazywamy zaimkami pierwszej osoby, drugiej osoby, trzeciej osoby?

Przykłady odmiany zaimków osobowych

Zaimki *on (ona, ono)* odmieniają się w następujący sposób:

Przypadek	Liczba pojedyncza		
	rodzaj męski	rodzaj nijaki	rodzaj żeński
M.	on	ono	ona
D.	jego, go, niego		jej, niej
C.	jemu, mu, niemu		jej, niej
B.	jego, go, niego	je, nie	ją, nią
N.	nim		nią
Mc.	nim		niej

Przypadek	Liczba mnoga	
	forma męskoosobowa	forma niemęskoosobowa
M.	oni	one
D.	ich, nich	
C.	im, nim	
B.	ich, nich	je, nie
N.	nimi	
Mc.	nich	

498. a) Przeczytaj podane zdania. Wskaż zaimki osobowe. Wypisz je według wzoru, dopisując do każdego formę mianownika. Wskaż osobę, liczbę i przypadek każdego z nich.

Wzór: (wśród) nich – one – 3 os., lm.

Najwyższe góry znajdują się w Azji, a wśród nich najwyższy szczyt Czomolungma ma prawie 9 km wysokości. Grzmoty wstrząsają powietrzem, a morze powtarza je wielokrotnie. Podoba mi się morze spokojne, łagodne. Świątynia leżała na *wzgórzu*, a wokół niej rozpościerały się *mokradła*. Opowiem wam, jak tam spędziliśmy czas.

b) Do wyróżnionych wyrazów dobierz synonimy.

499. Zestaw zdania. W jakim przypadku użyte są zaimki osobowe? Zwróć uwagę, w jakich formach ich używamy.

Jasiek podchodził *do mnie* powoli.

Tobie trudno dogodzić.

Opowiem wszystko *nie tobie*, a *jemu*.

Czy możesz *mi* odpowiedzieć na moje pytanie?

Trudno *ci* dogodzić.

Opowiem *mu* o tym.

1. Zaimki *ja*, *ty*, *on*, *ono* mają w celowniku dwie formy, długą i krótką: *mnie* – *mi*, *tobie* – *ci*, *jemu* (*niemu*) – *mu*.

Form dłuższych używamy na początku zdania, po przyimku oraz gdy akcentujemy je silnie w zdaniu, np. *Mnie* możesz zaufać. Powinieneś *mi* wierzyć. *Tobie* wszystko się udaje. Zazdroszczę *ci*. Nie chcę występować przeciwko *tobie* (*niemu*). Sprzyjam *ci* (*mu*). Podarowałem książkę nie *tobie*, lecz *jemu*. Oddaj *mu* ją.

2. W dopełniaczu i bierniku również używamy dwóch form zaimka *ty* i *on*: *ciebie* – *cię*, *jego* (*niego*) – *go*. Zasady ich użycia są takie same jak form *tobie* – *ci*, *jemu* – *mu*, np. *Ciebie* wszyscy lubią. Ja także *cię* lubię. Pójdę do *niego* jutro. Chcę *go* odwiedzić.

3. Zaimki *on* i *ono* mają podobną odmianę. Różnią się formami mianownika i biernika. Zaimek *on* ma w bierniku formy *jego* lub *go* (po przyimku *niego*), a zaimek *ono* – formę *je* (po przyimku *nie*), np. Chciałbym zobaczyć się z Rafałem, bardzo *go* lubię. To trudne zadanie, ale potrafię *je* rozwiązać. To dziecko jest chore, zwróć na *nie* uwagę.

4. Zaimek *on*, *ona*, *ono* ma w liczbie mnogiej osobne formy męskoosobowe i niemęskoosobowe w mianowniku i bierniku.

M. *oni* (uczniowie), *one* (uczennice, ptaki, zeszyty)

B. *ich* (uczniów), *je* (uczennice, ptaki, zeszyty)

Halinka ma dwóch młodszych braci. Bardzo *ich* kocha.

Masz ładne meble. Gdzie *je* kupiłeś?

500. Porównaj formy celownika liczby pojedynczej zaimków: *ja, ty, on* i powiedz, od czego zależy użycie jednej z dwu form tych zaimków.

Mnie się ten film nie podoba.

Nie podoba *mi* się ten film.

Tobie wszystko przeszkadza.

Wszystko *ci* przeszkadza.

Jemu trzeba pomóc.

Pomóżmy *mu*.

501. Przepisz podane zdania i uzupełnij je odpowiednimi formami zaimków: *ja, ty, on*.

Już kilka razy zwracałem ... uwagę, że nie podoba ... się twoje postępowanie. Nie tylko ... zresztą, ale także innym kolegom i wychowawcy. Nie uważasz na lekcjach i stale ... przeszkadzasz w prowadzeniu lekcji. A przecież właśnie ... tyle zawdzięczasz.

502. Uzupełnij podane zdania odpowiednimi formami zaimka *on*.

a) Chciałem odwiedzić nie można nigdy zastać w domu.

b) Chciałbym zobaczyć się z Pawłem, dawno ... nie widziałem. ... nie ma teraz we Lwowie.

503. a) Uzupełnij podane zdania odpowiednimi formami zaimków: *on, ono*.

Pożyczę ci zeszyt, jeśli m.. ... zwrócisz wieczorem. Pożyczę to moje pióro, oddaj m..

b) Jaka jest forma biernika liczby pojedynczej zaimka *on*, a jaka zaimka *ono*?

504. Przeczytaj podane zdania i wyjaśnij, kiedy używamy form zaimków: *niemu, niego, nie* itp.

Jemu się wszystko nie podoba. Wszyscy wystąpili przeciw niemu. Jego wszyscy lubią. Każdy o niego dba. Nie było jej w szkole. Pójdę do niej. Weź dziecko i wyprowadź je do ogrodu. Tylko uważaj na nie.

505. a) Przepisz podane zdania i uzupełnij je zaimkami (*ich, nich* lub *je, nie*).

Umówiłem się z kolegami. Będę na ... czekał w domu. Mam kilku przyjaciół. Bardzo ... lubię. Konie rozbiegły się w popłochu. Znaleźliśmy ... po godzinie. Dostałem list od rodziców i przyjaciół. Z niecierpliwością na ... czekałem. Mam niewiele książek. Już dawno przeczytałem Zakupiono nowe długopisy i rozdano ... pracownikom biurowym.

b) W którym przypadku występują formy *ich, je, nich, nie*? Od czego zależy użycie każdej z nich w zdaniu?

506. Uzupełnij podane zdania odpowiednimi zaimkami osobowymi.

Małej Basi uciekł kotek. Nie mogła (*kogo? czego?*) ... znaleźć. Znalazł (*kogo? co?*) ... starszy brat. Uciekło mi ukochane jagniątko. Nie mogłem (*kogo? czego?*) ... znaleźć. Znalazł (*kogo? co?*) ... Józek.

507. a) Przepisz zdania, uzupełniając je odpowiednimi formami zaimków. Pamiętaj, że zaimki *on, ona, ono, oni, one* po przyimku zaczynają się od *n*.

Staliśmy pod drzewem. Było takie grube, że nie mogłem ... objąć. Tylko *trojgu* nam udało się ... objąć. Cieszyliśmy się świeżym powietrzem. Mamy ... zwykle tak mało. Wdychaliśmy ... pełną piersią. Ze śladów poznałam, że był tu zając. Tak bym chciała ... znaleźć. W lecie pojedę nad morze. Nigdy przedtem ... nie widziałem, a już dawno pragnąłem ... zobaczyć. Przed *trzema* dniami spotkałem Romka. Nie widziałem ... prawie miesiąc.

b) Dokonaj analizy gramatycznej wyróżnionych liczebników.

508. Jakimi zaimkami zastępujemy podane rzeczowniki? Dopisz do każdego odpowiednie zaimki według wzoru.

chłopcy – oni	dziewczynki – one	lasy – one
konie –	dzieci –	artyści –
pola –	nauczycielki –	uczniowie –
koledzy –	nauczyciele –	poeci –

509. Przepisz zdania, uzupełniając je zaimkami *ich (nich)* lub *je (nie)*.

Umówiłem się z kolegami. Będę na ... czekał w domu. Mam w domu psa i kota. Bardzo ... lubię. Dostałem na urodziny ładne książki. Już ... przeczytałem. Mam kilku przyjaciół w Stryju. Niedawno dostałem od ... list. W lecie ... zobaczę, bo mam zamiar spędzić wakacje u ... w Stryju. Dzieci ładnie śpiewały. Nauczycielka ... pochwaliła.

510. Podkreśl dokończenia zdania zawierające poprawną formę zaimka, a otrzymasz prawdziwą informację.

Pierwszy długopis

W 1938 r. wynalazł ...

- niego francuski baron Bic.
- go węgierski hipnotyzer Biro.
- jego angielski księgowy Cook.

Pierwsze dżinsy

W 1850 r. Lewi Straus uszył ...

- nie z myślą o kowbojach.
- ich na zamówienie armii.
- je dla poszukiwaczy złota.

511. Przepisz i uzupełnij tekst brakującymi formami zaimka *on*.

MÓJ PRZYJACIEL

Moim najlepszym przyjacielem jest Darek. Z wszystkich kolegów ... najwięcej lubię i podziwiam. Podoba mi się ... uprzejmość, siła i zręczność. Często przychodzę do ... i wspólnie odrabiamy lekcje. Po skończonej pracy gram z ... w warcaby lub szachy. To mistrz nad mistrze! Nikt ... nie dorówna. Mówią o ..., że jest najzdolniejszym uczniem w szkole. Wyróżnia się też zręcznością. Toteż, gdy gramy w siatkówkę, ku ... kierują się wszystkie spojrzenia, ... biją brawo widzowie, ... wszyscy chwala. Jest ... na pewno przyjemnie, gdy spotyka ... tak powszechne uznanie.

512. a) Przeczytaj list twego kolegi.

Lwów, dn. 3.04.2014 r.

Cześć, Mateuszu!

Bardzo ucieszył mnie Twój list.

Posmutniałem, kiedy list przeczytałem. Złamanie nogi to przykry wypadek. Jednak po chwili pomyślałem sobie: jak Ty masz dobrze! Nie musisz chodzić do szkoły, nikt Ciebie nie pyta, nie piszesz sprawdzianów. Kumple Cię odwiedzają, a mama z siostrą przynoszą Ci smakołyki.

U nas wciąż kartkówki i sprawdziany. Muszę z fizyki i polskiego poprawić stopień. Wczoraj mieliśmy kartkówkę z fizyki. Zdenerwowałem się i wszystko uciekło mi z pamięci. Czarna dziura! Uczyłem się całą noc, rano mnie tata z wszystkiego przepytał. I tu taki klops! Ale wiesz co? Rafał przesłał mi ściągę. Udało mi się w nią zerknąć i wtedy wszystko mi się przypomniało. Zupełnie dobrze wypadłem. Jednak to moje ściąganie zauważyła Ewa i powiedziała, że jestem nieuczciwy. Coś jej odburknąłem, ale nie zapomniałem o jej słowach. Zastanawiałem się nad tym: ktoś, kto się nie nauczył i ściągał, a z drugiej strony ktoś, kto się zdenerwował, zapomniał wszystkiego – osądzani są tak samo. Czy to sprawiedliwie? Uczeń to nie komputer, każdy z nas jest inny.

Wiesz, Mateuszu, już sam nie wiem, dobrze to czy źle z tym podpowiadaniem.

Kiedy pytam rodziców, znajomych, czy też ściągali, wszyscy się przyznają, że korzystali ze ściąg lub podpowiedzi kolegów albo sami podpowiadali. Tak już chyba zawsze będzie, dopóki będzie szkoła, a w niej uczniowie.

A co Ty o tym sądzisz? Napisz, masz teraz dużo czasu.

Trzymaj się

Tomek

PS

Wpadnę do Ciebie, kiedy będę mógł! Pozdrów ode mnie Rodziców.

b) Napisz odpowiedź na list Tomka, postaraj się przedstawić w nim swój stosunek do podpowiadania.

?

1. W młodszych klasach poznałeś już taką wypowiedź jak list. Zwróć uwagę, jakimi literami piszemy zaimki, dlaczego?
2. Przypomnij sobie, co oznacza skrót PS, w którym miejscu go się umieszcza.
3. Przedstaw ustnie problem, nad którym zastanawia się w swoim liście Tomek.

513. a) Odgadnij następujące zagadki:

1. Narzekają dzieci, kiedy z chmury spada,
tylko czarna ziemia przyjmuje go rada.
2. Ma maleńkie ucho, wiecie dobrze sami,
trzeba ją przy pracy wyciągać palcami.
3. Pod krzakiem w polu rośnie ich wiele,
Dzieci je chętnie pieką w popiele.
4. Co roku drzewa stroją się w ich zieleń,
Co roku jesień ziemię nimi ściele.

b) Wypisz zaimki rzeczowne. Zamiast jakich wyrazów ich użyto? Napisz te wyrazy obok odpowiednich zaimków.

§ 36. Zaimek zwrotny

514. Przeczytaj zdania. Określ przypadek zaimka *siebie*.

Uważam *siebie* za dobrego ucznia. Sami jesteście *sobie* winni. Weź mnie ze *sobą* na spacer.

515. Przyjrzyj się odmianie zaimka zwrotnego. Jaką osobliwość jego odmiany zauważyłeś?

- M. –
- D. siebie
- C. sobie
- B. siebie, się
- N. sobą
- Mc. o sobie

516. Zestaw zdanie napisane po polsku i po ukraińsku. Jak pisze się i gdzie umieszczamy zaimek *się* w języku polskim i ukraińskim?

Читати і писати по-українськи я навчився в дитячому садку.

Czytać i pisać po ukraińsku nauczyłem *się* w przedszkolu.

Звідки взялися ці помилки?

Skąd *się* wzięły te błędy?

Всі довго сміялися.

Wszyscy *się* długo śmiali.

Zaimek zwrotny nie ma formy mianownika. W zdaniu jest dopełnieniem. Zaimek *się* w języku polskim piszę *się* *oddzielnie* i jest *ruchomy*, to znaczy, może stać przed i po czasowniku.

517. Uzupełnij zdania odpowiednią formą zaimka zwrotnego.

Zaprosiłeś do siebie gości – musisz nimi ... zająć. Pomóż im zdjąć okrycie, zaprowadź do pokoju. Staraj ... być pogodny, uprzejmy. Jeżeli nawet źle ... czujesz, musisz ... przewyciężyć, pamiętać o tym, że jesteś gospodarzem. Postaraj ..., aby dobrze ... czuli u ciebie w domu.

518. Przetłumacz zdania i zapisz je po polsku, prawidłowo umieszczając zaimek się.

Не смійся над старістю тієї людини, чию молодість ти не бачив. Діліться з людьми найкращим, що маєте, і, хоча цього ніколи не буде достатньо, все одно діліться найкращим, що маєте. Подивись: весна настала. Сипле пишними квітками. Подивись: веселим птаством ожили степи з лісами (Б. Грінченко).

519. Wypisz z kartek kalendarza formy zaimka zwrotnego i określ ich przypadek.

Listopad
5
Największe kłopoty masz już za sobą. Dzisiaj czekają cię tylko miłe rzeczy.

Listopad
25
Lubisz mówić o sobie. Dzisiaj posłuchaj, co mają do powiedzenia inni.

Grudzień
5
Posłuchaj samego siebie. Ty wiesz najlepiej, co powinie-
neś robić.

Grudzień
18
Możesz pozwolić sobie na trochę luzu. Zrób to, na co masz ochotę.

520. Popraw te zdania, w których szyk wyrazów jest niepoprawny.

Dlaczego tak pchasz się? Nie denerwuj się. Się nie bój.

§ 37. Zaimki dzierżawcze i wskazujące

521. Zestaw wyróżnione przymiotniki i zaimki. Na jakie pytania one odpowiadają? Zwróć uwagę na końcówki przymiotników i zaimków dzierżawczych.

To jest *ojcowska* książka.
Siedzimy w *matczynym* pokoju.

To jest *moja* książka.
Siedzimy w *waszym* pokoju.

1. Zaimki dzierżawcze wskazują na przynależność:

a) do pierwszej osoby – *mój, nasz*,

b) do drugiej osoby – *twój, wasz*,

c) do jakiegokolwiek osoby – *swój*.

2. Zaimki dzierżawcze odmieniają się jak przymiotniki przez rodzaje, przypadki i liczby, mają takie same końcówki przypadkowe.

3. Zaimki *mój, twój, swój* we wszystkich przypadkach za wyjątkiem mianownika liczby pojedynczej w rodzaju męskim mogą mieć po dwie formy oboczne: *mojego ojca – mego ojca, moją matkę – mą matkę, moim przyjaciołom – mym przyjaciołom* itd.

Form krótkich używamy najczęściej w języku pisanim.

Odmiana zaimka *mój*.

Przypadek	Liczba pojedyncza		
	rodzaj męski	rodzaj nijaki	rodzaj żeński
M.	mój	moje, me	moja, ma
D.	mojego, mego		mojej, mej
C.	mojemu, memu		mojej, mej
B.	mojego, mego, mój	moje, me	moją, mą
N.	moim, mym		moją, mą
Mc.	moim, mym		mojej, mej

Przypadek	Liczba mnoga	
	forma męskoosobowa	forma niemęskoosobowa
M.	moi	moje, me
D.	moich, mych	
C.	moim, mym	
B.	moich, mych	moje, me
N.	moimi, mymi	
Mc.	moich, mych	

Niemal we wszystkich przypadkach, prócz mianownika rodzaju męskiego w liczbie pojedynczej i mianownika rodzaju męskoosobowego w liczbie mnogiej, występują tu formy równoległe: dłuższe – *mojego, mojemu, moim, moich* itp., i krótsze – *mego, memu, mym* itp. Bardziej rozpowszechnione są formy dłuższe. Tak samo odmieniają się zaimki *twój* i *swój*, np.: *twojego* obok *twego*, *swojemu* obok *swemu*.

522. Odmień w obu liczbach: *mój dom, nasza ojczyzna, wasze towarzystwo, twój przyjaciel.*

523. Wypisz zaimki dzierżawcze wraz z rzeczownikiem, który określają. Określ ich liczbę, rodzaj, przypadek.

Wzór: swój język – r.m., B., lp.

Wszyscy kochamy swój język i swoją ojczyznę. Zwierzęta i ptaki – to nasi przyjaciele. Ogromny, piękny świat życia naszego kraju, naszego życia, naszych rówieśników otwiera się w milionach książek. Autorzy tych książek – to wasi najbliżsi przyjaciele.

Twoi przyjaciele są moimi przyjaciółmi. Swoje podręczniki utrzymuj we wzorowym porządku.

524. Postaw pytania do wyróżnionych zaimków. W której kolumnie oznaczają one osobę, a w której przynależność?

Już dawno *jej* nie widziałem. Dawno nie widziałem *jej* prac.
Jutro pójdziemy do *niej*. Jutro pójdziemy na *jej* imieniny.

Formy dopełniacza zaimków osobowych trzeciej osoby – *jego, jej, ich* – mogą być używane w roli zaimków dzierżawczych. W takich wypadkach nie posiadają one na początku *n-* po przyimkach.

525. Zastąp wyróżnione rzeczowniki zaimkami. W nawiasach napisz pytanie odnoszące się do zaimka. Które z tych zaimków są osobowe, a które dzierżawcze?

Wzór: Powiedziałem siostrze o tym. – Powiedziałem *jej* (*komu?*) o tym. Spotkałem siostrę mamy. – Spotkałem *jej* (*czyją?*) siostrę.

Bardzo lubię kolegę *brata*. Bardzo lubię *brata*. Bawiłem się z dzieckiem *sąsiada*. Jest zły na *siostrę*. Spotkali się koło domu *Pawła*. Dowiedziałem się o tym od *Pawła*. Widziałem ojca *Kasi*. Ojciec *Kasi* jest nauczycielem.

526. a) W każdej parze zdań występuje jeden zaimek osobowy i jeden dzierżawczy. Linia przerywaną podkreśl zaimki dzierżawcze, a linią falistą – zaimki osobowe.

1. Tylko *jego* obserwowałem przez cały mecz.
Przyszedłem porozmawiać z *jego* siostrą.
2. Postanowiłem *jej* nie zapraszać.
Z daleka zobaczyłem *jej* czerwony kapelusz.
3. Zwyciężyłem dzięki *ich* pomocy.
Od razu *ich* pokonałem.

b) Ze zdań z zaimkami dzierżawczymi wypisz orzeczenie, a dowiesz się, co znaczą słowa *veni, vidi, vici*, wypowiedziane przez Juliusza Cezara po jednym ze zwycięstw.

527. Przeczytaj uważnie zdania. Powiedz, do kogo należą przedmioty określone zaimkami dzierżawczymi? Jaką przynależność wyrażamy za pomocą zaimka *swój*?

Biorę *swój* beret.

Weż *mój* beret.

Daj mi *swój* zeszyt.

Wezmę *twój* zeszyt.

Kochamy *swoje* miasto.

Kochamy *nasze* miasto.

Szanuj *swój* czas.

Szanujemy *wasz* czas.

Zaimka *swój* używamy na oznaczenie przynależności do wykonawcy czynności, tj. do podmiotu.

528. Przepisz podane zdania, prawidłowo stosując zaimki dzierżawcze. Wpisz *ó* – *u*.

Układam (swoje, moje) książki na p..łce. Szan..j (twoje, swoje) książki. Zwracam ci (twoją, swoją) książkę. Przyjdź do nas, zobaczysz (moje, swoje) książki. Na naszej ..licy rosną ładne drzewa. Staramy się ..trzymać na (naszej, swej) ulicy porządek.

529. W każdym zdaniu użyto niewłaściwego zaimka określającego przynależność. Przepisz i popraw zaimki.

Układam moje książki na biurku. Szanuj twoich rodziców. Sumiennie wykonujemy nasze obowiązki. Dlaczego głodzicie wasze rybki?

530. Wstaw właściwy zaimek dzierżawczy.

Zwracam ci (*czyją?*) książkę. Widzę, że w (*czyjej?*) bibliotece masz wartościowe rzeczy. Przyjdź do mnie, obejrzysz (*czyje?*) znaczki pocztowe. Rodzice co miesiąc przeznaczają część (*czyich?*) zarobków na kupno nowych książek. (*W. Gawdzik*)

531. Uzupełnij zdania odpowiednimi formami zaimka *twój*.

To jest ... pies? Teraz jest ... kolej. Podoba mi się ... mieszkanie. Przyszli ... koledzy. Opowiedziały mi o tym ... koleżanki. ... zeszyty prowadzone są wzorowo.

532. Uzupełnij podane zdania odpowiednimi formami zaimka *swój*. Powiedz, jaką funkcję w każdym zdaniu pełni ten zaimek przymiotny.

Wszystko leży na ... miejscu. Wszystko ma ... przyczyny. Nie chcę cię martwić ... kłopotami. Wrócił do ... rodziców. Przyglądała się ... odbiciu w wodzie.

533. Co oznaczają podane niżej zdania. Zwróć uwagę na powtarzający się zaimek przymiotny. Podaj wyjaśnienie dobrane z ramki spośród następujących.

boi się o siebie, ma własne poglądy, nie podlega wpływom, jest niezależny, postępuje samodzielnie, jest dumny, ambitny, poruszał się z trudem, zajął się tym osobiście

Chodzę swoimi drogami; szedł, jak nie na swoich nogach; dba o swoją skórę; wziął to w swoje ręce; ma swój honor; ma swoje zdanie na ten temat.

534. a) Przepisz podane zdania, zastępując umieszczone w nawiasach formy zaimków: *mój, twój, swój* formami wymaganymi przez składnię zdania.

Nie stosuj się w życiu do przysłowia: Co twoje, to i (mój), a co (mój), to ci nic do tego. Ten pan, zdaniem (mój), co poprzestanie na (swój). Wolność, Tomku, w (swój) domku. Nie ma złej drogi do (swój) niebogi.

b) Ułóż dialog na temat „Moje mieszkanie”. Postaraj się użyć w nim zaimki osobowe, dzierżawcze w odpowiedniej formie.

535. Zestaw podane zdania. Jakie części mowy zastępują zaimki?

Kupiłem piękną książkę.	Już przeczytałem tę książkę.
Nastaly jesienne dni.	Lubię takie dni
Mam w albumie trzysta znaczków.	Tyle znaczków nazbierałem w tym roku.
Nie spodziewałem się gości.	Tego się nie spodziewałem.

§ 38. Zaimki wskazujące. Odmiana zaimków *ten, sam*

Przypadek	Liczba pojedyncza		
	rodzaj męski	rodzaj nijaki	rodzaj żeński
M.	ten, sam	to, samo	ta, sama
D.	tego, samego		tej, samej
C.	temu, samemu		tej, samej
B.	tego, samego, ten, sam	to, samo	tę, samą
N.	tym, samym		tą, samą
Mc.	tym, samym		tej, samej

Przypadek	Liczba mnoga	
	forma męskoosobowa	forma niemęskoosobowa
M.	ci, sami	te, same
D.	tych, samych	
C.	tym, samym	
B.	tych, samych	te, same
N.	tymi, samymi	
Mc.	tych, samych	

Zaimki wskazujące **ten, taki, ów** odmieniają się jak przymiotniki przez rodzaje, liczby i przypadki. Mają takie same końcówki. W mianowniku i bierniku liczby pojedynczej rodzaju nijakiego występuje końcówka **-o**, a nie **-e** (np. *to, samo* dziecko).

Biernik rodzaju żeńskiego ma końcówkę **-ę** (np. *tę* piosenkę, ale *tamtą* piosenkę).

536. Odmień w liczbie pojedynczej i mnogiej: *ta pani, takie imię, taki rok*.

537. Przepisz podane przysłowia, uzupełniając je odpowiednimi formami zaimków *ten, ta, to*.

Będzie i z ... chmury deszcz. Czego się młody nie nauczy, ... stary nie umie. Czym chata bogata, ... gościowi rada. Kto jeden raz skłamał, ... rzadko wierzą. Kto pierwszy, ... lepszy. Co człowiek sieje, ... żąć będzie. Kto czym wojuje, od ... ginie. Nie będzie z ... zboża mąki.

538. Przepisz podane związki rzeczownika z zaimkiem przymiotnym i dopisz odpowiednie formy liczby mnogiej w mianowniku.

Wzór: ten chłopiec, mój brat – ci chłopcy, moi bracia.

Ten pies, mój rower, ta książka, moja czapka, to dziecko, moje pióro, ta ulica, ta koleżanka, ten kolega, ten sąsiad, ten sklep, ten lekarz, ten aktor, ten uczonec.

539. Zastosuj zaimki przymiotne w odpowiednich przypadkach.

Podaj mi (ta) książkę. Chcę ją pożyczyć (ten) koledze. (Ten) chłopcu można zaufać. O (tamten) jeszcze niewiele mogę powiedzieć. Z (twoja) opinią wszyscy się liczą. (Taki) koledzy mogą zostać przyjaciółmi. Miał (jaki) (taki) pojęcie o literaturze. (Sama) nie pojedę za żadne skarby świata.

540. Podkreśl zaimki. Wyjaśnij ustnie znaczenie trzech wybranych przysłów.

Z kim kto przestaje, takim się staje. Jaki pan, taki kram. Jaka praca, taka płaca. Nie taki diabeł straszny, jak go malują. Jaką miarą mierzysz, taką ci odmierzają. Ile kto ma cierpliwości, tyle ma mądrości. Jak kto sobie pościele, tak się wyśpi.

541. Przeredaguj tekst, zastępując zaimkami powtarzające się rzeczowniki.

Naszym klasowym bohaterem jest Mikołaj. Wszyscy lubią Mikołaja. Nikt się Mikołaja nie boi, ponieważ Mikołaj nikogo nie skrzywdzi. Mikołaj jest dobrym sportowcem.

§ 39. Zaimki pytające i względne

542. Na jakie pytania odpowiada rzeczownik, przymiotnik, liczebnik? Zapisz swoje odpowiedzi. Podkreśl zaimki pytające. Co postawiłeś na końcu zdań? Jakie to są zdania ze względu na cel wypowiedzi?

Zaimków pytających używamy przy pytaniu. Na końcu zdań z zaimkami pytającymi stawiamy znak pytania.

Zaimki *kto? co?* odmieniają się przez przypadki.

Zaimki *który? jaki? czyj?* odmieniają się przez rodzaje, przypadki i liczby jak przymiotniki.

Zaimek *ile?* odmienia się przez przypadki jak liczebnik *pięć*.

Przypadek	Liczba pojedyncza		
	rodzaj męski	rodzaj nijaki	rodzaj żeński
M.	jaki, który	jakie, które	jaka, która
D.	jakiego, którego		jakiej, której
C.	jakiemu, któremu		jakiej, której
B.	jakiego, którego, jaki, który	jakie, które	jaka, którą
N.	jakim, którym		jaka, którą
Mc.	jakim, którym		jakiej, której

Przypadek	Liczba mnoga	
	forma męskoosobowa	forma niemęskoosobowa
M.	jacy, którzy	jakie, które
D.	jakich, których	
C.	jakim, którym	
B.	jakich, których	jakie, które
N.	jakimi, którymi	
Mc.	jakich, których	

Odmiana zaimków *kto, co*

- M. kto, co
- D. kogo, czego
- C. komu, czemu
- B. kogo, co
- N. kim, czym
- Mc. (o, w, na) kim, czym

Oba te zaimki występujące tylko w liczbie pojedynczej, odmieniają się podobnie jak przymiotniki.

543. W wierszu W. Szymborskiej „Lekcja” podkreśl zaimki. Do jakiej grupy one się odnoszą?

Kto co Król Aleksander
kim czym mieczem
przecina kogo gordyjski węzeł.
Nie przyszło to do głowy
komu czemu nikomu.

Było stu filozofów – żaden nie rozplątał.
Nic dziwnego, że teraz kryją się po kątach.
Żołdactwo ich za brody łapie,
za roztrzęsione, siwe, capie,
i bucha gromki kto co śmiech.

Dość. Spojrzał król spod pióropusza,
na konia wsiada, w drogę rusza.
A za nim w trąb trąbieniu, w bębnieniu bębenków
kto co armia złożona z kogo czego z węzełków
na kogo co na bój.

544. Odmień:

która godzina?, czyj ojciec?, jaka lekcja?

545. Przepisz podane zdania, uzupełniając je zaimkami *ile*, *tylę* lub *ilu*, *tylu*.

... mam bliskich przyjaciół, ... zaproszę na imieniny.
... jest rozumów, ... głów ludzkich.

546. Porównaj zaimki w lewej i prawej kolumnie. Czym one się różnią. Odpowiedz na umieszczone pod ćwiczeniem pytanie.

Kto spóźnił się na lekcję?

Ten, *któ* spóźnił się, musi przynieść
usprawiedliwienie od rodziców.

Co czytasz?

Powiedz mi, *co* czytasz.

- a) W której kolumnie są zdania pytające? Czy zawierają one zaimki pytające?
b) Czy zdanie w drugiej kolumnie są pojedyncze czy złożone? Za pomocą jakich wyrazów są połączone części zdań złożonych?

Zaimki względne: *kto*, *co*, *jaki*, *który*, *czyj* itp. łączą zdania pojedyncze w zdaniu złożonym.

Np. *Ten, kto dobrze pracuje, osiąga sukcesy w życiu.*

547. a) Przepisz zdania, uzupełniając brakujące litery. Podkreśl zaimki pytające linią pojedynczą, zaimki względne – linią podwójną.

Na jakiej p..łk..li leży Europa? Kto z was wie, na jakiej p..łk..li leży Ameryka? Kt..ra część świata jest *najwięk..a*? Już w t..ecie klasy wiedzieliśmy, ile jest części świata. Do jakiego mo..a wpada Dniepr? Kto i kiedy odkrył Amerykę? Kto nie umie czytać mapy, ten nie będzie umiał geografii. Czyja to książka?

b) Dokonaj analizy gramatycznej wyróżnionego przymiotnika.

c) Wskaż terminy geograficzne.

548. Popraw szyk w zdaniach tak, aby zaimki względne odnosiły się do odpowiednich wyrazów. Ponumeruj wyrazy.

Dostałem kasetę od Doroty, na której jest moja ulubiona piosenka. Pożyczyłem koledze zeszyt, który długo chorował na anginę. Już w marcu zauważył bociany na łąkach, które tego roku wcześniej przyleciały do nas. Przygotowałam dla koleżanek pyszne kanapki, z którymi umówiłam się na dzisiejsze popołudnie.

549. Podkreśl zaimki. Powiedz, które z nich zespalają wypowiedzenia składowe – nadrzędne z podrzędnymi.

Co się odwlecze, to nie uciecze. Czym chata bogata, tym rada. Komu w drogę, temu czas. Zrobił tyle, co kot napłakał.

550. Z podanych zdań pojedynczych utwórz zdania złożone. Połącz je za pomocą zaimków względnych. Zaimki podkreśl.

1. Rzeczownik to odmienna część mowy. Odpowiada na pytania: kto? co?
2. Mieszkam na trzecim piętrze. To ostatnie piętro w kamienicy.
3. Rozwiązałem zadanie. Zadanie było bardzo łatwe.
4. Zatrzymaliśmy się na leśnej drodze. Raptem pojawiło się stado żubrów.

551. Połącz rubryki tabeli, aby powstały zdania złożone. Podkreśl zaimki łączące te zdania.

nie błądzi	nie wróci
co minęło	ten słucha psiej skóry
kto nie słucha ojca, matki	ten sam sobie szkodzi
kto się czubi	kto próżnuje
kto późno przychodzi	kto ma wiedzę
ten nie zbiera plonów	ten się lubi

552. Napisz krótki list do kolegi, w którym zapytaj o jego rodzinę, przyjaciół, szkołę. Użyj zaimków pytających i względnych.

§ 40. Zaimki nieokreślone

553. a) Przeczytaj. Znajdź zaimki nieokreślone.

Coś tam w izbie huknęło, coś tam w izbie stuknęło. Ktokolwiek będziesz w nowogrodzkiej stronie, pomnij zatrzymać swe konie, by się przypatrzeć jezioru. Ktoś nieśmiało otworzył drzwi.

b) Przyjrzyj się tabelce zaimków na str. 159 i powiedz, od jakich zaimków i w jaki sposób tworzymy zaimki nieokreślone.

Zaimki nieokreślone wskazują na przedmioty lub właściwość przedmiotu, które nie zostały bliżej określone, np. *ktoś, coś, ktokolwiek, cokolwiek, jakiś, któryś, kilka, kilkanaście*.

Większość zaimków nieokreślonych tworzy się od zaimków pytających za pomocą cząstek: *-ś, -kolwiek, ni-, nie-* (np. *nijaki, nieco, nikt, niektórzy*).

Odmiana zaimków nieokreślonych

- M. ktokolwiek, coś, nijaki
- D. kogokolwiek, czegoś, nijakiego
- C. komukolwiek, czemuś, nijakiemu
- B. kogokolwiek, coś, nijaki (nijakiego)
- N. kimkolwiek, czymś, nijakim
- Mc. (o) kimkolwiek, (o) czymś, (o) nijakim

- Jak piszemy cząstki *-ś, ni-, -kolwiek*?

554. Odmień w obu liczbach: *nikt, jakikolwiek zeszyt, niczyj dom*.

555. Podkreśl zaimki nieokreślone. U góry nad nimi napisz, czy to są rzeczowne, czy przymiotne zaimki.

Łódka skierowała się nieco w bok i szczęśliwie dotarła do brzegu. Niektórzy siedzieli lub leżeli wokół jasnych ognisk (*H. Sienkiewicz*). Wszystkie ulice miasteczka, wszystkie jej domki drewniane zajęło wojsko (*S. Żeromski*). Nikogo nie było, nie było słyhać jakiegokolwiek szmeru czy szeptu. Nieco później pojawił się jakiś dziwny cień.

556. Rozwiń zdania zaimkami: *jakiś, któryś, czyjś*.

Za ... dwa miesiące skończę tę pracę. Zadeklamował ... wiersz. ... kolega zwrócił mi na to uwagę. Czuł na sobie ... wzrok. Wyczuła w jego głosie ... fałsz. To ma ... dziwny smak.

557. Przepisz zdania, uzupełniając je odpowiednimi formami zaimków nieokreślonych: *ktokolwiek, cokolwiek, jakikolwiek*.

Wszyscy wiedzieli, że ... Hanka robi, nikt się jej nie sprzeciwi. Jurek znał miasto lepiej niż ... z nas. W ... mieście na Ukrainie można zobaczyć ślady historii. Ma wszystko, ... zechce. W domu zastaniemy Wandę o ... godzinie. Trzeba o tym wypadku ... zawiadomić. O ... go zapytasz, każdego zna. W ... stronach będziesz, nie zapomnij ojczystych stron.

558. Przepisz, wpisując w miejsce kropek: *wszyscy lub wszystkie*.

... zawodnicy doszli do mety. ... miejsca na stadionie były zajęte. Na przyjazd czołówki czekali ... koledzy i ... koleżanki. Na zebranie samorządu przybyli ... jego członkowie. Na wakacje wyjechali ... uczniowie i ... uczennice.

559. Podane zaimki zapisz w formie mianownika.

Kimś, niczym, nikogo, czyjąś, jacykolwiek, jakiemuś, komukolwiek.

560. Wypisz zaimki nieokreślone, obok zapisz ich liczbę, rodzaj, przypadek.

Ktoś do ciebie przyszedł i przyniósł ci jakiś pakunek. Jest tam chyba coś ciężkiego. Niechaj zgłosi się każdy, ktokolwiek wiedziałby o losie zaginionego. Nikt was nie uratuje, nic was nie ocali. Cokolwiek byś zrobił, nie dasz rady zmasać swego przewinienia.

§ 41. Pisownia zaimków

561. a) Przeczytaj zdania.

W *ty* *same* mieście, co ty, spędziłem dzieciństwo. Na Krym wybrałem się ze *swoim* najlepszym kolegą. Zapoznałem się tam z *ty* sportowcami, z *który* mieszkaliśmy na koloniach.

- b) W jakich przypadkach stoją wyróżnione zaimki? Jaką mają końcówkę?
- c) Jaka część mowy ma takie same końcówki?
- d) Jak piszemy zaimki złożone *ten sam, taki sam* itp.

562. Przepisz zdania. Zaimki w nawiasach użyj w odpowiednim przypadku.

W (nasz) dzielnicy zbudowano nowy blok. W (ten) bloku mieszkają moi koledzy. Z (jaki) przystajesz, (taki) się stajesz. Nasza szkoła może z powodzeniem współzawodniczyć z (którakolwiek) szkołą co do czystości. Na (nasz) korytarzach jest czysto, stoi dużo wazonów z kwiatami.

563. Przepisz zdania, pisząc przyimki osobno, a przedrostki – łącznie.

Droga prowadziła lasem sosnowym. (Po) tem las się skończył i chłopcy szli polem. (W) tem przed nimi ukazało się małe jeziorko, całkiem inne, niż to, które (przed) tem widzieli. Samochód zatrzymał się (przed) tym domem, w którym mieściła się poczta. (Po) tym nowym moście już jeżdżą tramwaje. Mieszkańcy wioski powiedzieli nam, że (za) tym laskiem płynie mała rzeczka. Ruszyliśmy (za) tem (w) tym kierunku.

564. Przeczytaj zdania. Jak piszemy partykułę *nie* z zaimkami?

Nie takich czynów dokonywał. Nie każdy umie malować. Niektóre zwierzęta przesypiają całą zimę. Na ławce leży nie mój zeszyt.

Partykułę *nie* z zaimkami piszemy oddzielnie.

Wyjątki: *nico, nieco, niejaki, niektóry, nieswój.*

565. Przepisz, stosując łączną lub rozdzielną pisownię *nie*.

(Nie) wszystkie jaskółki, które szybują nad naszym podwórkiem, są jednakowe. Świece gasły, z (nie) których lamp wydobywały się gęste dymy. (Nie) każdy mógł odpowiedzieć na to pytanie.

566. Ułóż zdania z wyrazami:

nie ten, nie tamten, nie taki, niejaki, nie mój, niektóry.

567. Podkreśl związki zaimków z *nie*.

Nie ja powinienem być dyżurnym. Nie on hoduje rybki w akwarium. Nie my nabrudziliśmy w klasie. Nie swój szalik masz na szyi. To była nie nasza wina.

568. Jest kilka zaimków, z którymi *nie* pisze się razem. Wyrazy *nico, niejaki, niektóry, poniektóry* i *nieswój* dopisz do odpowiednich zdań.

Kubuś Puchatek postanowił zjeść małe co ...

Pod drzewem zobaczył ... osła Kłapouchego.

... chłopcy palą, bo chcą uchodzić za dorosłych.

... nie chcą się niczego nauczyć.

Dreczętył go katar, toteż czuł się ... przez cały dzień.

569. Napisz *nie* razem lub osobno z podanymi zaimkami.

To (nie) (twój) interes. (Nie) (moja) sprawa. (Nie) (tak) będziemy robić. (Nie) (który) z was zawiedli. Mówił z (nie) (jaką) trudnością. (Nie) (wasza) to zasługa. (Nie) (tyle) obiecywałeś dać. (Nie) (kiedy) chodzimy razem.

570. a) Przeczytaj podane wyrażenia zaimkowe, zwróć uwagę na ich pisownię.

Co chwila, co dzień, co noc, co tydzień, co roku, co gorsza, co ważniejsza, co prędzej, co najmniej, tym bardziej, tym gorzej, tym lepiej.

Zapamiętaj wyjątki: *codziennie, corocznie, tymczasem.*

b) Z trzema dowolnymi wyrażeniami zaimkowymi ułóż zdania.

Analiza gramatyczna zaimka

1. Początkowa forma.
2. Grupa ze względu na to, jaką część mowy zastępuję.
3. Grupa ze względu na znaczenie.
4. Przypadek.
5. Rodzaj (jeśli posiada).
6. Liczba.

571. Przepisz, stosując łączną lub rozdzielną pisownię wyrażen zaimkowych.

(Co) chwila zatrzymywał się przed portretami. (Co) ważniejsze nazwiska notował. (Tym) bardziej się śpieszył, bo zapadał zmrok. (Co) dziennie można go było spotkać w tym miejscu. (Co) prędzej znikał w zaułku. (Co) noc, (co) dzień czekał na ojca. (Tym) czasem lata mijały.

572. Dokonaj analizy wyróżnionych zaimków.

Do maleńkiego Jezusa przyszli ze Wschodu trzej Królowie i dali *mu* swe dary: złoto, kadzidło i mirrę. A *któ* wie, że był czwarty król, *który* spóźnił się? Spotkał po drodze chorego człowieka i pomógł jemu. Kupił biednym jedzenie, ocalił swymi klejnotami życie niewolnikom. Kiedy dotarł do Jerozolimy, zobaczył umierającego Króla Miłości. Pan Jezus spojrzeniem z krzyża „powiedział” mu: „Zdażyłeś, Artabanie, bo odnalazłeś mnie, pomagając *każdemu* potrzebującemu”.

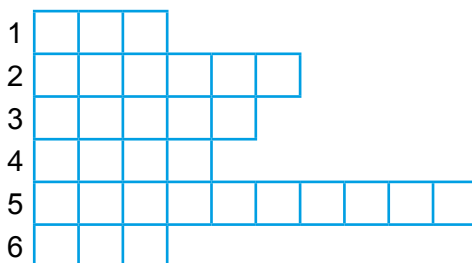
573. Wypisz zaimki z „Rozmowy z Bogiem” F.D. Bérube. Dokonaj ich analizy.

Bóg jest zawsze z tobą,
patrzy na ciebie z miłością,
zawsze cię słucha. Nic nie
może oddzielić cię od Boga.
Często w ciągu dnia,
nie mówiąc nikomu, możesz
przez chwilę rozmawiać
z Bogiem w swoim sercu...

574. Rozwiąż krzyżówkę, pierwsze litery podpowiedzą ci hasło.

1. Tam spotkasz zwierzęta z różnych zakątków świata.
2. Lwy przyjechały właśnie z tego kontynentu.
3. A tygrysy z tego kraju.
4. Najdroższa osoba na świecie.
5. Twoja pierwsza szkolna książka.
6. Nieprzyjaciel myszy.

Powtórzenie wiadomości o zaimku

?

1. Co oznaczają zaimki?
2. Jak dzielimy zaimki ze względu na to, jaką część mowy zastępują?
3. Jak dzielimy zaimki ze względu na znaczenie?
4. Jakie zaimki odmieniają się przez przypadki i liczby, a jakie tylko przez przypadki?
5. Czym różnią się zaimki pytające i względne?
6. Jak piszemy *nie* z zaimkami?
7. Jak piszemy wyrażenia zaimkowe?

575. Przetłumacz zdania. Zwróć uwagę na jednakowe formy zaimków osobowych w każdej parze zdań. Jakimi formami są przedstawione w języku polskim?

1. Прийду до тебе завтра. Покличу тебе на прогулянку. 2. До тебе підійшов Віктор. Дуже тебе зацікавив своїм оповіданням. 3. Його всі дуже хвалили. Всі його дуже хвалили. 4. Я пішов до товариша, але не застав його вдома. Його брат сказав мені, що він поїхав.

576. Przepisz, uzupełniając podane zdania odpowiednimi zaimkami. Pomogą ci wyrazy w ramce.

... skorupka za młodu nasiąknie, ... na starość trąci. ... się Jaś nie nauczył, ... Jan nie będzie umiał. Zasługuje na naganę człowiek, ... lekceważy swoje obowiązki. ... pod kim dołki kopie, ... w nie wpada.

czym, tym, czego, tego, który, kto, sam

XI. Kształcenie językowe. Plan szczegółowy. Streszczenie tekstu.

577. Przeczytaj tekst, zastanów się, jaki to styl. Ułóż szczegółowy plan, streść tekst.

WPŁYW DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ CZŁOWIEKA NA ŚRODOWISKO PRZYRODNICZE

Człowiek jest częścią przyrody. To dzięki niej żyje, oddycha i odżywia się. Rabunkowa działalność gospodarcza człowieka przyczyniła się do

zachwiania równowagi w przyrodzie. To człowiek pierwszy wystąpił przeciwko naturze, burzył jej porządek i zakłócał odwieczne reguły. Ludzkie pragnienie ułatwiania sobie życia, bycia bogatszym – spełniały się kosztem niszczenia otaczającej go przyrody.

To wszystko, co powszechnie uznajemy za zdobycze cywilizacyjne: samochody, proszki do prania i płyny, plastikowe butelki jest poważnym zagrożeniem dla otaczającego nas środowiska.

Migracja ludności ze wsi do miast wymagała budowy nowych mieszkań i zakładów pracy. By pozyskać na ten cel nowe miejsca – wycinano lasy i niszczone tereny zielone. Dziś nikt nie potrafi powiedzieć, ile tysięcy hektarów lasów bezpowrotnie zniknęło, ile gatunków roślin i zwierząt wyginęło, gdy budowano nowe drogi, fabryki, huty.

Jeszcze do niedawna człowiek nie zauważał, że występując – nawet nieświadomie – przeciwko przyrodzie, występuje jednocześnie przeciwko sobie.

Dopiero w ostatnich latach olbrzymią popularność na świecie zdobyły ruchy ekologiczne. Jest już coraz więcej zwolenników ochrony przyrody, apelują oni o pomoc dla niszczonego środowiska, wzywają nawet do bojkotu towarów firm, które swoją działalnością niszczą przyrodę. Wśród hollywoodzkich gwiazd stało się modne noszenie sztucznych futer, po to, by chronić życie zwierząt futerkowych.

Coraz więcej przedsiębiorstw przemysłowych reaguje na głosy krytyki. Gdy pojawiły się opinie, że freon zawarty w dezodorantach niszczy warstwę ozonową, wielkie koncerny kosmetyczne już po kilku miesiącach wprowadziły na rynek dezodoranty z nalepkami informującymi, że ich produkty nie zawierają freonu i tym samym nie zagrażają warstwie ozonowej. W wielu miastach świata powstają ścieżki rowerowe – po to, by ograniczyć liczbę ludzi poruszających się samochodami.

578. Przeczytaj tekst. Ułóż szczegółowy plan tekstu. Zastanów się, jaki to styl. Streść tekst.

CZYSTE POWIETRZE – KONIECZNOŚCIĄ WSPÓŁCZESNEJ CYWILIZACJI

Otoczające nas powietrze jest coraz bardziej zanieczyszczone różnymi pyłami i gazami. Największe zanieczyszczenia występują w pobliżu hut, ciepłowni, spalarni śmieci i węzłów komunikacyjnych. Nawet w pomieszczeniach zamkniętych powietrze jest skażone dymem tytoniowym, wydzielinami, które powstają w trakcie gotowania, a szczególnie przy spalaniu gazu kuchennego.

Bardzo często spotykamy się z potocznym określeniem, że w miastach jest „złe” powietrze, natomiast w górach „dobre”. „Dobre” to takie, które jest bogate w tlen, wolne od pyłu i sadzy, pozbawione składników trujących i dostatecznie wilgotne.

Na pogorszenie się jakości powietrza oprócz zanieczyszczeń przemysłowych wpływa motoryzacja.

Każdy samochód:

- zużywa olbrzymią ilość tlenu do procesów spalania zachodzących w silniku, w ciągu godziny jeden samochód zużywa tyle tlenu, ile starczyłoby dla oddychania 800 osób;
- wydziela olbrzymie ilości substancji trujących i gazów.

§ 42. Czasownik jako część mowy (powtórzenie)

579. a) Przeczytaj wiersz *Małgorzaty Nawrockiej* „*A gdyby tak...*”.

A gdyby tak
do przodu chodził rak?
Ryby miały głos,
a koty głaskało się pod włos?

A gdyby tak
pod stopami sunęły chmury,
a deszcz padał do góry
i wklęste były góry?

A jeszcze gdyby
nad morzem rosły grzyby,
sól była słodka,
a kawę piło się ze spodka?

A gdyby tak
latać nie umiał ptak?
Gdyby nie było dziur w serze
i nie jeździło się na rowerze?

Gdyby było tak
od wielu lat,
nie zauważyłby nikt,
że na głowie
stoi świat.

b) Wypisz czasowniki wraz z rzeczownikiem, z którym się łączą. Co oznaczają czasowniki i na jakie odpowiadają pytania?

Czasownik jest to część mowy, która oznacza czynność lub stan osoby lub rzeczy i odpowiada na pytania: *co robi? co robił? co będzie robić? co zrobi?* Np. *siedzę, siedziałem, będę siedzieć*.

580. Przepisz tekst, zamieniając bezokoliczniki na formy osobowe czasu przeszłego. Powiedz, jaką funkcję w zdaniu pełnią zastosowane czasowniki.

W Zakopanem i w górach (leżeć) śnieg. Chłopcy (iść) gościńcem obrzeżonym wysokimi świerkami. Droga (prowadzić) w górę lasem wyso-

kopiennym. Potem las (się skończyć) i chłopcy (pójść) pustym zboczem. Przed nimi (zarysować się) stok Giewontu. Czas jakiś droga (wieść) po równym terenie. W dali (ukazać się) tajemnicze, potężne pasmo gór.

581. Przeczytaj czasowniki, wpisz je do tabelki.

Czas teraźniejszy	Czas przeszły	Czas przyszły

Pójdziemy, chcę, macie, bądź, przepisemy, zaśpiewamy, odrobie, pisał, siedzę, umieją, jeździłem, powtarzam, rozmyślałam, czytają, zjemy, podpowiadał, odrysują, wieszowałem, czekam, napisali, odpoczywam, śmiali się, przyniesiemy, pomogą, bawiliśmy się, rozmawiają, przyjedziemy.

Formy osobowe czasownika występują w zdaniu w roli orzeczenia. **Bezokoliczniki** stanowią część składową orzeczenia w formie czasu przyszłego złożonego.

Np. Dziecko czyta.

Dziecko *będzie czytać*.

Czasowniki mają trzy formy czasu: **czas teraźniejszy**, **czas przeszły** i **czas przyszły**.

Np. *Śpiewam, śpiewałem, będę śpiewać*.

W czasie teraźniejszym i przyszłym prostym czasowniki odmieniają się przez osoby i liczby, w czasie przeszłym i przyszłym złożonym przez osoby, liczby i rodzaje.

582. Wypisz z tekstu czasowniki. Obok napisz czas, liczbę i osobę czasownika.

W małym podgórnym miasteczku w Wadowicach 18 maja 1920 roku przyszedł na świat mały Karol Józef Wojtyła. Gdy miał niespełna 9 lat, osierociła go matka. To właśnie ona przekazała mu pierwsze prawdy wiary. W trzy lata po śmierci matki zmarł starszy brat Karola – Edmund, lekarz, który zaraził się szkarlatyną.

Od 21 roku życia jest sam. Śmierć ojca była dla niego ogromnym wstrząsem. W czasie wojny pracuje jako goniec w sklepie, a potem w kamieniołomach.

W 1978 roku 16 października biały dym nad Kaplicą Sykstyńską ogłosił całemu światu o wyborze nowego papieża.

583. Utwórz formy bezokolicznika od podanych czasowników.

Zrobił, wynalazł, rzekł, wziął, przyniósł, biegł.

584. Opisz w kilku zdaniach lekcję gimnastyki i podkreśl czasowniki oznaczające ruch.

585. Podaj czasowniki oznaczające zajęcia wiejskie.

586. Utwórz czasowniki pokrewne przymiotnikom.

Smutny, złoty, czarny, zły, gruby, dziki, krótki, gęsty.

587. Przepisz zdania, dopisując odpowiednie zakończenia czasowników w czasie przeszłym.

Ojciec podarował mi ładną książkę. Kiedym tę książkę przeczył.., postanowił.. założyć biblioteczkę. Ojciec przyniósł.. parę desek i z nich zrobił.. półkę na książki. Pomógł.. mi ułożyć książki na półeczce. Potem nawet moi koledzy wypożyczali.. u mnie książki.

588. Na podstawie podanego tekstu uzupełnij tabelkę.

Mróz piekący naglił różne ptactwo do przetarcia oczu ze snu i zniewolił je do ruchu tym bardziej, że każdemu chodziło o śniadanie. Dzieciom opuścił schronienie nocne w dziupli. Towarzyszyła mu nieodstępnie liczna drużyna głodomorków drobnego kalibru. Nagle sójka pierzchnęła w gąszczach z wrzaskiem przeraźliwym i narobiła zgiełku. Ptaki zaniepokoiły się na chwilę, spojrzały trwożliwie ku gęstwinie. Słońce stało na niebie jeszcze bardzo nisko, więc ludzie twardo spali w swych domach zasypanych śniegiem.

(wg A. Dygasińskiego)

Czasownik	Osoba	Liczba	Rodzaj
naglił	3	poj.	męski

589. Połącz podane rzeczowniki z odpowiednimi formami czasowników umieszczonymi w nawiasach.

Pierwszoklasiści (bawili się, bawiły się); chłopcy (maszerowali, maszerowały); sportowcy (ćwiczyli, ćwiczyły); dziewczynki (śpiewali, śpiewały); wojska (walczyli, walczyły); dzieci (jedli, jadły); orkiestry (grali, grały); książki (leżeli, leżały); chorzy (spali, spały); ptaki (śpiewali, śpiewały).

590. Dobierz do czasowników antonimy.

Milczeć, kochać, smucić się, zbliżać się, budować, spać, pracować.

591. a) Przeczytaj początek i zakończenie opowiadania.

Dookoła niskiego domku był sad, zimą czarno-biały, jakby nie pamiętał wiosennej barwy dzikich róż pod oknami, tulipanów wzdłuż ścieżki i ciemnych główek fiołków pod płotem.

Ale i teraz ogród był po swojemu piękny i wcale nie martwy. Ożywiały go wróble, sikory, gawrony, gile. Obsiadały gęste głogi i coś tam fiukały i ćwierkały.

Pewnej niedzieli...

* * *

Odtąd często przylatywał pod okno i terkotał swój śpiew. Potem, zadowolony z siebie, zabierał się do obfitego poczęstunku.

b) Zatytułuj opowiadanie i napisz jego część podstawową.

592. a) Wybierz z ćwiczenia czasowniki i zapisz je.

Czerwiec, czerwienieją, zaczerwieniony; palić, spalić, palenie, palenisko, spalony; nauczyć się, nauka, uczyć, uczelnia, nauczycielka, uczyłem się; ród, rodzony, urodzić się, urodziny, rodzeństwo, przerodzić się, rodowód; pisanka, pisać, zapisaliśmy, pisarz, wypisy, spis, zapis, odpisać.

b) Jak nazywamy takie grupy wyrazów?

593. Przepisz fragment wiersza *T. Szewczenki „Sen”*, podkreśl czasowniki. Do wyróżnionych czasowników dobierz synonimy.

Pszenicę żęła w pańskim polu;
Zmęczyła się; nie poszła spać
Na snopach i wlecze się powoli,
By Iwankowi piersi dać.
Pod snopem, w chłodnym cieniu sinym,
Kwiliła jej dziecinka mała.
Więc *rozpowiła*, piersi dała,
Przyhołubiła – i nad synem
Schyliwszy się, zapadła w sen.
I śni się, że Iwan ten –
I urodziwy, i bogaty
Z dziewczyną wolną jest żonaty,
Bo przecie wolny człowiek zeń [...].

(tłum. Cz. Jastrzębiec-Kozłowski)

§ 43. Czasowniki dokonane i niedokonane

594. Porównaj czasowniki w następujących zdaniach.

I	II
Leję wodę.	Wylałem wodę.
Maluję płót.	Pomalowałem płót.
Zmiotam liście.	Zmiotłem liście.
Będę czytać.	Przeczytałem.

?

- Na jakie pytania odpowiadają czasowniki w I kolumnie, a na jakie – w II?
- Jaką czynność oznaczają czasowniki w I i II kolumnie?
- W jakich czasach są użyte te czasowniki?

Rozróżniamy dwie postacie czasowników: *dokonaną* i *niedokonaną*.

Czasowniki **niedokonane** oznaczają trwanie czynności lub stanu w teraźniejszości, przeszłości lub przyszłości. Mają one formy trzech czasów: teraźniejszego, przeszłego i przyszłego złożonego, np. *szycia, szyłem, będę szyc* (lub *będę szył*).

Czasowniki **dokonane** oznaczają zakończenie czynności lub stanu w przeszłości lub przyszłości. Występują w dwóch czasach: przeszłym i przyszłym prostym, np. *uszyłem, uszyję*.

595. Podane czasowniki przepisz parami: niedokonane – dokonane.

Pisał, rosną, zmiatać, urósł, wypisał, zamiótł, sprzątać, sprzątnął, łamał, żartował, zażartował, złamie.

596. Przepisz podane zdania, zastępując czasowniki niedokonane dokonanymi.

Nadciągały chmury. Zaczynał padać deszcz. Przechodnie przyspieszali kroku. Jedni chowali się w bramach, inni otwierali parasole.

597. a) Wypisz z wiersza w dwóch kolumnach czasowniki dokonane i niedokonane.

GWIAZDA

Świeciła gwiazda na niebie,
Srebrna i staroświecka,
Świeciła wigilijna,
Każdy zna ją od dziecka.

I przyszli – nie magowie,
Już trochę postarziali –
Lecz wiejscy kolędnicy,
Zwyczajni chłopcy mali.

Chwycili za promienie,
Jak w dzwonnicy za sznury,
Ażeby śliczna gwiazda
Nie uciekła do góry.

Chwycili w garść promienie,
Trzymają z całej siły,
I teraz rzecz w tym cała,
By się życzenie spełniły.

(L. Staff)

b) Wypisz epitety do słowa *gwiazda*.

598. a) Porównaj czasowniki. W której kolumnie są czasowniki dokonane, a w której niedokonane? Na jakie pytania odpowiadają?

szyć – uszyć	stukać – stuknąć
jeść – zjeść	skakać – skoczyć
pisać – przepisać	uciekać – uciec
zrywać – zerwać	brać – wziąć
pomagać – pomóc	przychodzić – przyjść

- b) Jak powstały czasowniki dokonane?

Czasowniki dokonane tworzą się od czasowników niedokonanych najczęściej **przez dodanie przedrostków** (*czytać – przeczytać, pić – wypić, pruć – spruć*).

Tworzą się również innymi sposobami.

- przez wymianę przyrostków (*rzucać – rzucić*)
- przez wymianę rdzenia (*nazywać – nazwać*)
- przez wymianę rdzenia i przyrostka (*skakać – skoczyć*)
- od innego rdzenia (*brać – wziąć*).

599. Od podanych czasowników niedokonanych utwórz czasowniki dokonane.

śpiewać, grozić, krzyczeć, palić, kosić, ciągnąć,
łapać, zginać, pleść, nieść, zginać

600. Utwórz czasowniki dokonane i niedokonane.

Czasowniki niedokonane	Czasowniki dokonane
pisać	
	popłynąć
budować	
	wyczyścić
rzucić	
	policzyć
nieść	
	wytoczyć
myć	
	popchnąć

601. a) Do podanych czasowników niedokonanych dopisz dokonane. Pomyśl, jak nazywamy podane wyrazy, do jakiej dziedziny one należą.

Filmować, tworzyć, angażować, prezentować, kręcić, reżyserować, charakteryzować.

- b) Z dwoma dowolnymi ułóż zdania.

602. Wybierz z ramki czasowniki niedokonane i kolejno uzupełnij nimi tekst.

zauważyli, uważali, pracuje, przepracuje, zje, je, wyśpi się, sypia, żyje, przeżyje, leczyli, uleczyli, stosowali, zastosowali

Chińczycy ..., że ciało ludzkie jest miniaturowym odbiciem wszechświata. Jeśli organizm człowieka ... w tym samym rytmie co wszechświat, to człowiek jest zdrowy. Kiedy ktoś za mało ... i źle ..., to nie ... w harmonii z rytmem przyrody. Aby wyzdrowieć, należy tę równowagę przywrócić. Chińscy lekarze ... wyciągami z ziół, owoców i nasion oraz minerałami i substancjami pochodzenia zwierzęcego. ... też akupunkturę.

603. a) Powiedz, czym różnią się poniższe czasowniki.

włączyć – włączać, strącić – strącać

b) Uzupełnij zdania tymi czasownikami.

Czas ... go z obłoków na ziemię i przywołać do rzeczywistości. Co miesiąc mają mu ... z pensji ratę pożyczki. Nie wolno ... do sieci niesprawnych urządzeń elektrycznych. Teraz możesz ... telewizor. Nie ... żelazka, bo jest ono zepsute. ... do naszej drużyny.

604. Wybierz i połącz ze sobą odpowiednie fragmenty zdań według zamieszczonych wskazówek, a dowiesz się, czym zajmowali się mieszkańcy dawnych Chin.

Mężczyźni

Kobiety

Na wiosnę wieśniacy

jeden czasownik
niedokonany

dwa czasowniki
niedokonane

trzy czasowniki
niedokonane

- zaorali i obsiali ziemię, a następnie zebrali plony: kawę, kakao i oliwki.
- orali i obsiewali ziemię, a następnie zbierali plony: pszenicę, proso.
- hodowały jedwabniki i z ich przędzy wyrabiały jedwab.
- zajmowali się rolnictwem, polowaniem i rybołówstwem.
- zbierały z pola kukurydzę i robiły z niej mąkę.
- zasadzili drzewa i ryż.

605. Objaśnij na kilku przykładach, dlaczego czasowniki w czasie teraźniejszym nie mają formy dokonanej.

606. a) W podanym fragmencie zmień formy czasowników. Postaw je w czasie teraźniejszym.

Szliśmy już dosyć długo. Wreszcie *dotarliśmy* na szczyt i nagle *stanęliśmy* olśnieni pięknym widokiem. Przed nami *rozciągały* się wzgórza, pola, lasy, owiane na horyzoncie lekką niebieskawą mgiełką.

b) Jak wyróżnione czasowniki powstały?

607. Do podanych czasowników dobierz jak najwięcej synonimów.
Myśleć, chodzić, chcieć, mówić, psuć, budować, denerwować się.

§ 44. Czas przeszły czasowników

608. a) Przeczytaj wiersz z „Gramatyki na wesoło” W. Gawdzika.

Z gramatyką nie bądź od dzisiaj na bakier:
Szedł – męski, szła – żeński, szło – rodzaj nijaki.
W mnogiej – dwa rodzaje, wbij sobie do głowy:
Szły – niemęsko-, a szli – męskoosobowy.

- b) Jakie formy rodzaju mają czasowniki czasu przeszłego w liczbie pojedynczej i mnogiej?

W czasie przeszłym czasowniki odmieniają się przez osoby, liczby i rodzaje.

W liczbie mnogiej czasu przeszłego czasowniki mają **formę męskoosobową**, którą używamy, jeśli w funkcji podmiotu występuje rzeczownik osobowy rodzaju męskiego lub odpowiadający mu zaimek osobowy, w pozostałych wypadkach posługujemy się **formami niemęskoosobowymi**, np. Chłopcy *biegli*. Dziewczęta (konie, dzieci) *biegły*. Oni nie *wrócili*. One nie *wróciły*.

Odmiana czasowników w czasie przeszłym

	Liczba pojedyncza		
	Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki
1. osoba	czytał-em	czytał-am	czytał-o
2. osoba	czytał-eś	czytał-aś	
3. osoba	czytał	czytał-a	

	Liczba mnoga	
	Rodzaj męskoosobowy	Rodzaj niemęskoosobowy
1. osoba	czytał-i-śmy	czytał-y-śmy
2. osoba	czytał-i-ście	czytał-y-ście
3. osoba	czytał-i	czytał-y

609. Odmień według wzoru czasowniki: *mieć, chcieć, umieć*.

Formy czasu przeszłego tworzą się od bezokolicznika za pomocą przyrostka **-ł(-l)**, np.: *kupowa-ć – kupowa-ł, kupowa-ła, kupowa-ło, kupowa-li*.

- 610.** Utwórz 3. osobę czasowników czasu przeszłego w liczbie pojedynczej i mnogiej.

Zrobić, pamiętać, krzyknąć, płynąć, wyjąć, nosić.

Wzór: szyć – szył, szyła, szyły, szyli.

- 611.** Przeczytaj zdania i powiedz, jakie miejsce w zdaniu mogą zajmować końcówki czasu przeszłego.

Wtedy poszliśmy na spacer.

Wtedyśmy poszli na spacer.

Czy wykonałeś zadanie?

Czyś wykonał zadanie?

Kończówki czasowników w czasie przeszłym są ruchome.

- 612.** Przekształć podane zdania tak, by końcówki osobowe form czasu przeszłego zmieniły swoje miejsce w zdaniu. Podkreśl je.

Kiedy podeszliśmy bliżej, rozmowa ucichła.

Czy widziałeś nowy pomnik T. Szewczenki?

My oglądaliśmy program telewizyjny.

Co dostałeś w prezencie?

Nigdy nie widziałem żywego wilka.

- 613.** Przenieś ruchome zakończenia czasu przeszłego w inne miejsce zdania.

Gdzie tak długo przebywałeś?

Kiedy go ostatnio spotkaliście?

Co zrobiliście z tą książką?

Czy przeczytałeś ją do końca?

- 614.** Odszukaj czasowniki wprowadzające dialog. Zwróć uwagę na układ graficzny tekstu i interpunkcję stosowaną w zapisie dialogu.

– Pies szczeka! – krzyknął jeden z pasażerów. – Pewnie coś zauważył!

Zaraz potem usłyszano donośny głos:

– Ziemia! Ziemia!

Wśród rozbitków brakowało jednego człowieka.

– Może usiłuje dobić do brzegu wplaw? Ratujmy go! Ratujmy! – wszyscy zawołali z myślą o nieobecnym towarzysz.

615. Wybierz kilka czasowników i zastosuj je do wprowadzenia dialogu. Uzupełnij kilkoma replikami dialog z poprzedniego ćwiczenia.

Opowiadać, mówić, wyrzec, powtórzyć, szeptać,
prosić, jęknąć, wyjąkać, błagać, wołać, usłyszeć.

616. Podane rzeczowniki połącz w związki wyrazowe z czasownikami z ramki. Określ osobę, liczbę i rodzaj dopisanych czasowników.

robotnicy –	gospodynie –
gitarzyści –	koguty –
dzieci –	żołnierze –
dziewczęta –	ptaki –

maszerowali, śpiewały, grali, bawiły się, pracowali,
haftowały, piałły, latały, fruwały, gotowały

617. Przeczytaj podane czasowniki, postaw nad nimi akcenty. Przypomnij sobie, jak akcentujemy czasowniki w 1. i 2. osobie liczby mnogiej czasu przeszłego. chodziliśmy, współzawodniczyłyście, współzawodniczyliśmy, pisaliśmy, nauczyliśmy się, odśpiewaliśmy, zanotowałyśmy

W zakończeniach czasowników czasu przeszłego samogłoski nosowe tracą nosowość i wymawiamy je jako [o], [e]. Mimo to piszemy litery **ą**, **ę**.

618. Przepisz, uzupełniając brakujące litery w formach czasu przeszłego czasowników. Przeczytaj głośno czasowniki. Jakie samogłoski w nich wymawiamy, a jakie piszemy?

przeptyn..ł rzekę	zacz..ła się ulewa
min..łem most	krzykn..łaś głośno
zdj..łeś czapkę	przypi..łyśmy broszki
ciągn..ł linę	wzi..liśmy plecaki
d..ł wiatr	zdj..łyśmy płaszcze
mi..ł czapkę	brn..liśmy dalej

619. Do podanych rzeczowników dobierz odpowiednie czasowniki z ramki. Utwórz od nich różne formy osoby, liczby i rodzaju czasu przeszłego i w połączeniu z rzeczownikiem. Zapisz. W dopisanych czasownikach podkreśl litery **ę**, **ą** przed **l**, **ł**.

– propozycję	– wiedzę	– zobowiązanie	– śmiechem
– rezultaty	– obraz	– drzwiami	– z ulgą
– na ziemię	– łódką		

zdjąć, osiągnąć, przyjąć, podjąć, płynąć, odetchnąć,
chłonąć, runąć, trzasnąć, parsknąć

W jakich formach osobowych czasu przeszłego przed *l*, *t* piszemy *ę*, a w jakich *ą*?

1. W formach czasu przeszłego czasowników zakończonych w bezokoliczniku na **-ać**, np. *zacząć*, *zdząć* piszemy **ą** lub **ę**, choć słyszymy **o** lub **e**, mianowicie:

– piszemy **ą**, a wymawiamy **o** w formach liczby pojedynczej rodzaju męskiego, np. *zacząłem*, *zacząłeś*, *zaczął*, *dźwignąłem*, *dźwignąłeś*, *dźwignął*;

– piszemy **ę**, a wymawiamy **e** w formach liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego i nijakiego oraz we wszystkich formach liczby mnogiej, np. *zaczęłam*, *zaczęłaś*, *zaczęła*, *zaczęli*, *zaczęły*; *dźwignęłam*, *dźwignęłaś*, *dźwignęło*, *dźwignęli*, *dźwignęły*.

Niepoprawnie: *wzięłem*, *krzyknęłem*.

2. Niektóre czasowniki zakończone w bezokoliczniku na **-nąć**, zwłaszcza czasowniki oznaczające nie czynność, lecz stany, jak np. *stygnąć*, *kwitnąć*, *moknąć*, *schnąć*, *rosnąć* mają formy czasu przeszłego bez części *-ną*, *-nę* albo też formy dwojaki: z tymi częściami lub bez nich, np.

rosnąć: *rosł*, *rosła*, *rośli*, *rosło*;

schnąć: *schnął* albo *secht*, *schła*, *schli*, *schtły*;

moknąć: *moknął* albo *mókł*, *mokła*, *mokli*, *mokły*;

zniknąć: *zniknął* albo *znikł*, *zniknęła* albo *znikła*, *zniknęli* albo *znikli*.

3. Formy dwojaki z częściami **-ną**, **-nę** lub bez nich mają też w czasie przyszłym stosunkowo nieliczne czasowniki oznaczające czynności, np.

prysnąć: *prysnął* albo *prysł*, *prysnęła* albo *prysła*;

ukłęknać: *ukłęknął* albo *ukląkt*, *ukłękła*, *ukłękli*.

Formy dwojaki utrzymują się głównie w rodzaju męskim liczby pojedynczej.

Zdecydowana większość czasowników zakończonych w bezokoliczniku na **-nąć** oznaczających czynność ma jednak w czasie przeszłym formy z częściami **-ną**, **-nę**. Niepoprawne są np. dość często spotykane formy „*dźwigła*”, „*dźwigli*”, „*zamkła*”, „*zamkli*”. Poprawne formy tych czasowników to: *dźwignęła*, *dźwignęli*, *zamknęła*, *zamknęli*.

620. Przepisz, wstawiając odpowiednie formy czasowników według wzoru.

Wzór: *zdjąć* – *zdzął* – *zdzęła* – *zdzęło* – *zdzęli* – *zdzęły*.

krzyknąć, *dźwignąć*, *wziąć*, *tonąć*, *ciąć*, *giąć*

621. a) Przepisz podane czasowniki i dopisz formy bezokolicznika.

przyjęła –	runęła –
stanęła –	płynęła –
sfrunęła –	zniknęła –

b) Podkreśl wymieniające się ą i ę.

622. a) Przepisz podane zdania, nadając czasownikom umieszczonym w nawiasach odpowiednie formy czasu przeszłego.

W ogrodzie (rosnąć) piękne kwiaty. Już (zakwitnąć) czereśnie i jabłonie. Wskutek upału trawa (uschnąć). Herbata już (wystygnąć). Padał deszcz, więc chłopcy (zmoknąć).

b) Sprawdź w słowniku, czy dobrze użyłeś odpowiednich form czasownika. Co oznaczają czasowniki w tych zdaniach: czynność czy stany?

623. Przepisz podany tekst, uzupełniając brakujące litery w formach czasu przeszłego.

Statek płyn... z Hamburga do Nowego Jorku. Już min... zielone brzegi Irlandii. Kadłub statku to wspinał się pracowicie na fale, to zapadał w głąb, jakby ton...; czasem nikt... z oczu, czasem wynurzał się tak, że aż dno było mu widać. Fale płyn... ku niemu, a on ku fali. (wg H. Sienkiewicza)

624. Ułóż po jednym zdaniu z czasownikami: *zabłysnąć*, *nasiąknąć*, *przyklęknąć* w czasie przeszłym.

625. Popraw błędne formy czasowników w podanych zdaniach.

Konie (ciągly) wóz. Woźna (zamkła) drzwi. Chłopcy z wysiłkiem (dźwigli) ciężki plecak.

626. Uzupełnij rubryki tabelki wybranymi czasownikami.

Lenić się, mieć, odburknąć, pokłócić się, poruszyć, powiedzieć, pożyczyc, prosić, przeczuć, przewietrzyć, rozliczyć, schudnąć, smucić się, trwożyć, ulepszyć.

Czasowniki		
<i>pokrewne</i>	<i>bliskoźnaczone</i>	<i>przeciwstawne</i>
burknąć ...	błagać ...	pracować ...
przeliczyć ...	rzec ...	radować się ...
naruszyć ...	posiadać ...	pogodzić się ...
wywietrzyć ...	udoskonalać ...	oddać ...
odczuć ...	bać się ...	przytyć ...

627. Uzupełnij rymowanki odpowiednimi czasownikami z ramki, stosując czas przeszły.

podjąć, tonąć, pierzchnąć, chudnąć

... w długach mąż Joli,
bo kupił futro z soboli.
... w popłochu rycerze,
bo jadło było nieświeże.
Lwica ... gości,
zostały same kości.
Gdy Zosia była na diecie,
to ... w oczach – czy wiecie?

§ 45. Czas teraźniejszy i przyszły. Koniugacje

628. Przeczytaj fragment wierszyka *Barbary Lewandowskiej* „*Nawet przedmioty mają kłopoty*”. W jakim czasie są użyte?

Filiżanki żalą się czasami:

- Krucho z nami!
- Oj, krucho!
- Gospodyni nas ciągnie za ucho!
- W ciemnej szafce zamyka nieraz!
- I ścierkami do sucha wyciera!
- I czy to piątek, czy świątek,
do środka wlewa nam wrzątek.
- Aż serce z żalu nam pęka
i rozpadamy się w rękach.
- I wylewamy strugi
łez słodkich, herbacianych.
- Czemu nie robią nas ze stali,
lecz z kruchoj porcelany?
- Denerwujemy się bez przerwy,
więc chcemy mieć stalowe nerwy.

?

1. Jaką czynność wyrażają czasowniki w czasie teraźniejszym?
2. Jakie czasowniki, dokonane czy niedokonane, mają formy czasu teraźniejszego?

629. a) Przeczytaj tekst. Jaki to styl? Wypisz czasowniki, określ ich liczbę, osobę, czas.

Wyruszono w drogę! Jak cudownie rwie naprzód zaprzęg ciągnięty przez tyle psów! Po chwili białe sylwetki igloo znikają z oczu myśliwych;

pozostają jedynie wokół wysokie, ośnieżone pagórki i w dali górująca nad wszystkim biała, majestatyczna kopuła lodowca zajmującego olbrzymie przestrzenie wnętrza Grenlandii. Przed nimi gdzieś w przerwach między polami lodu lśnią czarne pasemka wody.

[...] Po kilkunastu minutach znajdują się w pobliżu wodnego wału, w którym kłębią się czarne grzbiety i potężne głowy morsów. Psy rwą się niecierpliwie naprzód. Myśliwi ostrożnie podprowadzają je na odległość mniej więcej dwustu kroków od zdobyczy.

(wg A. i Cz. Centkiewiczów)

b) Znajdź w tekście epitety. Do czego one służą?

Czasowniki niedokonane w czasie teraźniejszym i czasowniki dokonane w czasie przyszłym odmieniają się jednakowo przez osoby i liczby.

Odmiana czasowników przez liczby i osoby nazywa się **koniugacją**.

Odmiana czasowników w czasie teraźniejszym i przyszłym

I koniugacja

Osoba	Liczba pojedyncza		Liczba mnoga	
1.	pisz-ę	stan-ę	pisz-emy	stani-emy
2.	pisz-esz	stani-esz	pisz-ecie	stani-ecie
3.	pisz-e	stani-e	pisz-ą	stan-ą

II koniugacja

Osoba	Liczba pojedyncza		Liczba mnoga	
1.	leż-ę	rzuc-ę	leż-ymy	rzuc-imy
2.	leż-ysz	rzuc-isz	leż-ycie	rzuc-icie
3.	leż-y	rzuc-i	leż-ą	rzuc-ą

III koniugacja

Osoba	Liczba pojedyncza		Liczba mnoga	
1.	czyt-am	pozn-am	czyt-amy	pozn-amy
2.	czyt-asz	pozn-asz	czyt-acie	pozn-acie
3.	czyt-ay	pozn-a	czyt-ają	pozn-ają

IV koniugacja

Osoba	Liczba pojedyncza		Liczba mnoga	
1.	umi-em	powi-em	umi-emy	powi-emy
2.	umi-esz	powi-esz	umi-ecie	powi-ecie
3.	umi-e	powi-e	umi-eją	powi-edzą

630. Czym różnią się czasowniki różnych koniugacji? Jakie czasowniki należą do I, jakie do II, III i IV koniugacji?
631. Przeczytaj tekst, wypisz czasowniki, obok zapisz, do jakiej koniugacji należą.

ZASADY DOBREGO WYCHOWANIA

Jeżeli cię o coś pytają, odpowiadaj grzecznie i głośno.

Słuchaj uwag starszych.

Witaj się z przyjaciółmi i znajomymi. Możesz to robić z uśmiechem.

Słuchaj innych.

Nie zapominaj odchodząc, pożegnać się.

Ustępuj zawsze miejsce starszym.

Nie przerywaj swoim współ rozmówcom.

Bądź uprzejmy w stosunku do dziewczynek.

632. Od podanych bezokoliczników utwórz formy 1. i 2. osoby czasu teraźniejszego lub przyszłego prostego i wpisz te formy w odpowiednie miejsca.

wierzyć, powąchać, wskazać, rozumieć

I koniugacja	II koniugacja	III koniugacja	IV koniugacja
-ę, -esz	-ę, -isz (-ysz)	-am, -asz	-em, -esz

633. a) Wybierz czasowniki odpowiedniej koniugacji i wpisz je (w formie bezokolicznika) w wyznaczone miejsca.

I koniugacja	II koniugacja	III koniugacja	IV koniugacja

-am, -asz w bawelnę (pakować, lecieć, owijać)

-ę, -esz trzy po trzy (gadać, pleść, liczyć)

-ę, -isz kołkiem (siedzieć, rzucać, zostać)

-ę, -ysz kopie (łamać, kruszyć, brać)

-am, -asz karty (tasować, odkrywać, rozdawać)

-em, -esz ani w ząb (nie tłuc, nie znać, nie umieć)

-ę, -esz wodę (nosić, łać, zawracać)

-em, -esz swoje (tracić, wiedzieć, dostawać)

- b) Wyjaśnij ustnie znaczenie powstałych związków frazeologicznych. W razie potrzeby zwróć się do słownika frazeologicznego.

634. Zapisz bezokoliczniki, od których zostały utworzone podane formy czasowników. Obok wpisz numer koniugacji.

gryzę –

wieziesz –

weźmiesz –

wiedzie –

szedłem –

znalazł –

schudła –

możesz –

635. Podkreśl czasowniki, w jakim czasie zostały użyte.

Jutro będzie sobota, więc nareszcie odpocznę. Będę długo spał, a następnie pomogę mamie w przygotowaniu obiadu. Po południu z tatą pójdziemy na ryby. Będziemy siedzieć na brzegu jeziora i będziemy słuchali cichego szmeru tataraku. Wieczorem wrócimy do domu. Na kolację na pewno będzie taaaka ryba!

Formy czasu przyszłego czasowników niedokonanych składają się z formy osobowej czasownika **być** w czasie przyszłym: *będę, będziesz, będzie, będziemy, będziecie, będą* oraz czasownika w formie osobowej w czasie przeszłym lub jego bezokolicznika, np. *będę pracowała* lub *będę pracować*.

Obie formy są poprawne.

Osoba	Liczba pojedyncza		
	Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki
1.	będę pracował	będę pracowała	
2.	będziesz pracował	będziesz pracowała	
3.	będzie pracował	będzie pracowała	będzie pracowało

Osoba	Liczba mnoga	
	Rodzaj męskoosobowy	Rodzaj niemęskoosobowy
1.	będziemy pracowali	będziemy pracowały
2.	będziecie pracowali	będziecie pracowały
3.	będą pracowali	będę pracowały

636. Od podanych bezokoliczników utwórz formy 1. osoby liczby pojedynczej czasu przyszłego prostego i złożonego.

Wzór: nauczyć się – nauczę się – będę uczyć się.

Narysować, przemówić, przerobić, dopisać, dojechać, rysować, mówić, robić, pisać, jechać.

637. Przekształć podane zdania, zmieniając czasowniki w czasie przeszłym na czasowniki w czasie przyszłym.

Wiosną zakwitły kwiaty. Matka posiała marchew, a tato przekopał pół grządki. Pisałem ćwiczenie. Czytałem lekturę i wykonywałem zadanie. Przygotowywałem się do sprawdzianu z języka polskiego. Musiałem opracować wiadomości o czasowniku. Przeczytałem również tekst z literatury polskiej o wybitnym malarzu Janie Matejce.

638. Uzupełnij regułkę.

Czas przyszły prosty tworzymy od czasowników ...

Czas przyszły złożony tworzymy od czasowników ...

639. Od podanych w nawiasach bezokoliczników utwórz odpowiednie formy czasu przyszłego prostego lub złożonego.

Jak (wyglądać) nasze życie, gdy (zacząć) latać w Kosmos? Nie (dowiedzieć się) tego, ale możemy to sobie wyobrazić. Na wakacje (latać) na inne planety. (Odwiedzić) nieznane galaktyki. Wycieczki szkolne (trwać) kilka tygodni. (Spotykać) może mieszkańców Kosmosu, (zaprzyjaźnić się) z nimi albo (rywalizować) o wpływy we wszechświecie. Technkę (doprowadzić) do stanu, w którym człowiek (pracować) tylko umysłowo. Wszystko (robić) roboty i maszyny.

640. Napisz krótkie wypracowanie na temat swojej przyszłości. Co będziesz robił po ukończeniu szkoły? Użyj czasowników w czasie przyszłym.

641. Napisz opowiadanie na podstawie obrazka.

642. a) Przeczytaj tekst. Jaki to styl? Jaki środki językowe pomogły ci to określić?

Spośród zeszłorocznych liści przedzierały się złotawe źdźbła traw, tam znowu patrzyły żółte oczy kaczeńców, wiaterek garnał leciuchno i roztrząsał wilgotne rześkie zapachy pól. Hej, wiosna ci tu szła *nieobjęty-mi* polami. Pieśni skowronków głośiły ją światu. Od słońca płynęła, nad ziemią się niosła, a za nią *ciągnęły* klucze żurawi, boćki ważyły się nad łągami¹, a jaskółki *świergotały* przy dachach, chlustały zielone pędy ziemi i szeleściły listeczki nieśmiałe.

Wstawało nowe, bujne, potężne życie.

(W.S. Reymont)

¹łągi – podmokłe łąki.

- b) Wyszukaj czasowniki i powiedz, które z nich zostały użyte w znaczeniu dosłownym, a które w przenośnym.
c) Wyłumacz znaczenie wyróżnionych wyrazów i dobierz do nich synonimy.

§ 46. Osobliwości w odmianie czasowników

643. Uzupełnij tabelkę odmiany słowa posiłkowego *być*. Jaki czas tworzymy za pomocą słowa posiłkowego *być*?

Osoba	Czas teraźniejszy		Czas przyszły	
	Ip.	Im.	Ip.	Im.
1.	jestem	...	...	...
2.	...	jesteście	będziesz	...
3.	jest	...	...	będę

Czas przeszły

Osoba	Czas przeszły		
	Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki
1.	...	byłam	_____
2.	byłeś		_____
3.			
Osoba	Czas przeszły		
	Rodzaj męskoosobowy	Rodzaj niemęskoosobowy	
1.	...	byłyśmy	
2.	...	...	
3.	byli	...	

644. Przetłumacz podane zdania i napisz je po polsku, stosując czasownik *być* w odpowiednim czasie. Pamiętaj, że w języku polskim często opuszczamy zaimki osobowe.

I

Ми всі учні 6 класу. Я член клубу книголюбів. Львів – це найбільше місто Західної України. В нашому класі завжди чисто. Сьогодні черговими є Стась і Кася.

II

Я був першим на фініші. Чому ти вчора не була в школі? В неділю ми з братом були в Стрийському парку. Там було багато людей. Були також дві дівчинки з нашого класу.

III

Де ти будеш відпочивати влітку? Ми завжди будемо добре вчитися. Чи будуть учні шостого класу брати участь в математичній олімпіаді „Кангур”?

645. Porównaj podane zwroty.

1. Tu byłem. Czy jesteś ciekawy? Dawno tam nie byliśmy. Pięknie byłyście ubrane. 2. Jestem bardzo zadowolony. Idź do domu, bo jesteś chora. Jesteśmy zawsze gotowi. Dlaczego jesteście tacy weseli?	1. Tum był. Czyś ciekaw? Dawnośmy tam nie byli. Pięknieście były ubrane. 2. Bardzom zadowolony. Idź do domu, boś chora. Zawsześmy gotowi. Dlaczegoście tacy weseli?

?

1. Czy końcówki 1. i 2. osoby czasu teraźniejszego i przeszłego czasownika *być* są stałe czy ruchome? Czy można je łączyć z innymi wyrazami w zdaniu?
2. Czym zastępujemy formy czasownika *być* w zdaniach 2. grupy?

Końcówki 1. i 2. osoby czasu teraźniejszego i przeszłego czasownika *być* są ruchome i mogą się łączyć z innymi wyrazami w zdaniu.

Formy *jestem, jesteś, jesteśmy, jesteście* można w zdaniu opuszczać, zostawiając same ich końcówki w połączeniu z innymi wyrazami.

646. a) Przepisz podane zdania, oddzielając końcówki czasownika *być* i łącząc je z innymi wyrazami.

Nigdy jeszcze nie byłem nad morzem. Czy byłeś w Krakowie? Byliśmy zawsze przykładnymi uczniami. Dlaczego tak długo byliście w parku?

b) W podanych zdaniach dopisz końcówki do form czasownika *być*.

Zawsze była najlepszą uczennicą. Kiedyśmy wyszli na przerwę, dyżurny przewietrzył klasę. Tum już jest od kilku dni. Wszyscyśmy byli bardzo wzruszeni.

c) Przepisz, opuszczając formy czasownika *być*. Końcówki dołącz do innych wyrazów.

Muszę się położyć, bo jestem zmęczony. Marku, dlaczego dzisiaj jesteś taki nieuważny? Jesteśmy bardzo zadowoleni.

647. Zestaw formy 1. osoby liczby pojedynczej w czasie teraźniejszym i przeszłym następujących czasowników. Jakie zmiany w ich tematach zauważyłeś?

1. piec móc	piekę mogę	piekłem mogłem

2. iść	idę	szedłem
3. trzeć	trę	tarłem
drzeć	drę	darłem
4. żąć	żnę	żąłem
5. kłaść	kładę	kładłem
wieść	wiodę	wiodłem
6. wziąć	wezmę	wziąłem
ciągnąć	ciągnę	ciągnąłem
rosnąć	rosnę	rosłem
7. mleć	mieję	mełłem
pleć	pieję	pełłem
8. siąść	siądę	siadłem
9. stać	stoję	stałem
10. słać (posyłać)	ślę	słałem
11. słać (zaścielać)	ścieję	słałem

Czasowniki *być, wlec, piec, móc, iść, trzeć, drzeć, żąć, kłaść, wziąć, ciągnąć, rosnać, mleć, siąść, stać, słać* i niektóre inne mają osobliwe wzory odmiany, różniące się od wzorów regularnych.

Osobliwość ta polega na tym, że w ich tematach zachodzą różne zmiany przy tworzeniu form czasu i osoby.

Odmianę tych czasowników należy zapamiętać.

648. Odmień w czasie teraźniejszym czasowniki: *wlec, móc, trzeć, wieść, mleć, siąść, słać* (w obu znaczeniach).

649. Odmień w czasie przeszłym czasowniki: *kłaść, piec, iść, rosnać, pleć*.

650. Przeczytaj, przepisz zdania, w których są poprawne formy czasowników *iść* i *lubić*.

– Co się stało? Gdzie pan tak się urządził?

– Ach, szłem sobie wczoraj ...

– Przepraszam – „szedłem”.

– No, więc dobrze, szedłem wczoraj sobie do pracy, gdy nagle jak szalony wybiegł z za rogu czarny kot. Wpadł mi wprost pod nogi. Nie dość, że się przewróciłem przez tego gada, to w dodatku dotkliwie mnie podrapał. Nigdy nie lubiałem kotów.

– „Nie lubiłem”!

– Niech będzie – nie lubiłem. A pan je lubiał?

– „Lubił”! Lubiłem, lubiłeś, lubił...

– Jestem cały poobijany, a jeszcze pan mnie tak dręczy!

Jeśli masz wątpliwości, dotyczące poprawności danej formy czasownika lub innej części mowy, powinieneś skorzystać ze *Słownika poprawnej polszczyzny*.

651. Przeczytaj podane zdania, opuszczając niepoprawne formy czasowników.

Powoli się przekonywuję/przekonuję do jego pomysłu. Dlaczego karasz/karzesz go tak surowo? Co jej tam szepczesz/szeptasz do ucha? Daj spokój, oni nie rozumiają/rozumieją. Przykro mi, że poszedłeś/poszedłeś beze mnie. Uważajcie, deptacie/depczecie mój szalik! One strzyżą się/strzygą się u tego słynnego fryzjera. Wziąłem/wziętem parę dni urlopu. Wczoraj strasznie zmoknąłem/zmokłem.

652. Od podanych czasowników utwórz formy 1. osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego i wpisz do diagramu.

drzeć	1		2																
tłuc	2	1							9										
karąć	3	10			8														
śmieć	4																		5
łamać	5		13			18													
śnić	6		12																
mleć*	7					16	11												
płukać	8	14		15															
szeptać	9	17							3										
wyłączać	10		4																
obejmować	11			19															

1	2	3	4	5	6	7
8	9	10	11			
12	13					
14	15	16	17	18	19	

*Czasowniki *mleć*, *pleć* mają trudną odmianę. Właściwe formy podaje *Słownik poprawnej polszczyzny*.

653. Popraw niepoprawne formy czasowników, jest ich dwanaście.

Weszłem do przedziału i zajęłem wygodne miejsce przy oknie. Byłem zmęczony, toteż zamknęłam oczy i postanowiłem się trochę zdrzemnąć. Słyszałem, jak koła pociągu rytmicznie turkotają. Po chwili zasnąłem. Nagle zacząłem się zmieniać w skrzydlatego potwora o długim ogonie. Wiedziałem, że gdy rozpostrzę moje błoniaste skrzydła, będę mógł fruwać. Rozwinąłem je więc, ale niestety nie pofrunęłam. Czuję, że coś mnie trzymie za ogon, a ja tłuczę skrzydłami na darmo. Zaczęłam się szamać. W końcu ocknęłam się. Moją lewą nogę, która we śnie wydawała mi się ogonem, przygniatała do pojemnika na śmieci olbrzymia walizka. Jakieś dziecko ciągnęło mnie za ucho, a groźny pies patrzył na mnie wzrokiem pełnym wściekłości.

- 654.** a) Przeczytaj podane zdania. Wypisz czasowniki odmieniające się według osobliwych wzorów. Określ ich czas, osobę i liczbę.

Konie wlokły się noga za nogą. Nauka nie pójdzie w las (*przyst.*). Na wysokościach ciągnęło z krzykiem ptactwo rozmaite (*H. Sienkiewicz*). Siadł przy stole i zwiesił głowę na piersi (*S. Żeromski*). Oczy wiodą po ścieżkach gwiazdnych (*J. Tuwim*). Wilczek rósł jak na drożdżach i nie posiadał się ze szczęścia (*Z. Kaczkowski*). Słońce z wolna chyliło się ku zachodowi, słało różowe blaski na lekkich chmurach (*A. Gruszecki*). Wiele ten może, co musi (*przyst.*).

b) Wskaż związki frazeologiczne i wytłumacz ich znaczenie.

- 655.** a) Wytłumacz, jaka jest różnica między znaczeniami wyróżnionych czasowników w zdaniach.

1. Po drodze *wlecze* się ciężki wóz. Ledwie *włókł* nogami. Tren sukni *włókł* się po ziemi. Dzień *wlecze* się bez końca. Po niebie *wlokły* się czarne chmury.

2. Chłopiec za rękę *wiedzie* niewidomego. Nie *wódz* nas na pokuszenie. Ulica *wiodła* do parku. *Wiódł* trudne życie.

3. Serce *rośnie*, patrząc na te czasy (*J. Kochanowski*). Słysząc, jak trawa *rośnie*. Dom *rósł* w oczach. Apetyt *rośnie* w miarę jedzenia (*przyst.*).

b) Wskaż związki frazeologiczne.

c) Przepisz, zastępując wyróżnione czasowniki synonimami.

- 656.** Ułóż zdania z czasownikami: *odejść*, *usiąść*, *wytrzeć*, *zmarznąć*, *zmknąć*, *mleć*, stosując czasownik w formie 3. osoby liczby pojedynczej czasu przeszłego.

- 657.** Zastosuj w zdaniach czasowniki:

zsiądziemy, pełły, mełły, pošlemy, pošcielą, tarł, darła.

- 658.** Podane niżej formy czasu teraźniejszego przepisz według kolejności osób i liczb. Podkreśl zakończenia.

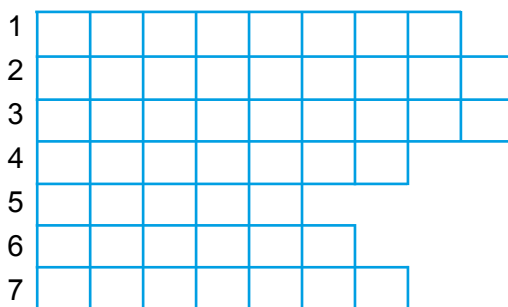
Proponujesz, gratuluje, wnioskuje, gratulujesz, wnioskują, wnioskuje, proponuję, gratuluję, wnioskujesz, gratuluje, wnioskujecie, gratulujemy, proponujemy, wnioskujemy, gratulujecie, proponują, gratulują, proponujecie.

- 659.** Przepisz i uzupełnij podane niżej zdanie.

W formach osobowych czasownika zawierających cząstkę ... piszemy zawsze literę *u* mimo wymiany na *ó* w innych formach.

660. Do podanych znaczeń dobierz odpowiednie wyrazy z ó lub u i wpisz do diagramu.

1. Ten, kto próżnuje.
2. Ten, kto produkuje.
3. Ten, kto dużo podróżuje.
4. Ten, kto lubi się kłócić.
5. Ten, kto pięknie mówi.
6. Ten, kto tworzy.
7. Ten, kto drukuje.

661. Przepisz podane wyrazy i dopisz po jednym wyrazie uzasadniającym pisownię rz. Podkreśl wymieniające się litery.

Starzec się, korzyć się, otworzyć, mierzy, wierzyć, chmurzyć, upokorzyć, gwarzyć, darzyć, żarzyć, szarzyć, parzyć, marzyć, rozszerzać, zanurzać.

Połączenie **rz** piszemy, gdy zachodzi wymiana **rz** na **r** w różnych formach tego samego wyrazu lub w wyrazach pokrewnych. Literę **ż** piszemy, kiedy zachodzi wymiana **ź** na **g**, **dz**, **h**, **z**, **ź**, **s**.

Np. *chmurzyć – chmura, spieniężyć – pieniądze.*

Mogą przyjść ci z pomocą wyrazy pokrewne w języku ukraińskim.

Np. *żyć – жити, burza – буря.*

662. Przepisz podane niżej zdania i uzupełnij je brakującymi czasownikami z ramki. Uzasadnij ustnie pisownię w dopisanych czasownikach.

mierzył, tworzył, wierzył, otworzył, bierze, ukarze, żarzyły

Fryderyk Chopin ... pięknie melodie oparte na motywach ludowych.
 Mikołaj Kopernik ... odległość gwiazd od Ziemi. Trzeba ... we własne siły.
 Sąd ... winnego z całą surowością. Światelka nowego komputera ... się w ciemności.
 Wirtuoz ... do rąk skrzypce i zaczyna grać. Dziewczynka ... szeroko oczy.

663. Przepisz podane wyrazy i uzasadnij w nich pisownię **ż** wymianą na **g**, **dz**, **h**, **z**, **ź**, **s** w wyrazach polskich lub ukraińskich. Podkreśl wymieniające się litery.

Krążyć, ważyć, możesz, przybliżać, mażę, odjeżdżać, leżenie, żywić, odśnieżać, odważyć się, potężnieć, dłużyć się, bandażować, ulżyć, zbliżyć się, mnożyć, zauważyć, ważyć, róża, nóżka, podróżny, wzdłuż, żniwa, życie, pożar, stróżować.

XII. Kształcenie językowe. Rozmyślanie (rozważanie)

Rozważanie to zastanawianie się nad czymś, rozważanie jakiejś sprawy, jakiegoś projektu. W rozważaniu musi być przedstawiona zasadnicza myśl. Powinny być przedstawione wnioski wypływające z podanych argumentów. Napisz artykuł do gazetki, gdzie zastosujesz własne rozważanie.

Proponujemy ci następujące tematy:

1. Najciekawszy dzień w szkole.
2. Wypadek na jeziorze.
3. Co to znaczy „Postępować dobrze”?
4. Jeden dzień z życia ucznia.
5. Czy w szkole musimy nosić mundurek?
6. Mój kolega jest ciężko chory.
7. Moi koledzy.
8. Lubię swoją szkołę.

§ 47. Czasowniki przechodnie i nieprzechodnie

664. Porównaj znaczenie czasowników w następujących zdaniach.

Nauczyciel uczy *dzieci*.

Dzieci siedzą w ławkach.

Czytam *książkę*.

Kwiaty rosną w ogrodzie.

W zdaniu używamy różnych *czasowników*. Matka pracuje w sklepie.

?

1. W których zdaniach czasowniki oznaczają czynność przechodzącą na inny przedmiot? Które czasowniki oznaczają czynność nie przechodzącą na inny przedmiot?
2. Jakim członem zdania są wyróżnione wyrazy w lewej kolumnie, w jakim przypadku są użyte?
3. Czy można przy czasownikach w prawej kolumnie użyć rzeczowników w bierniku lub dopełniaczu bez przyimka? Czy można do tych rzeczowników zastosować pytania *kogo? co? lub kogo? czego?*

Czasowniki, które oznaczają czynność przechodzącą z jednego przedmiotu na drugi, nazywają się **przechodnimi**. Czasowniki, które oznaczają czynność nie przechodzącą z jednego przedmiotu na drugi, nazywają się **nieprzechodnimi**.

Czasowniki przechodnie mają formy strony biernej.

Czasowniki nieprzechodnie nie mają form strony biernej.

Przy czasownikach przechodnich może stać dopełnienie w bierniku lub dopełniaczu bez przyimka, np. *kocha matkę, nie widzę ciebie*.

- 665.** Do podanych czasowników przechodnich dopisz dopełnienie w formie biernika lub dopełniacza bez przyimka.

Wzór: budować (co?) dom.

Budować, zwiedzać, śpiewać, przynieść, dostać, trzymać, słuchać, myć, zamknąć.

- 666.** Połącz podane czasowniki z rzeczownikami. W nawiasach napisz pytanie. Nad każdym czasownikiem napisz, czy on jest przechodni, czy nieprzechodni.

Wzór: iść (*dokąd?*) do szkoły (nieprzechodni);
zbierać (*co?*) jagody (przechodni).

Iść, las; zbierać, grzyby; rwać jabłka; kąpać się, staw; nie zapominać, koleżanka; opiekować się, zwierzęta; siedzieć, ławka; kopać, grządka.

- 667.** Uzupełnij zdania rzeczownikami w odpowiednim przypadku. Które z czasowników są przechodnie, a które nieprzechodnie?

Dobrze rozwiązałem Jeszcze nie rozwiązałem Ufam ..., którzy dotrzymują słowa. Często marzę o Kierowcy powinni przestrzegać ... drogowych. Opowiadał ... o swoich planach. Rozmawialiśmy właśnie o Czekaliśmy na Konduktor sprzedał nam Wyszliśmy na

- 668.** Połącz podane czasowniki z rzeczownikami i napisz osobno czasowniki przechodnie i nieprzechodnie.

Wzór:

I

myć (*co?*) ręce

II

myć się (*w czym?*) w łazience

Dzielić – dzielić się, bawić – bawić się, czesać – czesać się, uczyć – uczyć się, malować – malować się, ubierać – ubierać się, grzać – grzać się, rumienić – rumienić się.

- 669.** a) Przeczytaj, znajdź czasowniki przechodnie i nieprzechodnie. Wypisz je.

Dobre słowo długo pamiętamy. Czasem całe życie nosimy je w sercu. Ty też chyba pamiętasz, jak chwaliła ciebie mama, nauczyciel. Nie wstydyż

się mówić innym dobre słowa. Wasze słowo przyniesie radość koledze, mamie, bratu. Wtedy na ich twarzach zobaczysz uśmiech. Szczególną wagę ma dobre słowo, gdy komuś w czymś się nie powiodło, gdy otrzymał zły stopień, gdy coś go boli i męczy. Pamiętaj, że dobre słowo przyniesie radość.

b) Przygotuj ustną wypowiedź „Dobre słowo cieszy bliźnich”.

670. Z podanych zdań wypisz czasowniki z określającymi je rzeczownikami. Napisz ich liczbę, osobę. Czy to są przechodnie, czy nieprzechodnie czasowniki?

Kruk krukowi oka nie wykole. Kto sieje plewy, wiatrem żyć będzie. Prawdą świat przejdiesz. Kiedy ludziom prawdę powiadają, tedy rodni się gniewają. Do grosza grosz, a napełni się trzos.

§ 48. Strony czasownika

671. Porównaj następujące zdania i powiedz, jaki jest stosunek podmiotu do czynności.

1. Matka myje córkę.
2. Córka jest myta przez matkę.
3. Córka myje się.

?

1. W którym zdaniu wykonawcą czynności jest podmiot?
2. Kto jest wykonawcą czynności?
3. Kto jest wykonawcą czynności w trzecim zdaniu? Kogo ta czynność dotyczy?

W zależności od stosunku podmiotu do czynności rozróżniamy trzy strony czasownika: **czynną**, **bierną** i **zwrotną**.

Strona czynna oznacza czynność, którą wykonuje sam podmiot. Czynność ta skierowana jest na inny przedmiot, np.: *Kierowca prowadzi samochód.*

Strona bierna oznacza czynność, której podlega podmiot, ale sam jej nie wykonuje, np.: *Samochód jest prowadzony przez kierowcę.*

Strona zwrotna oznacza czynność, którą podmiot wykonuje i sam jej podlega, np.: *Córka myje się.*

Strona bierna czasownika składa się z formy osobowej czasownika *być* lub *zostać* i imiesłowu przymiotnikowego biernego (*myty, szyty, prowadzony*).

Strona zwrotna składa się z formy osobowej czasownika i zaimka *się*.

Uwaga! Czasowniki nieprzechodnie z zaimkiem *się* (*śmiać się, bać się*) nie są zwrotne, gdyż nie oznaczają czynności, która przechodzi na przedmiot.

672. a) Przeczytaj zdania, wskaż czasowniki i określ stronę każdego z nich.

1. W mieście została zbudowana nowa szkoła. W mieście buduje się nowa szkoła. Robotnicy zbudowali nową szkołę.

2. Matka ładnie uczesała córeczkę. Córeczka była ładnie uczesana przez matkę. Dziewczynka ładnie się uczesała.

3. We Lwowie zostanie zbudowany nowy akademik. Studenci sami projektują nowy akademik.

b) Wypisz czasowniki do tabelki według wzoru.

Wzór:

Czasownik	Strona	Czas	Osoba	Liczba
została zbudowana	bierna	przeszły	3.	poj.

W każdej ze stron czasownika wyróżniamy formy postaci (dokonana, niedokonana), czasów, liczby, osoby.

Formy strony biernej w mowie ustnej rzadko używamy. Używana jest w stylu naukowym.

673. Przeczytaj podane zdania. Pomyśl i powiedz, czy we wszystkich można zastąpić stronę czynną stroną bierną.

1. Tadzik zrobił ramkę do obrazu. Matka posadziła syna do odrabiania lekcji. Mój kuzyn zaprosił nas do siebie. Złożyliśmy życzenia babci.

2. Ojciec Ani pracuje w fabryce. Matka siedziała na krześle. Ojciec długo z nią rozmawiał. Higienistka pomaga lekarce.

?

1. W której grupie zdań nie możemy zastąpić strony czynnej stroną bierną?
2. W której grupie zdań orzeczenia są wyrażone przez czasownik przechodni, a w której – przez nieprzechodni?
3. Jakich czasowników – przechodnich czy nieprzechodnich – używamy w stronie biernej?

Przekształcenie strony czynnej na bierną możliwe jest tylko w zdaniach, w których orzeczeniem jest czasownik przechodni.

Czasowniki nieprzechodnie form strony biernej nie tworzą.

674. a) Rozpoznaj, w których zdaniach podmiot oznacza: (1) wykonawcę czynności – z czasownikiem w stronie czynnej, (2) odbiorcę czynności – z czasownikiem w stronie biernej, (3) wykonawcę i odbiorcę czynności jednocześnie – z czasownikiem w stronie zwrotnej.

b) Przepisz, po każdym zdaniu zapisz odpowiedni numer.

Jurek widział Jacka na ulicy Kopernika. Jacek był widziany pod teatrem. Jurek i Jacek widzieli się w szybie wystawowej. Babcia widzi siebie (się) w lustrze. Dziadek widzi to kątem oka. Oboje są mile widziani wśród nas.

675. Uzupełnij zdania, wpisując podane czasowniki w stronie czynnej, biernej lub zwrotnej.

uczyć, uczyć się

Rodzice ... dziecko grzeczności od najmłodszych lat. Dziecko ... systematycznie dobrych manier. Małe dziecko ... przez zabawę, niemal mechanicznie.

narazić, narazić się

Nie słuchając mamy, Zosia ... na niebezpieczeństwo. Dziewczynka może się przeziębic, niepotrzebnie ... swoje zdrowie. Bez rękawiczek ręce ... na odmrożenie.

676. Przekształć zwroty, zmieniając stronę czasowników z czynnej na bierną.

Wzór: słuchają muzyki – Muzyka bigbitowa jest chętnie słuchana przez młodzież.

Oglądają program – Ten ... przez telewidzów z dużym zainteresowaniem.

Rozgrywają mecz – Jutrzejszy ... o mistrzostwo juniorów.

Malują pejzaż – ... przeze mnie farbą akwarelową.

677. Przeczytaj, zmień stronę czasowników z biernej na czynną.

Wzór: Praca została podzielona przez rodziców sprawiedliwie. – Rodzice sprawiedliwie podzielili pracę.

Pole zostało zaorane przez wujka. Drób i trzoda zostały nakarmione przez mamę. Mieszkanie zostało posprzątane przez Irenkę. Obiad był ugotowany przez Helę. Krowy były wydojone przez Basię. Trawa była skoszona przez Staszka. Praca została wykonana starannie przez każdego.

678. a) Przekształć ustnie zdania, zmieniając stronę czasowników z biernej na czynną.

Ta książka została przez mnie przeczytana z przyjemnością. Jutro okna zostaną umyte przez tatusia. Konie zostały przywiązane przez jeźdźców. Lekcje zostały rozpoczęte z opóźnieniem. Obiad już został przez nas zjedzony.

b) Powiedz, które zdania – podane czy przekształcone – są lepiej zbudowane. Uzupełnij pisemnie twierdzenie: formy strony ... nie należy nadużywać.

679. Uzupełnij tabelkę i nagłówki rubryk.

Strony czasownika	
zanurzył	został zanurzony
...	został otwarty
... ukaże	...
...	będzie ukarany
hartuje	...
scharakteryzował	...
	zostanie uhonorowany

680. Wiedząc, że czasowniki przechodnie mogą występować w stronie czynnej jak i biernej, wpisz podane czasowniki do odpowiedniej rubryki w tabelce.

buduje, hałasuje, huczy, karze, kłóci się, leci,
porządkuje, rządzi, rzeźbi, tchórzy, waży, wierzy

Czasowniki	
przechodnie	nieprzechodnie

681. Ułóż kilka zdań o codziennych zajęciach twojej rodziny. Zastosuj w nich czasowniki w trzech stronach: czynnej, biernej i zwrotnej.

682. Sprawdź, w których zdaniach forma zwrotna czasownika ma znaczenie strony zwrotnej. Podkreśl te zdania.

Okryj się płaszczem. Bronili się dzielnie. Skrył się w zaroślach. Rozległ się odgłos rogu. Uśmiechnął się radośnie. Buduje się dom. Rzeka wije się wstęgą.

Wzór: Zobaczyłem się w lustrze.

Zobaczyłam siebie w lustrze.

683. Wyróżnij czasowniki, które nie mogą występować bez zaimka *się*. Czy mają one znaczenie strony zwrotnej?

dziwić się, modlić się, napić się, rzucić się, śmiać się, upierać się

684. Oddziel pionową kreską czasowniki. Skreśl te, które nie mogą występować w stronie zwrotnej.

bronićpodskoczyćpozbieraćzgłośić
pozbawićwyznaćczesaćprzemieścić
ustaćzdążyćbraćzbroićodpowiedzieć
skażaćwykraśćwierzyćprzedstawić
rozkazywaćprzeminąćzapisać

685. a) Wpisz czasowniki z tekstu w odpowiednie miejsce tabeli.

Święty Jerzy wędrował po świecie. Pewnego razu spotkał niewiastę, która była przeznaczona smokowi na pożarcie. Usłyszał od niej o tysiącach ludzi, którzy zostali zabici przez potworę. Obiecał więc, że zabije bestię. Kobieta była uszcześliwiona, jednak martwiła się, że rycerz nie wyjdzie cało z pojedynku. Święty Jerzy dotrzymał słowa. Smok zaciekle się bronił, lecz nie miał szans w starciu ze śmiałkiem.

Strona czynna	Strona bierna	Strona zwrotna

b) Do podkreślonych wyrazów dobierz synonimy.

686. Podkreśl jedną linią czasowniki w stronie czynnej, a dwiema – w stronie biernej.

Od jakiegoś czasu zadania domowe Krzyśka są wykonywane wzorowo. Mama pisze pięknie wypracowania. Tata rozwiązuje wszystkie zadania z matematyki. Ćwiczenia z fizyki są odrabiane przez siostrę. Koledzy uważają Krzyśka za świetnego organizatora.

687. Utwórz stronę bierną czasowników przechodnich. Przy czasownikach nieprzechodnich postaw kreskę.

ukłuć — ...

lubić — ...

móc — ...

wstać — ...

uznać — ...

wysłać — ...

grać — ...

brać — ...

688. Wśród podanych zdań o konstrukcji czynnej zaznacz te, które można przekształcić na zdania o konstrukcji biernej. Podkreśl czasowniki przechodnie.

Rusłana Łyżyczko w 2004 r. zwyciężyła w konkursie Eurowizja.

Zespół *Rolling Stones* powstał w 1962 r.

Kasia Nosowska występuje z zespołem *Hey* od 1992 r.

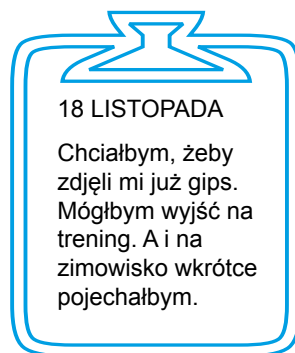
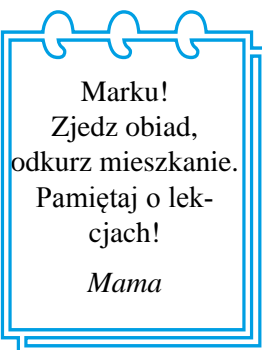
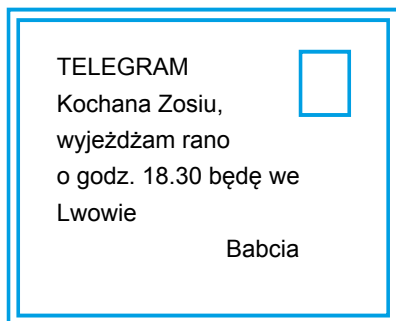
W 1975 r. Marek Jackowski założył grupę *Maanam*.

Beatlesi swój ostatni koncert zagrali w 1969 r. na dachu wytwórni płytowej w Londynie.

§ 49. Tryby czasownika

689. Przeczytaj podane teksty. Znajdź w nich czasowniki.

690. Uzupełnij zdania wyrażeniami z ramki.

W telegramie do Zosi czasowniki ...

Na kartce dla Marka czasowniki ...

We fragmencie pamiętnika czasowniki ...

- wyrażają życzenia, rozkaz
- powiadamiają o czymś
- wyrażają przypuszczenie, możliwość wykonania pod pewnym warunkiem

Różne sposoby oznaczenia czynności nazywamy **trybami**.

Czasowniki w formach osobowych mogą występować w trybach *oznajmującym (orzekającym), rozkazującym, przypuszczającym (warunkowym)*.

W trybie oznajmującym czasowniki informują o czynnościach, które się odbyły, odbywają lub będą odbywać, np. *biegam, biegłem, będę biegać*.

W trybie rozkazującym czasownik wyraża życzenie, polecenie, rozkaz, np. *biegnij*.

W trybie przypuszczającym czasownik wyraża możliwość wykonania czegoś pod pewnym warunkiem, np. *bieglibyśmy*.

W trybie oznajmującym czasowniki mają formy czasu.

W innych trybach form czasu nie rozróżniamy.

691. Ułóż i zapisz trzy zdania z czasownikiem *przeczytać* w trybie orzekającym, rozkazującym i przypuszczającym.

692. Uporządkuj książki na półkach młodszego rodzeństwa wiedząc, że na najwyższej znajdują się tytuły z czasownikami w trybie przypuszczającym, na środkowej – w trybie oznajmującym, a na najniższej – w trybie rozkazującym. Obok każdej książki wpisz numery: 1, 2, 3.

„Lessie, wróć”, „Dałabym Ci gwiazdkę z nieba”, „O psie, który jeździł koleją”, „Stoliczku, nakryj się”, „Chciałbym mieć skrzydła”, „Opowiedz mi bajkę”, „Tańczyły dwa Michały”, „Właził kotek na płotek”.

693. Z podanego tekstu wypisz po trzy przykłady na każdy tryb, określ osobę i liczbę czasownika.

W klasie przed dzwonkiem na lekcji panuje nerwowa atmosfera. Wszyscy siedzą już w ławkach i czekają na klasówkę z matematyki. Marion powtarza materiał. Gdyby tego nie zrobił, umiałby niewiele. Niektórzy wypominają sobie:

– Gdybyśmy uważali na lekcjach, zapamiętalibyśmy więcej, bez problemu rozwiązalibyśmy zadania.

Wchodzącego nauczyciela wita westchnieniem rozpaczy, a on z uśmiechem mówi:

– Zróbmy to, na co umówiliśmy się. Niech wszyscy uważają przy przepisywaniu z tablicy. Pierwsze zdanie zaczyna się od słowa „napisz”. Poważna sprawa taka klasówka.

694. Uzupełnij tabelę formami 2. osoby liczby pojedynczej.

Czasownik	tryb orzekający	tryb przypuszczający	tryb rozkazujący
wystąpić			
dekorować			
recytować			
pytać			
odpowiadać			

695. a) Podane zdania w trybie orzekającym przekształć na zdania w trybie rozkazującym. Orzeczenia zastąp formami trybu rozkazującego, a podmioty – wołaczem.

Janek pożycza mi tę książkę. Zuzia przeczyta ją swej młodszej siostrzyczce. Witek pomoże mi w matematyce. Krzysia powtarza tabliczkę mnożenia. Koleżanki i koledzy szanują podręczniki. Oddam podręczniki do biblioteki przy końcu roku szkolnego.

b) Odmień ustnie w czasie teraźniejszym w trybie orzekającym czasowniki:
pożyczyć, czytać.

696. Zmień w podanych zdaniach tryb orzekający na przypuszczający.

Chętnie przeczytam książkę o zabytkach Lwowa. Mogę się z niej dowiedzieć wiele interesujących rzeczy. Jeśli zdobędę taką książkę, zaproponuję ją też swoim kolegom. Potem na lekcji wychowawczej opowiem o najciekawszych zakątkach Lwowa w klasie.

697. a) Wypisz czasowniki w trybie oznajmującym.

Pingwinki małe, które o stałej porze tłumnie wychodzą na brzeg, by truchcikiem przemierzyć plażę i schronić się w bezpiecznej norze, stały się wielką turystyczną atrakcją. Na skalistej wysepce Philip Island, leżącej na południowy wschód od Melbourne, zbudowano amfiteatr, z którego można o zmroku obserwować wychodzące na brzeg grupy ptaków. To pingwinie centrum przynosi rocznie 100 mln zysku. Ekolodzy mają więc dodatkowy argument przemawiający za tym, by przy wyznaczaniu dróg wodnych i stref połowów omijać rejony zamieszkiwane przez te ptaki.

(Ewa Kołodziejek-Nieckula, „Wiedza i Życie”, kwiecień 2002)

b) Jaki tytuł nadałbyś temu artykułowi? Wybierz jedną propozycję spośród podanych i uzasadnij swój wybór.

Z życia pingwina małego;
Osobliwości w świecie przyrody;
Ratujmy pingwiny.

698. Wypisz czasowniki, w jakim trybie są użyte. Znajdź czasowniki użyte w znaczeniu przerośnym.

JESIEŃ

deszcze za oknem przelatują
kaształy pękają
podskakują

chłopcy ze szkoły biegną
z wesołym krzykiem
roztrzaskują wodę

bociany odleciały
tylko wróbel
nastroszony czarny

jak mały kominiarz
czeka na okruszyny
chleba słońca

wieczorem mgły się włóczą
po ulicach
.....
idzie zima

(T. Różewicz)

§ 50. Formy trybu przypuszczającego

699. a) Porównaj zdania:

Skoczę wyżej niż ty, gdy trochę potrenuję.

Skoczyłbym wyżej niż ty, gdybym trochę potrenował.

b) Czym różnią się treści obu zdań?

c) Jakiego trybu użyłeś w pierwszym zdaniu, a jakiego – w drugim?

700. a) Przepisz i uzupełnij zdania.

Gdybyś się przyłożył do nauki ...

... nie spóźnilibyśmy się na pociąg.

b) Co wyraża pierwsze zdanie w obu zdaniach złożonych?

701. Ułóż i zapisz po jednym zdaniu na podstawie wzoru, w których użyjesz trybu przypuszczającego w znaczeniu:

a) czynności możliwej pod pewnym warunkiem;

b) czynności, której ktoś sobie życzy.

Wzór: Zagrałbyś ze mną w szachy.

Dałbyś spokój. Widzisz, że odrabiam lekcje.

Za pomocą **trybu przypuszczającego** wypowiadamy się najczęściej o czynnościach i stanach, które rzeczywiście się nie dzieją, ale jak przypuszczamy – mogłyby się dziać, np. *Zrobiłbym to lepiej.*

Używając trybu przypuszczającego, często wymieniamy warunek, od którego zależy lub zależało spełnienie się czynności, np. *Napisałbym dobrze dyktando, gdybym się przygotował.*

Możemy także użyć trybu przypuszczającego dla oznaczenia czynności lub stanu, których sobie życzymy, np. *Chętnie poszedłbym z tobą na spacer.*

- Przyjrzyj się wzorom odmiany w trybie przypuszczającym.

Wzór odmiany czasowników w trybie przypuszczającym

Osoba	Liczba pojedyncza		
	Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki
1.	писаł- bym	писаła- bym	...
2.	писаł- byś	писаła- byś	...
3.	писаł- by	писаła- by	писаło- by
Osoba	Liczba mnoga		
	Rodzaj męskoosobowy	Rodzaj niemęskoosobowy	
1.	писали- byśmy	писаły- byśmy	
2.	писали- byście	писаły- byście	
3.	писали- by	писаły- by	

1. Jak odmieniają się czasowniki w trybie przypuszczającym?
2. W jakim czasie odmieniają się czasowniki tak samo?

702. Odmień w trybie przypuszczającym czasowniki: *zrobić, jeździć, chcieć*.

703. Odmień czasownik *przeczytać* w czasie przeszłym trybu orzekającego i w trybie przypuszczającym, uwzględniając formy rodzaju. Jakie cechy wspólne mają formy czasu przeszłego trybu orzekającego i formy trybu przypuszczającego? Jak tworzymy tryb przypuszczający?

Tryb przypuszczający ma budowę podobną do form czasu przeszłego. Formy trybu przypuszczającego tworzymy od 3. osoby czasu przeszłego za pomocą cząstek *-bym, -byś, -by, -byśmy, -byście*.

704. Przeczytaj następujące zdania. Zwróć uwagę na miejsce w zdaniu i pisownię końcówek czasownika w trybie przypuszczającym.

1. Chętnie przeczytałbym tę książkę. Chętnie bym przeczytał tę książkę. Tę książkę bym chętnie przeczytał.

2. Zrobić by to trzeba dzisiaj. To by trzeba zrobić dzisiaj. Zrobić to trzeba by dzisiaj.

3. Siew buraków cukrowych skończono by już tydzień temu, gdyby nie deszcz. Siew buraków cukrowych już by tydzień temu skończono, gdyby nie deszcz.

4. Uważajcie, abyście się podeptali trawników. Jakbym mógł wam pomóc, tobym pomógł.

Jakie miejsce w zdaniu może zajmować zakończenie form trybu przypuszczającego? Czy te zakończenia są ruchome? Jak piszemy te zakończenia z osobowymi formami czasowników? Jak piszemy je z formami nieosobowymi? Jak piszemy te zakończenia z innymi częściami mowy?

1. Zakończenia trybu przypuszczającego są ruchome. Mogą występować bezpośrednio po czasowniku i wtedy piszemy je łącznie z osobowymi formami czasownika, np. *zwyciężyłabym, zwyciężylibyśmy*.

2. Cząstki *-bym, -byś, -by, -byśmy, -byście* piszemy łącznie ze spójnikami, a także z wyrazami pełniącymi funkcję spójników, np. *Jakbyś znalazł czas, poszlibyśmy na spacer*.

3. Mogą występować przed czasownikiem po nieosobowych formach czasownika lub po innych częściach mowy i wtedy piszemy je zasadniczo rozdzielnie, np.

Wyjechać byś nie chciał?

Niechętnie bym ich odwiedził.

Tak by było najlepiej.

705. a) W tekście piosenki ludowej wskaż formy trybu przypuszczającego. Zwróć uwagę na miejsce cząstki *by* i na jej pisownię.

Gdybym ja to miała skrzydełka jak gąska,
poleciałabym ja za Jaśkiem do Śląska.
Leciałabym ponad gajem, leciała nad wodą,
szukałabym, gdzie to Jaśka srogie losy wiodą.
Przyleciałabym ja gąską do Jasiowej chatki
i pięknie bym spytała jego pani matki:
– Moja pani matko, będziesz długo zdrowa,
powiedzcie mi, proszę, gdzie się Jasiek chowa.

- b) Wytlumacz regułką pisownię cząstki *-bym*.
c) Przeczytaj głośno tekst, poprawnie akcentując formy trybu przypuszczającego.

706. a) Przepisz podane wyrazy, podkreślając sylaby akcentowane.
napisałabym, przeczytalibyśmy, przeczytalibyście

- b) Na jaką sylabę pada akcent w formach trybu przypuszczającego?

Poprawny akcent w formach trybu przypuszczającego pada na trzecią sylabę od końca w liczbie pojedynczej (wyjąwszy wypadki, kiedy forma jest dwusylabowa, np. *miałbym*) i w 3. osobie liczby mnogiej, a na czwartą sylabę od końca w 1. i 2. osobie liczby pojedynczej, np. **zrobiłbym**, **zrobilibyśmy**, **zrobilibyście**.

707. a) Wpisz w miejsce kropek cząstki *-bym*, *-byś*, *-by*, *-byśmy*, *-byście*.

Uczcie się. Słyszeliście to słowo już wiele, wiele razy. Chciał ..., że ... je sobie powtarzali jak można najczęściej. Ale nade wszystko ... chciał, że ... dokładnie zrozumieli, co znaczy uczyć się. Uczyć się to znaczy zrozumieć to, co się dookoła dzieje. Gdy ... mi powiedział, że szukasz wygody i zysku i że reszta nic cię nie obchodzi, musiał ... ci życzyć powodzenia i odejść w swoją drogę. Cóż ... nas bowiem wówczas łączyło. Gdy ... ja także miał szukać tylko swego zysku, może ... się pokłócili o te same zyski jak o kość dwa głodne psy. Lepiej idźmy wspólnie szukać lepszego jutra dla wszystkich.

(wg St. Thugutta)

- b) Jaka jest główna myśl tekstu?

- 708.** Przepisz podane niżej zdania i uzupełnij je podanymi w ramce formami trybu przypuszczającego. Ustnie uzasadnij pisownię zakończeń tego trybu.

powędrowałbym, zabrałbyś, poprawiłby, popływalibyśmy,
pozostałby, chciałbyś, oderwałoby, siedziałyby, chodzilibyśmy,
wzięlibyście, tęskniłybyście, czekałoby, złapałyby

Może ... mnie ze sobą. ... na koniec świata. Za nic nie ... w domu. ... taką przyjaciółkę? ... tylko nad książkami. Nawet trzęsienie ziemi nie ... jej od lektury. Często ... na spacer. ... go w obroty, na pewno ... w nauce. ... stale za domem. ... po jeziorze. Za długo ... na ciebie. Przez was Wanda i Gosia ... dwoje.

- 709.** Przeczytaj podane niżej zdania. Wypisz wyróżnione formy trybu przypuszczającego. Powiedz, po jakich częściach mowy one występują, a następnie przepisz i uzupełnij następujące zdania.

Cząstki *-bym, -byś, -by, -byśmy, -byście* po nieosobowych formach czasownika i po innych częściach mowy piszemy

Piesz *byśmy* dotarli szybciej niż tym samochodem. *W szkole* *byś* się tak nie ubrudził. *Żałować* *byście* nie musieli. *W dobrym* *by* postawili miejscu nowy dom. *W najpiękniejszym* *by* ją posadzić wazoniku. *We troje* *byście* łatwiej pokonali trudności.

- 710.** Przepisz tekst, dopisując umieszczone w nawiasach końcówki form trybu przypuszczającego łącznie lub oddzielnie.

Romek bardzo (by) chciał pojechać do Kijowa. Poznał (by) wreszcie stolicę naszej Ojczyzny. Bardzo (by) pragnął zobaczyć metro i przejechać się ruchomymi schodami. Chciał (by) zwiedzić Chreszczatyk, Plac Niepodległości i zobaczyć Dniepr. Zobaczyć (by) chciał także Kijów z góry. Zwiedził (by) całe miasto, gdy (by) tylko udało mu się urzeczywistnić swoje marzenie.

- 711.** Przetłumacz, zapisz po polsku. Podkreśl czasowniki w trybie przypuszczającym.

Людина завжди потребує когось, кому б могла вилити своє горе і відвести душу (*В. Козаченко*). Коли б знав чоловік, що доля готує йому, ... тоді б десятою дорогою обминав непевні стежки (*М. Стельмах*). Здається, гори перевертав би й не чув би втоми (*М. Коцюбинський*). Якби вдалося моє велике діло, я б утішилася щастям перемоги (*Леся Українка*).

- 712.** Przepisz, zmierzając tryb przypuszczający na orzekający.

Po ciekawej audycji radiowej na temat wyboru zawodu uczniowie z naszej klasy zaczęli się zastanawiać, kim chcieliby być w przyszłości.

Jurek na przykład pragnąłby zostać architektem. Budowałby śliczne i wygodne domy, w których wszystkim byłoby przyjemnie mieszkać. Piotruś chciałby wstąpić do marynarki handlowej. Odbynałby dalekie podróże, zwiedziłby ciekawe kraje, poznawałby różnych ludzi. Darek chciałby zostać lotnikiem. Basia chciałaby się poświęcić zawodowi lekarskiemu.

713. Dopisz cząstki *-bym, -byś, -by* razem lub osobno. Ustnie wytłumacz ich pisownie.

Jeździł (bym) na nartach, gdy (by) była zima. Kąpał (bym) się w rzece, gdy (by) było lato. Zbierał (bym) kasztany, gdy (by) była jesień. Wiosną (bym) poszedł na długi spacer, nazrywał (bym) bazi. Wszystko to zrobił (bym), jeśli (by) w końcu zapanowała jakoś określana pogoda. Było (by) ciepło lub zimno, słonecznie lub pochmurno. Tymczasem pada i pada deszcz. Zanim (bym) gdziekolwiek poszedł, przemókł (bym) do ostatniej suchej nitki.

714. Napisz mini wypracowanie: „Gdybym był czarodziejem”.

§ 51. Tryb rozkazujący

715. a) Przeczytaj wiersz. Określ jego temat i myśl przewodnią.

DO ANIOŁA STRÓŻA

Aniele Stróżu, pod skrzydłem dużym
daj schronić się!
Strzeż dniem i nocą, nawet gdy psocą
pogody złe.

Aniele Stróżu, ochroń przed burzą,
niedobrym snem.
A czarne koty skrzydeł łopotem
przeganiaj precz.

Aniele Boży, nim się otworzą
najdalsze drzwi,
prowadź po ścieżkach, gdzie zło
nie mieszka,
gdzie lichy śpi.

Aniele Stróżu, nie żałuj trudu,
stój przy mnie wciąż.
Lub ze spokojem sielskim, anielskim
nade mną krąż.

(D. Zabrodzka)

b) Jakie to są zdania ze względu na cel wypowiedzi? Co oznaczają w tych zdaniach czasowniki?

Za pomocą **trybu rozkazującego** wyrażamy rozkaz, życzenie, prośbę.

W trybie rozkazującym nie używamy formy pierwszej osoby liczby pojedynczej.

Trzecia osoba liczby pojedynczej i mnogiej ma formy złożone, które składają się z wyrazu *niech* i z form trzeciej osoby czasu teraźniejszego w trybie orzekającym.

Odmiana czasowników w trybie rozkazującym

Osoba	Liczba pojedyncza	Osoba	Liczba mnoga
1.	–	1.	<i>czytaj-my</i>
2.	<i>czytaj</i>	2.	<i>czytaj-cie</i>
3.	<i>niech czyta</i>	3.	<i>niech czytają</i>

716. Odmień przez liczby i osoby w trybie rozkazującym czasowniki:

siedzieć, jeść, liczyć.

717. Zastanów się, dlaczego nie używamy form 1. osoby liczby pojedynczej trybu rozkazującego?

718. Utwórz i zapisz formy 2. osoby liczby pojedynczej i mnogiej trybu rozkazującego czasowników:

być, wezwać, pociągać, dźwignąć.

719. Przepisz podane zdania, wstawiając w wykropkowane miejsca formy trybu rozkazującego.

Powiedziałem Frankowi, żeby zwrócił książki do biblioteki. Powiedziałem Frankowi: „... książki do biblioteki”. Nauczyciel powiedział pani Kowalskiej, żeby Janek przychodził punktualnie do szkoły. „... Janek ... punktualnie do szkoły” – powiedział nauczyciel pani Kowalskiej.

720. a) Przeczytaj podany tekst, wyrażając za pomocą intonacji rozkaz, żądanie, prośbę.

Ucz się chodzić prosto. Nie trzymaj rąk w kieszeniach, bo to nieładnie. Jeżeli coś niesiesz, staraj się trzymać pakunek to w jednej ręce, to w drugiej.

Gdy wychodzisz z domu, przyjrzyj się w lustrze, czy wszystko masz w porządku.

Gdy przychodzisz do szkoły, wytrzyj obuwie, zdejm kurtkę, czapkę, przyglądź włosy, popraw ubranie. W ławce siedź prosto, nie garb się.

Podczas jedzenia nie opieraj łokci na stole. Jedz spokojnie, nie śpiesz się. Dobrze przeżywaj jedzenie, nie mlaskaj, nie rozmawiaj z pełnymi

ustami. Nie zostawiaj jedzenia na talerzu. Ucz się posługiwać widelcem i nożem. Nie nabieraj potraw z ogólnego półmiska czy wazy swoją łyżką. W czasie jedzenia nie czytaj i nie rozmawiaj.

- b) O czym dowiedziałeś się z powyższego tekstu?
- c) Po co potrzebne ci są powyższe uwagi?
- d) Czy przestrzegasz tych rad?

721. Przepisz podany tekst, zastępując umieszczone w nawiasie bezokoliczniki odpowiednimi formami trybu rozkazującego.

(Napisać) krótkie opowiadanie o waszym ulubionym zajęciu. (Przypomnieć) sobie, czym się najchętniej zajmujecie w wolnych chwilach. Gdy zbierzecie materiał do opowiadania, (ułożyć) plan, (odrzuć) wszystko niepotrzebne. Gdy napiszecie w brulionie, uważnie (sprawdzić) to, coście napisali. (Nie spieszyć się)! (Przeczytać) głośno swoje opowiadanie, (zaznaczyć) na marginesie błędy i przeoczenia, (poprawić) je i (uzupełnić) opowiadanie. Teraz możecie je przepisać na czysto.

722. Kierując się powyższymi wskazówkami, napisz wypracowanie „Moje ulubione zajęcie”.

723. a) Powiedz, czym różnią się podane zdania.

Oddaj mi książkę!
Bądź łaskaw oddać mi książkę.

b) Co możemy wyrazić za pomocą trybu rozkazującego?

724. Ułóż cztery zdania z czasownikami w trybie rozkazującym: dwa z czasownikami, za pomocą których wyrazisz prośbę.

725. Wpisz poprawne formy 2. os. lp. trybu rozkazującego podanych czasowników.

zdziać, trzymać się, ogolić się, wąpić

726. Przeczytaj podane zdania zawierające rozkaz. W jakiej formie są użyte w nich czasowniki?

1. Nie jeździć na rowerze po chodniku! Nie biegać po ulicach! Nie wyskakiwać z jadącego tramwaju! Uważać na ulicy!

2. Lepiej byś milczał. Pobawiłybyście się trochę. Zaśpiewalibyśmy piosenkę.

3. Nie depcz trawników! Nie niszcz mienia społecznego! Siedźcie cicho! Gdy wchodzisz do mieszkania, zdejm czapkę.

?

1. W których zdaniach czasownik oznacza kategorię rozkaz, a w których – prośbę lub radę?
2. Czy tylko za pomocą form trybu rozkazującego możemy wyrazić rozkaz, żądanie, prośbę?
3. Przepisz powyższe zdania, zastępując bezokoliczniki i tryb przypuszczający odpowiednimi formami trybu rozkazującego, a tryb rozkazujący – formami trybu przypuszczającego lub formami bezokolicznika.

727. Ułóż dwa ostrzeżenia:

- napis na tablicy, którą trzeba ustawić nad rzeką;
- wypowiedź kogoś starszego zwróconą do dzieci.

728. Przeczytaj tekst. Jaki on ma charakter? Do czego on namawia? Ułóż ustnie tekst o ochronie środowiska na podstawie niżej umieszczonego tekstu, używając trybu orzekającego.

Wołanie zdegradowanego środowiska do człowieka miłośnika przyrody.

- Dbaj o każde drzewo, o każdy skrawek trawnika.
- Walcz z bezmyślnym wycinaniem drzew i wypalaniem traw.
- Usuń składowiska śmieci. Sprzątnij z kolegami okolicę zaśmieconą przez mieszkańców. Wasz przykład zmieni ich stosunek do przyrody.
- Zajmij się zbiórką surowców wtórnych.
- Nie pozwól, by dozorca lub sąsiad stosowali sól przeciw gołodzi. Sól niszczy rośliny.

XIII. Kształcenie językowe. Uczymy się notować

Zawsze wtedy, gdy sporządzacie notatki, macie przed sobą określony cel. Notatki w waszych zeszytach przeznaczone są przede wszystkim dla was, wy z nich przecież korzystacie. Często jednak w czasie lekcji zadajecie pytanie: „Proszę nauczyciela, a to pisać?” Starajcie się sami odpowiadać sobie na takie pytania.

Robiąc notatki, pamiętajcie o następujących zasadach:

1. Notujemy wiadomości, które są: a) ważne, b) trudne do zapamiętania, c) nie podane ani w podręczniku, ani w zeszytcie.
2. Nie ufajmy za bardzo swojej pamięci.
3. Notujmy tak, aby notatki pomagały nam w zrozumieniu szczególnie trudnych zagadnień.
4. Posługujmy się w notatkach krótkimi zdaniami. Notujmy krótko i zwięźle.
5. Prowadź notatki czytelnie.
6. Robiąc notatki, korzystaj z tekstu, na podstawie którego się opierasz.

1. Opowiedz, jak trzeba robić notatki.
2. Zrób w zeszytcie notatki dotyczące treści przeczytanych książek.

729. Przeczytaj tekst, potem wykonaj ćwiczenia.

STOSOWANIE FORMUŁ GRZECZNOŚCIOWYCH

W dialogach, a także w listach często stosujemy różne formuły grzecznościowe. Ich użycie świadczy o dobrym wychowaniu mówiącego lub piszącego. Są one również wyrazem szacunku dla współ rozmówcy czy adresata. Dzięki formułom grzecznościowym łagodzimy odmowę (np.: *Bardzo przepraszam, ale niestety nie potrafię tego zrobić*), wyrażenie odmiennego poglądu (np.: *Pozwolę sobie zauważyć, że mam w tej sprawie nieco inne zdanie*), czynimy bardziej przekonującymi przeproszenia, tłumaczenia się, prośby, polecenia itp.

Formuły grzecznościowe wyrażające prośby, życzenia, polecenia stosujemy często w połączeniu z czasownikami w formie trybu rozkazującego lub zastępujemy nimi te formy (np.: zamiast *Oddaj mi książkę* możemy powiedzieć *Proszę mi oddać książkę*).

a) Podane formuły grzecznościowe ułóż w czterech grupach:

- 1) odmowa; 2) wyrażenie odmiennego poglądu;
- 3) przeproszenie, tłumaczenie się; 4) prośba, polecenie.

Czy nie zdaje ci się jednak, że Przykro mi, ale niestety nie mogę
Czy nie mógłbyś Wybacz, że Chciałam cię prosić, żebyś był tak dobry i Nie gniewaj się, że ..., ale Chciałem cię prosić, żebyś
Byłabym ci bardzo wdzięczna, gdybyś Daruj, ale mam inne zdanie
Czy byłbyś tak dobry Poproszę o Pozwolę sobie zwrócić uwagę, że

b) Napisz kilka zdań z formułami grzecznościowymi zawierającymi:

- 1) prośbę o informację;
- 2) przytaknięcie, zgodę z czyjąś opinią;
- 3) wyrażenie własnego zdania;
- 4) podziękowanie.

c) Zapisz kilka formuł grzecznościowych używanych w listach.

730. Przepisz podane zdania, zastępując w nich tryb rozkazujący formami grzecznościowymi.

Przyjdź do mnie rano. Pomóż mi rozwiązać zadanie. Jolu, opowiedz mi o swoich wakacjach. Poczekajcie chwileczkę. Nie śpieszcie się tak.

731. Przekształć poniższe nieuprzejme wypowiedzi, zachowując ich treść, ale zmieniając formy na uprzejme.

Nie chce mi się! Ani mi się śni!
Co ty wygadujesz?
Kłamczuch z ciebie!
Zmiataj stąd! Ale już!
Zabieraj z mojej ławki swoje książki!
Wymyj te brudne łapska!

732. Przeczytaj przepis na babkę marmurkową. Zamień bezkoliczniki na czasowniki w trybie rozkazującym.

Mąkę wymieszać z proszkiem do pieczenia. 5 jajek utrzeć z 1/2 szklanką cukru i 3/5 kostki margaryny. Białka ubić na sztywną pianę. Dodać do puszystej masy 1/2 szklanki mąki pszennej, olejek cytrynowy. Ciasto podzielić na 2 części, do jednej dodać 3 łyżki kakao wymieszane z 1 łyżką cukru. Obie warstwy wyłożyć do formy i lekko wymieszać. Wstawić do nagrzanego piekarnika i piec około 50 minut. Ostudzone ciasto posypać cukrem pudrem.

733. Z podanych wyrazów ułóż zdania rozkazujące.

- zły, wystrzegać się, towarzystwo, stale
- szkolny, przestrzegać, regulamin, zawsze
- domowy, odrobić, praca, teraz

734. Zastosuj czasowniki w 2. osobie trybu rozkazującego.

Wzór: (Powziąć) Poweźmij decyzję.

(Uświadomić) mu grożące niebezpieczeństwo. Najpierw (załatwić) formalności. (Mieć) oczy otwarte. (Mówić) w swoim imieniu. (Nie łamać) sobie tym głowy. (Tworzyć) z wyobraźni. (Zdjąć) mi kamień z serca. Zawsze (szanować) cudze poglądy.

§ 52. Formy nieosobowe czasowników

735. a) Przeczytaj podane zdania. Wskaż w każdym orzeczeniu. Czy te zdania mają podmioty? Czy można je uzupełnić podmiotami?

1. Słychać muzykę i śpiew. Już czuć tchnienie wiosny. Za rzeką widać las.

2. Mówiono o tym na spotkaniu. W mieście otwarto nowy sklep. Przyjęto doń wielu sprzedawców.

b) Za pomocą jakiej formy czasownika jest wyrażone orzeczenie w pierwszej grupie zdań?

c) Czy mają formy osobowe wyrazy *mówiono*, *otwarto*, *przyjęto*?

Wśród form czasownika wyróżniamy **formy osobowe i nieosobowe**. Formy osobowe odmieniają się przez osoby, formy nieosobowe odmieniają się przez przypadki lub są nieodmienne.

Do form nieosobowych należą bezokoliczniki, formy na **-no**, **-to** oraz **imiesłowy przysłówkowe**.

Np. *Zbliżano się do lasu. Ścięto drzewa. Słychać śpiew ptaków.*

736. Przeczytaj wiersz, podkreśl bezokoliczniki, zwróć uwagę na ich zakończenie. Na jakie pytania odpowiadają?

W dżungli nad rzeką Bramaputrą
żył tygrys groźny szalenie,
ale który codziennie
każdą czynność odkładał na jutro.
Chciał wyczyścić wspaniałe futro,
lecz pomyślał: „Po co dziś, jeśli mogę jutro”.
Chciał pohuścić się na lianie,
chciał coś schrupać na śniadanie,
chciał koncertu cykad wysłuchać,
chciał uśmiechnąć się od ucha do ucha,
chciał w dżungli spotkać kogoś,
chciał złapać własny ogon,
chciał w słońku opalić plecy,
chciał zdrzemnąć się, bo sen go zmorzył,
chciał tysiąc innych rzeczy
i wszystko na jutro przełożyć.

Bezokolicznik – to forma czasownika oznaczająca czynność lub stan bez określenia osoby, liczby, stanu. Odpowiadają na pytanie *co robić? co zrobić?*, np. *jechać, stać, biec*.

737. Podkreśl końcówki bezokoliczników.

Wozić, mrozić, parzyć, marzyć, słyszeć, zatrzeć, nieść, kłaść, prząść, gryźć, wieźć, móc, tłuc, rwać, gnać.

1. Zakończenia **-ić, -yć** w bezokoliczniku piszemy wtedy, gdy czasowniki w 3. osobie lp. czasu przeszłego kończą się na **-ił, -ył**.

Np.: *palit – palić, wierzył – wierzyć*.

2. Zakończenie **-eć** piszemy wtedy, kiedy czasowniki w 3. os. lp. czasu przeszłego kończą się na **-ał, -arł**.

Np.: *zatarł – zatrzeć, słyszał – słyszeć*.

3. Zakończenie **-ść** w bezokoliczniku piszemy wtedy, kiedy temat tych czasowników kończy się na spółgłoskę **s, t, d**.

Np.: *nieść – nios-ę, gnieść – gniot-ę, kłaść – kład-ę*.

4. Zakończenie **-źć** w bezokoliczniku piszemy wtedy, kiedy temat tych czasowników kończy się na spółgłoskę **z**.

Np.: *gryźć – gryz-ę, przyleźć – przylez-ę*.

5. Zakończenie **-c** w bezokoliczniku mają czasowniki, których temat kończy się na spółgłoskę **k** lub **g**.

Np.: *móc – mog-ę, tłuc – stłuk-ę*.

6. Niektóre czasowniki mają w bezokoliczniku zakończenie **-ać** lub **-ąć**.

Np.: *rwać, wziąć, gnać, płynąć, stać, zapiąć*

738. Przepisz podane bezokoliczniki – osobno z zakończeniem **-ść**, osobno z **-yć**, osobno z **-eć**. Dopisz formy uzasadniające ich pisownię.

Grozić, szerzyć, nosić, topić, skrzywić, chcieć, mierzyć, tańczyć, skoczyć, lecieć, grzmieć, zdrzeć, mylić, kroczyć, mieć.

739. Przepisz podane w ramce bezokoliczniki – w jednej grupie z zakończeniem **-ść**, w drugiej z **-źć**. Dopisz formy uzasadniające ich pisownię.

spaść, wyjść, pójść, obejść, bóść, leźć,
wygryźć, dowieźć, zawieźć, doleźć

740. Przepisz zwroty, podkreśl bezokoliczniki z zakończeniem -c. Uzasadnij ich pisownię.

Wzór: strzec jak oka w głowie – strzegę.

Piec gruszki w popiele; rzec raz, a mądrze; wlec się noga za nogą;
móc sobie pozwolić na odpoczynek; zapobiec kłótni.

741. Przepisz podane zwroty i uzupełnij zakończeniami zwroty i uzupełnij zakończeniami bezokoliczników: -ić, -yc, -eć.

Szkol.. kadreę, trop.. zwierzynę, rozb.. namiot, powal.. niedźwiedzia,
posadz.. kwiaty, poucz.. dziecko, przeb.. granicę, przeciąż.. łódź, zasz..
spódnicę, przebol.. stratę, przedrz.. się przez gęstwinię, przewidzi.. koniec.

742. Przepisz podane niżej wyrazy i dopisz odpowiednie bezokoliczniki z ramki. Podkreśl zakończenia.

grać, prać, rozwiązać, zmasać, tonąć, piąć się, przelać, pisać,
nadać, zrywać, stanąć, miąć, nagiąć się, płynąć, palnąć, przejąć

... na skrzydłach, ... sok do butelki, ... bieliznę, ... wypracowanie, ... po
uszy u długach, ... w górę, ... jak wryty, ... czapkę w rękę, ... zagadkę, ...
imię, ... winę, ... kwiaty, ... do otoczenia, ... pod prąd, ... głupstwo, ... władzę.

743. Przepisz podane niżej zdania i równoważniki zdań. Uzupełnij odpowiednimi zakończeniami bezokoliczników. Przypomnij sobie, co nazywamy równoważnikiem zdania.

Chci.. to móc; ran.. to jeszcze nie zab..; stan.. przy drzwiach; włoż..
klucz, przekręc.. i zamkn..; radzono mu wyjeh.. i odpocz..; odej.. czy
pozost..? Jeszcze się ucz.. czy już odpocz..?

744. Przetłumacz na język polski. Podkreśl bezokoliczniki.

Вмій пожартувати, та знай, коли перестати. Умій сказати, умій і
замовчати. Вік прожити – не поле перейти. Щоб довго жити, треба
працю любити. Тяжко заробити, але легко загубити. Добре того вчити,
хто хоче все знати. М'яко стелити, та жорстко спати. (*Нар. творчість*)

745. Określ formy czasowników w podanym tekście.

– Teraz, póki wilki się nie odezwą, to będzie cicho – pomyślał Zbyszko.
Żałował jednak, że nie wziął kuszy, mógłby bowiem z łatwością położyć
dzika lub łosia. Tymczasem od strony błota dochodziły jeszcze czas jakiś
odgłosy podobne do ciężkiego stękania i poświstywania. [...] Zbyszko
nie obawiał się dzikich zwierząt – myślał natomiast z pewnym niepoko-
jem o siłach nieczystych i rad też był, gdy owe gwary wreszcie umilkły.

(*H. Sienkiewicz „Krzyżacy”*)

746. Wypisz orzeczenie, określ ich rodzaj.

Słowo *Biblia* przyjęto od wyrazu greckiego *biblios*. *Biblia* jest księgą niezwykłą.

Pierwsza księga była z kamienia. Pismo sprowadzono więc do najmniejszej ilości znaków. Potem pojawiły się księgi zwijane ze skór zwierząt.

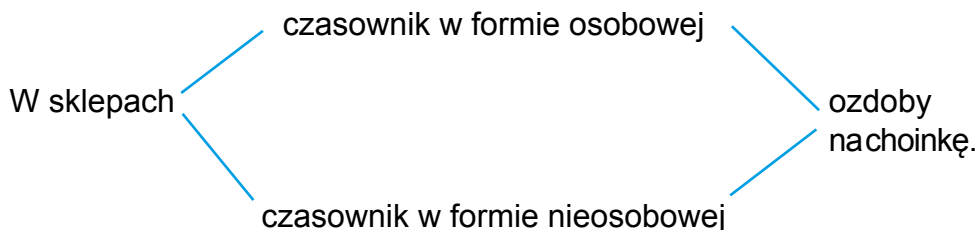
Słowa *Biblij* tłumaczono na wszystkie języki świata. Do słów *Biblij* najwięksi muzycy komponowali muzykę. Obrazy biblijne stały się tematem dla największych malarzy świata.

O tej jednej książce napisano niezliczenie wiele ksiąg.

Długo, długo *Biblia* powstawała. Długo ją też trzeba czytać. Nieraz ludziom nie wystarcza na to całego życia.

(wg A. Kamińskiej „Książka nad książkami”)

747. Ułóż dwa zdania według podanego wzoru, wstawiając różne rodzaje orzeczenia, wyrażonego czasownikiem *sprzedawać*.

748. Na podstawie podanych zdań powiedz, jakimi formami czasowników można wyrazić rozkaz lub prośbę i jakie dostrzegasz różnice znaczeniowe spowodowane użyciem tych form.

Iść i nie gadać!

Jesz kolację i kładziesz się spać, nie będziesz czytać po nocy.

Wyjdź na podwórko i pograj z kolegami w piłkę.

Przyniósłbyś mi wodę mineralną.

Zrobiłbyś wreszcie porządek na swojej półce.

Wynosić się stąd!

749. a) Wypisz najpierw zdania, w którym orzeczeniem jest osobowa forma czasownika, a potem zdania z nieosobowymi formami.

Drwali ścięli stare sosny. Ścięto stare sosny. Rozpalono ognisko, pieczono ziemniaki i kiełbaski. Młodzież śpiewała. Wreszcie trzeba gasić i iść spać.

b) Czy w zdaniach, w których orzeczeniem jest forma na *-no*, *-to*, jest wymieniony wykonawca czynności?

Formy na **-no**, **-to** nazywają się formami bezosobowymi, gdyż przy nich nie wymienia się osoby wykonującej czynność lub znajdujący się w jakimś stanie.

750. a) Przepisz podane zdania, zastępując formy na *-no*, *-to* osobowymi formami czasownika.

W szkole wykonano wszystkie prace remontowe. Otwarto nowe klasy. W pracowni komputerowej umieszczono nowe komputery.

b) Formy osobowe czasownika zastąp formami na *-no*, *-to*.

Najlepsi uczniowie zostali nagrodzeni dyplomami i książkami. Zorganizowaliśmy dla nich wycieczkę za miasto. Przygotowaliśmy się do tej wycieczki bardzo starannie.

751. a) Utwórz od podanych bezokoliczników nieosobowe formy zakończone na *-no*, *-to*.

Wzór: rozszerzyć – rozszerzono,
wybić – wybito.

Wybrać, rozlać, powiedzieć, kupić, wypić, wybuchnąć, zająć, wykrzyknąć.

b) Z trzema nowo utworzonymi wyrazami ułóż zdania.

§ 53. Pisownia *nie* z czasownikami

752. Przeczytaj tekst, zwróć uwagę na pisownię partykuły *nie* z czasownikiem.

SKOWRONKI

Zima się jeszcze nie skończyła, jeszcze nie zaczął się marzec, a już przyleciały do wsi pierwsze zwiastuny wiosny – szare skowronki. Przyleciały w taki brzydki dzień lutowy, że nawet nikt nie spostrzegł ich przybycia. Skowronki nie czuły głodu ani chłodu, nie trapiły ich troski o słotne i mroźne jutro. Wiedziały, że wkrótce zabłyśnie słońce, radowały się więc i śpiewały.

(wg A. Lewickiej)

Partykułę **nie** piszemy rozdzielnie z czasownikami oraz z wyrazami występującymi w znaczeniu czasownikowym, np. *nie poszedłem*, *nie mają*, *nie chcieliby*; *nie wypada (krzyczeć)*, *nie należy (kłamać)*, *nie powinno się (podpowiadać)*, *nie trzeba*, *nie warto*, *nie wolno*, *nie wiadomo*.

Wyjątki stanowią czasowniki, których bez **nie** nie używamy: *niepokoić*, *niewolić*, *niedomagać*, *nienawidzić*, *niedowidzieć*, *niecierpliwic*.

753. a) Napisz poprawnie czasowniki w następujących porzekadłach.

(Nie) obmawiaj nikogo, (nie) będą ciebie obmawiali. Cnota chwały (nie) potrzebuje. (Nie) nuć triumfu przed bitwą. Jak się bieda uczepi, to ją i kijem (nie) odpędzisz. (Nie) ufaj takiemu, co (nie) dotrzymuje słowa.

b) Wytłumacz dowolne porzekadło.

754. Do podanych czasowników dopisz synonimy. Podkreśl partykułę *nie* i wytłumacz jej pisownię.

Wzór: niedomagać – chorować.

Niedomagać, niewolić, niepokoić, niedostawać, niecierpliwić się, nienawidzić.

W czasownikach takich jak: *niepokoić, nienawidzić, niedowidzieć, niewolić, niedomagać, niedostawać, niedołączyć, niepodobna* piszemy **nie** łącznie, bo nie stanowią one przeczenia.

755. a) Wybierz odpowiednie z wyżej wymienionych czasowników i uzupełnij nimi tekst.

Moja ciocia od pewnego czasu Często boła ją oczy, po prostu Wszyscy o nią się ..., wiedząc o tym, że tak lubi szydełkować. Codziennie ją odwiedzamy, ciągle wymyślamy jej jakieś nowe zajęcie, ale ... nam już pomysłów. W końcu trzeba będzie się zwrócić po poradę do specjalisty, bo ... tak dalej żyć. Może odpowiednie szkła rozwiążą nasz wspólny problem.

b) Do podkreślonych wyrazów dobierz synonimy.

756. a) Przeczytaj tekst. Określ styl wypowiedzi. Objasnij pisownię *nie* z czasownikami.

Rzucił drzewo i w dwóch susach przypadł do brata.

– Co się stało? – spytał przestraszony.

– Upadłem na jakąś blachę.

– Nie potrzebujesz kłamać. Całą twarz masz okopconą. Nie wrzeszcz tak, bo mocniej krwawi.

– Nie macie bandaża? – spytała Halina. – Ja przyniosę – powiedziała i pobiegła co tchu.

– Tadziu, już więcej nie będę. Nie chciałem. Chłopaki mnie namówili. Nie gniewasz się już na mnie?

– Nawet nie wiesz, jak bardzo się przestraszyłem.

– Nic ci nie grozi – rzucił Tadek.

W tym momencie usłyszeli głos Haliny.

– Mam bandaż – rzekła.

(J. Szczygieł)

b) Wyobraź sobie okoliczności dialogu. Zapisz te okoliczności w formie opowiadania, przekazując uczucia mówiących.

757. Przepisz, otwierając nawiasy.

Przed wycieczką nauczycielka poleciła: (nie) niszczyć roślinności, (nie) deptać trawników, (nie) zrywać kwiatów, (nie) łamać gałązek, (nie) karmić wiewiórek cukierkami, (nie) zachowywać się głośno.

758. Przepisz, dopisz zamiast kropek zaprzeczone czasowniki z ramki.

nie miał, nie umiem, nie jadł, nie lękam się, nie wyjadę, nie spała,
nie obraziliśmy się, nie zagraża, nie zdążyliście, nie znałeś

... nadziei, ... cały dzień, ... całą noc, ... grać na skrzypcach, ... o ciebie, ... z domu, ... otoczeniu, ... nikogo, ... na pociąg, ... litości.

759. Przepisz podane niżej zwroty. Podkreśl przeczenie *nie* z bezokolicznikami, a następnie przepisz i uzupełnij zdanie.

nie dogrzewać mieszkań, nie domykać drzwi, nie dotykać eksponatów, nie zazdrościć kolegom, nie zaciągać długów, nie drażnić zwierząt, nie spostrzegać błędów, nie dorównywać innym, nie znać reguł, nie rościć pretensji.

Nie z bezokolicznikami piszemy ...

760. Z podanych niżej przysłów i zdań wypisz w jednej grupie czasowniki pisane z *nie* rozdzielnie, w drugiej czasowniki pisane wyjątkowo z *nie* łącznie.

Nie wywołuj wilka z lasu.

Nie budź licha, kiedy śpi.

Z żartami jak z solą, nie przesadz, bo zabolą.

Nie mów: hop! dopóki nie przeskoczysz.

Nie chciałbym dziś odpowiadać z gramatyki.

Korty nie zostały posprzątane.

Czasownik *niepokoić* został utworzony od rzeczownika *niepokój*, a *niewolić* – od rzeczownika *niewola*. Niedomagał od dłuższego czasu, ale chodził do szkoły. Nienawidził wroga z całego serca. Niedowidział wprawdzie, ale oglądał filmy w telewizji.

761. Zmień podane zdania na przeczące. W jakim przypadku trzeba postawić wyróżnione rzeczowniki? Przepisz po ćwiczeniu następujące zdania:

Przy zaprzeczonych czasownikach rzeczownik stawiamy w ...

Dzieci zobaczyły na drzewie *wiewiórkę*. *Ojciec* jest w domu. Janek zrobił w dyktandzie *błąd*. Dziewczynka nakarmiła *ptaszki*. Grześ złamał *gałąź*. Słońce nagrzało *wodę*.

762. a) Podkreśl czasowniki z *nie*, wytłumacz ustnie ich pisownię.

SZANUJCIE WZROK

Szanujcie oczy i zapamiętajcie sobie następujące przestrogi:

Nie trzyjcie i nie dotykajcie oczu brudnymi rękami.

Nie czytajcie, nie piszcie i nie szyjcie o zmroku.

Przy pisaniu i czytaniu nie trzymajcie książki lub zeszytu ani zbyt blisko, ani zbyt daleko od oczu.

Nie wpatrujcie się w słońce, ogień lub rażące światło.

(wg Z. Perkowskiej)

b) W jakim trybie użyte są czasowniki?

763. Zredaguj w formie zakazów przepisy obowiązujące zwiedzających muzea.

764. Zredaguj krótkie opowiadanie na jeden z podanych tematów. Użyj czasowników z przeczeniem *nie*. Jakiego rodzaju to będzie opowiadanie?

Nie lubię poniedziałku

Pechowy dzień

Niefortunne zajście

765. Przetłumacz tekst na język polski. Zwróć uwagę na pisownię partykuły *nie* z czasownikami w języku polskim i ukraińskim.

Не радуйся чужому лихові (*Нар. творчість*). Добре тому багатому: його люди знають, а зо мною зустрічаються – мов недобачають (*Т. Шевченко*). Не будь упертим, а будь відвертим (*Нар. творчість*). Тарас заглибився в малювання і зовсім не помічав, що сьогодні він не один (*О. Ільченко*). Хто нічого не робить, той ніколи не має часу (*Нар. творчість*). Не кивай на сусіда, коли сам спиш до обіду (*Нар. творчість*).

§ 54. Tworzenie czasowników

766. Zestaw podane wyrazy podstawowe i pochodne, odpowiedz na pytania:

pisać – napisać

robić – dorobić

drobić – nadrobić

jechać – nadjechać

rysować – obrysować

szyć – przyszyć

kiwać – kiwnąć

krzyżeć – krzyknać

chory – chorować

dwoje – dwoić

biały – bielić

wąski – zwęzić

?

Od jakich części mowy tworzymy czasowniki? W jaki sposób tworzymy czasowniki od czasowników oraz od innych części mowy? Zapisz odpowiednią regułę.

767. Od jakich wyrazów podstawowych i w jaki sposób powstały podane czasowniki? Wpisz je do tabelki według wzoru.

Czasownik	Wyraz podstawowy	Podstawa słowotwórcza	Formant
wychodzić	chodzić	-chodzić	wy-
chmurzyć	chmura	chmurz-	-yć

Wychodzić, chmurzyć, rozszerzyć, polepszać, wykupić, wylecieć, wsiąść, wziąć, wzmocnić, fotografować, niewolić, nauczyć, zmajstrować, złąknąć się.

768. Od podanych rzeczowników i przymiotników utwórz czasowniki. Podkreśl formanty.

Zima, burza, ster, majster, długi, mniejszy, krótki, słaby, mocny, zielony, czarny.

769. Od podanych czasowników utwórz nowe za pomocą przedrostków z-, s-, ś-. Przypomnij sobie pisownię tych przedrostków.

Pakować, czerstwieć, fotografować, fałdować, tracić, tworzyć, chodzić, karcieć, kłamać, czesać, chować, robić, walić, budować, ciemnieć, pić, hańbić, heblować.

770. Przepisz zwroty wyrazowe. Podkreśl przedrostki. Kiedy je piszemy? Z trzema dowolnymi zwrotami ułóż zdania.

Zstąpić na ziemię, zsunąć zasłony, zsyłać szczęście, zsiadać z konia, zszyć worek, zsumować wydatki, zsychał się chleb, zsypać zboże do worków.

771. a) Od podanych czasowników utwórz nowe czasowniki za pomocą przedrostków.

roz-: palić, puścić, wiązać, kołysać, kleić, sadzić, ciąć, topić, dmuchać, pisać;

wez-, wes-, wz-, ws-: burzyć, brać, trzasnąć, bić, lecieć, piąć się, mocnić, gardzić, kazać, trzymać, bogacić się.

b) Przypomnij sobie, co wiesz o pisowni tych przedrostków.

772. Do podanych niżej wyrazów dopisz odpowiednie przedrostki z nawiasów.

..heblować (z, s)	..burzyć (wz, ws)
..hardzieć (z, s)	..krzyczeć (z, s)
..syłać (z, s)	..powodować (z, s)
..dychać (wz, ws)	..sinieć (z, s)
..chodzić (wz, ws)	..ciąć (s, ś)
..brać (wez, wes)	..ciągnąć (s, ś)
..przeć (wez, wes)	..ciszać (ś, s)

XIV. Kształcenie językowe. Opowiadanie (narracja)

W tekstach bardzo często spotykamy wypowiedź, która ma na celu przedstawienie zdarzeń w określonym porządku czasowym i przyczynowo-skutkowym. Jest to **opowiadanie** albo **narracja**.

Podział tekstu na akapity ułatwia jego odbiór oraz jest pomocny przy układaniu planu. Opisując wydarzenia, pamiętaj o przekazaniu przeżyć wewnętrznych osób występujących w opowiadaniu, pamiętaj, by podać ich przyczyny, nazwać towarzyszące im uczucia i scharakteryzować przejawy zewnętrzne stanów psychicznych (np. *zmiany w wyglądzie, w zachowaniu się*).

773. Przeczytaj tekst. Określ temat. Czy jest to opis? Jakie elementy opisu są wykorzystane? Dokończ opowiadanie.

OKRĘT W NIEBEZPIECZEŃSTWIE

Morze szumiało złowrogo. W ciemności widniały tylko grzywy białych fal, rozpryskujące się o burtę płynącego statku.

Nagle statek drgnął jak człowiek uderzony niespodzianie, a jednocześnie nastąpił głośny wybuch. Zgasły wszystkie światła, umilkły maszyny. Statek przechylił się na lewą burtę.

Zaalarmowano załogę. Marynarze, zbudzeni wstrząsem, wybiegli w pośpiechu na pokład. Rozkazy oficerów mieszały się z szumem fal i nawoływaniem marynarzy. Beładnie wsiadano do łodzi, nie czując nawet ostrego wiatru ani uderzeń fal, które przy zetknięciu z burtą rozpryskiwały się w tysiące kropel. Łódź już pełna. Jeden z oficerów obejmuje dowództwo i łódź odbija od bezsilnego tonącego statku.

Analiza gramatyczna czasownika

1. Forma bezokolicznika.
2. Dokonany czy niedokonany.
3. Koniugacja.
4. Przechodni czy nieprzechodni.
5. Tryb.
6. Strona.
7. Czas.
8. Osoba.
9. Liczba.
10. Rodzaj.

774. Przeczytaj tekst. Dokonaj analizy gramatycznej wyróżnionych czasowników.

W 1573 Iwan Fedorow *założył* we Lwowie drukarnię (druk cyrylicą¹) ufundowaną przez mieszczan, w następnym roku ukazały się jego pierwsze książki „Apostoł” i „Bukwar” („Abecadło”) dla nauczania dzieci. Początek drukarstwa *stał* się wielkim wydarzeniem w kulturalnym życiu Ukrainy. Z braku funduszy na dalszy druk Fedorow sprzedał drukarnię, sam przeniósł się do Ostroga i tam dzięki finansowemu wsparciu księcia Konstantego Ostrogińskiego *założył* drugą drukarnię. [...] Po śmierci Iwana Fedorowa drukarstwo na Ukrainie *istniało* nadal. Jego drukarnię we Lwowie *wykupiło* bractwo prawosławne i wydawało własne książki.

(wg „Historii Ukrainy”)

¹cyrylica – alfabet używany w części zabytków staro-cerkiewno-słowiańskich.

775. Przeczytaj tekst. Określ jego temat, zasadniczą myśl. Wypisz pięć dowolnych czasowników, dokonaj ich analizy gramatycznej. Streść ustnie tekst. Czego nauczył cię ten tekst?

Spróbuj nie atakować, a ustąpić, nie wymachiwać pięściami, a podać rękę. Nie schować, a podzielić się z kimś, nie krzyczeć, a wysłuchać, nie zniszczyć, a skleić.

Spróbuj i zobaczysz, jakie to będzie interesujące. I jakie dziwne uczucie napęlni serce i ogrzeje go.

Życie jest pełne niespodzianek, wypadkowych wydarzeń, porywów i jak byśmy się nie starali, czasem możemy kogoś przypadkowo obrazić, skrzywdzić, zranić. Ale uświadomimy sobie, że postąpiliśmy źle i będziemy się martwić, po co tak postąpiliśmy.

Staraj się nie krzywdzić i nie zadawać ran innym ludziom. Nie prosz o to, co możesz sam zrobić.

I nie czyń drugiemu to, czego nie chciałbyś doznać sam.

(wg M. Roszczyna)

Powtórzenie wiadomości o czasowniku

?

1. Co oznacza czasownik, jak się odmienia?
2. Wymień wszystkie tryby czasownika. Podaj przykłady.
3. W jakim trybie mają formę czasu?
4. Koniugacje czasownika.
5. Strony czasownika.
6. Jak piszemy cząstkę *by* z czasownikiem?
7. Jak piszemy *nie* z czasownikiem?
8. Co sprawiło ci największą trudność przy opracowaniu rozdziału „Czasownik”?

§ 55. Powtórzenie na końcu roku szkolnego

776. Do podanych wyrażen dopisz formy liczby mnogiej. Określ rodzaj przymiotników. Wytłumacz ustnie użycie końcówek.

Wielki aktor, wielki astronom, wielki dinozaur, wielki dom, szybki samochód, szybka łódka, szybki biegacz.

777. a) W podanych wyrażeniach zastąp wyrażenia przymiotnikowe przymiotnikami.

Rzeźba z marmuru, zupa z pomidorów, kreacja na wieczór, spódnica w kratę, konstrukcja ze stali, zadanie do domu, autostrada z asfaltu, sałatka z ziemniaków.

b) Czy utworzone przymiotniki możesz przestopniować?

778. Przypomnij sobie, jakie przymiotniki stopniują się nieregularnie. Zapisz je, tworząc ich stopień wyższy i najwyższy.

779. Napisz dziesięć przymiotników, którymi określiłbyś swoje ulubione dania. Co to są epitety?

780. Podkreśl przymiotniki. Zapisz związki frazeologiczne, w których wystąpią przymiotniki o przeciwstawnym znaczeniu.

chude lata – *gruba* ryba;
twarda sztuka, brudna robota, krótki rozum

781. Z wiersza *K.I. Gałczyńskiego* „Prośba o wyspy szczęśliwe” wypisz przymiotniki i utwórz od nich stopień wyższy i najwyższy. Do wyróżnionych przymiotników dopisz antonimy.

A ty mnie na wyspy szczęśliwe zawieź,
wiatrem *łagodnym* włosy jak kwiaty rozwieję, zacałuj,
ty mnie ukołysz i uśpij, snem muzycznym zasyp, otumań,
we śnie na wyspach szczęśliwych nie przebudź ze snu.
Pokaż mi wody *ogromne* i wody *ciche*,
rozmowy gwiazd na gałęziach
pozwól mi słyszeć zielonych,
dużo motyli mi pokaż, serca motyli przybliż i przytul,
myśli spokojne ponad wodami
pochyl miłością.

782. Odszukaj ukryte przymiotniki.

Kupię ci chałwę.
Bardzo go to zaciekało.
Kamil szasta pieniędzmi.
Nie chciałby stracić takiej okazji.

Zamierzam ulepszyć mój wynalazek.
 Takich spraw nigdy nie odkładaj do jutra.
 Pojechał na wprost, szybko mijają przedmieścia.

783. a) Przeredaguj tekst tak, aby wyróżnione wyrazy nie powtarzały się. Użyj zaimków.

Książę trzymał w ręku jakąś kartkę. *Kartka* była dokładnie zapisana. Poznałem tę *kartkę*. Był to wiersz. Książę napisał *wiersz* na cześć księżniczki. Podszedł z tym *wierszem* do księżniczki i poprosił *księżniczkę* o odczytanie *wiersza*.

b) Przypomnij sobie, jaką funkcję wykonują zaimki.

784. Przeczytaj wpisy do pamiętników, znajdź zaimki. Do jakich grup znaczeniowych się odnoszą?

Tak cię kocham, tak cię lubię,
 że za tobą kapcie gubię.

Wszyscy się wpisują,
 lecz o tym nie wiedzą,
 że ten pamiętniczek
 kiedyś myśy zjedzą.

Lepiej być w dżungli
 przez lwy rozszarpanym,
 niż kochać kogoś,
 nie będąc kochanym.

Na górze róże, na dole fiołki,
 My się Kochamy jak dwa aniołki.

785. Wpisz następujące zaimki do odpowiedniej rubryki: *ty, dokąd, co, mój, gdzie, ktoś, jaki, tyle, którędy, który, on, nijaki, wtedy, my, ile, kiedyś, swój, ktoś*.

Zaimki			
rzeczowne	przymiotne	liczebne	przysłowne

786. Przypomnij sobie o użyciu form zaimków osobowych. Wpisz odpowiednie zaimki.

(On) najchętniej poprosiłbym o pomoc. Wieczorem pójdę do (on). Myślę, że zostanę (on) w domu. (On) nie można wierzyć. Daj (on) spokój. Zbliżaliśmy się ku (on). Idź po (ona). Spotkałem (ona) przed szkołą. Opowiedz mi o (ona). Otworzyłeś okno, zamknij (ono) teraz. Zachorowało dziecko, więc martwię się o (ono).

787. Popraw błędnie użyte zaimki, przepisz zdania poprawnie.

Atrament był znany już w starożytności. *Wtedy* sporządzono jego przez zmieszanie sadzy, żywicy, osadu winnego i czarnej wydzieliny mątwy. Kalafior, pomidor i sałata trafiły po raz pierwszy na polski stół dopiero w XVI w. *Przywiozła* je z Włoch królowa Bona.

788. a) Luki w tekście uzupełnij odpowiednio dobranymi zaimkami wskazującymi z ramki.

tędy, te, ów, stamtąd, tam, tamten, to,
taki sam, wtedy, ten, inny, stąd, odtąd

Bardzo lubię chodzić po górach. Przynoszę ... zapach lasu. ... jak wszędzie, ale jednak Zapach ... pomaga mi przeżyć ... pięć dni w mieście. Przychodzi sobota. ... mogę jechać ..., gdzie spotykam przyjaciół. Każda wyprawa w góry jest niezwykła. ... już szedłem, ... szlak przejdę za tydzień. ... widać Karpaty, ... szczyt z dobywany pierwszy raz. ... moje oczarowanie górami zaczęło się, gdy miałem pięć lat. ... nie wyobrażam sobie ciekawszego sposobu spędzania wolnego czasu.

- b) Zatytułuj tekst, opowiedz jego treść.

789. a) Na pewno pamiętasz z dzieciństwa wierszyk *Jana Brzechwy „Pytalski”*. Przeczytaj uważnie tekst i podkreśl zaimki pytające.

„Co na deser gotują dla kreta?
Ile kroków jest stąd do Powiśla?
O czym myślałby stół, gdyby myślał?
Czy lenistwo na łokcie się mierzy?
Skąd wiadomo, że Jurek to Jerzy?
Kto powiedział, że kury są głupie?
Ile much może zmieścić się w zupie?
Na co łysym potrzebna łysina?
Kto indykom guziki zapina?”

- b) Czy zaimki pytające służą tylko do zadawania pytań?

790. Podkreśl zaimki, jaką funkcję wykonują w zdaniu? Jak się nazywają?

Kto się na gorącym sparzył, ten na zimne dmucha.

Jak ty komu, tak on tobie.

Gdzie drwa rąbia, tam wióry lecą.

Co się odwlecze, to nie uciecze.

Kto się nie leni, ten robi złoto z kamieni.

Wiedzą sąsiedzi, jak kto siedzi.

Czego kto nie widzi, tego sercu nie żal.

791. Przepisz, podkreśl zaimki. Jaka to grupa zaimków? Do czego służą? Jak nazywamy zdanie, w którym one występują?

Jaka praca, taka płaca. Powiedz mi, co czytasz, a powiem ci, kim jesteś. Kto sieje i orze, ten ma pełno w komorze. Święty Szczepan zapowiada, jaka pogoda w styczniu wypada. Jaki Marcin, taka zima. Komu w drogę, temu czas. Kto późno przychodzi, ten sam sobie szkodzi.

792. Znajdź liczebniki i wpisz je do odpowiedniej rubryki.

Trzydziestego maja zakończy się rok szkolny. Dwóch moich kolegów z klasy szóstej wyjedzie nad morze albo w góry. Pięcioro ma zamiar wyjechać za granicę: Darek, Basia, Jacek, Marek i Marta. Niestety, czworo pozostanie w mieście. Ale się nie martwią. Dwa razy wezmą udział w miejskim turnieju koszykówki. Janek ze swoją drużyną zapewne zajmie pierwsze miejsce, bo wszyscy są doskonale przygotowani. Pierwszego września spotkamy się w szkole – już w siódmej klasie.

Liczebniki			
główne	zbiorowe	ułamkowe	porządkowe

793. Podkreśl liczebnik, do jakich grup należą. Zatyłuj tekst.

Była to pierwsza noc, która przeszła spokojnie, bez huków, strzałów, płaczu. Wszystkie czterdzieścioro dzieci nareszcie spało spokojnie. Ich opiekunka czuwała nad nimi. Wstała o szóstej rano, aby przygotować jedzenie. O siódmej rano obudziła siedmioro dyżurnych. Zapasy były skromne: pięć bochenków chleba, dwie kostki masła, półtora kilograma cukru, trzy słoiki dżemu. Trzeba było to sprawiedliwie podzielić pomiędzy umęczoną gromadkę.

794. a) Podkreśl liczebniki w przysłowiach.

Gdy Trzej Królowie ciepłym darzą, gospodarze o wczesnej wiośnie gwarzą. Jedna bieda nie dokuczy, jedno szczęście nie utuczy. Dobrze tam się dzieje, gdzie dwóch orze, jeden sieje. Jak się Jan obwieści, takich będzie dni trzydzieści. Pierwszy śnieżek w błoto pada, słabą zimę zapowiada.

b) Co to ludowe przysłowia? Dlaczego tak się nazywają?

795. Podane cyfry zastąp słowami i określ, jakich użyłeś liczebników.

Wzór: 5 chłopców – pięciu chłopców (liczebnik główny).

5 dziewczynek –

5 dzieci –

5 ludzi –

5 kobiet –

5 dzień –

796. Do podanych liczebników dopisz w odpowiedniej formie rzeczowniki. Ustnie wytłumacz ich użycie:

Dwoje (oczy, uszy); troje (niemowlęta, źrebięta, kurczęta); czworo (ludzi, turyści, studenci); pięcioro (same, drzwi, skrzypce).

797. Zapisz cyfry słowami. Nazwij typy liczebników. Powiedz, w jakiej funkcji w zdaniach występują te liczebniki.

W tej rodzinie jest (7) rodzeństwa: (4) chłopcy i (3) dziewczynki. Najstarszy chłopiec chodzi do (6) klasy. Najmłodszy ma dopiero (1/2) roku. Ich mama ma (38) lat.

798. Podkreśl i wpisz do diagramu rzeczowniki, które wymagają użycie liczebników zbiorowych. Odczytaj hasła.

1. rodzeństwo, policjanci, lodziarnie;
2. podpunkty, bliźnięta, marynarze;
3. zwierzęta, krokodyle, plantacje;
4. flamingi, serenady, kurczęta;
5. medale, obcęgi, okręty;
6. bracia, spinki, nożyce.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
1										
2										
3										
4										
5										
6										

B-2	C-3	D-4	E-4	E-1	B-5	A-6	F-5	A-4	F-2

A-3	A-2	C-2	J-1	A-1	B-6	I-1	F-6

799. Napisz cyfry słowami, jakie to liczebniki.

Na świecie istnieje 2796 języków, nie licząc tzw. języków martwych. 13 językami posługuje się ponad 50 milionów ludzi. 800 milionów ludzi posługuje się językiem chińskim, 250 milionów – angielskim. Wystarczy więc poznać 13 języków, by porozumieć się z 2/3 ludności świata.

800. Zapisz słowami następujące dane o sobie:

urodziłem się ...; mieszkam przy ulicy ...; chodzę do szkoły Nr ... , do klasy

801. a) Przepisz i uzupełnij zdania wyrazem *nie*.

Prosiłem już ... raz i ... dwa. Zbliży się ósma, a ... siódma. Otrzymałem ... siedem, lecz pięć *prezentów*. Odwiedziło mnie ... dwoje przyjaciół, lecz czworo. ... pierwsza, a nowa ... setna sprawa, którą trzeba załatwić *szybko*. ... wiele mam dziś czasu. ... chciałby mieć dobre *stopnie*. ... wielu pracuje systematycznie. Czasownik ma ... trzy, a cztery koniugacje. ... jeden raz już o tym mówiliśmy.

b) Do wyróżnionych wyrazów dobierz synonimy.

802. Przepisz wiersz J. Kulmowej „Stokroć po stokroć”. Nazwij liczebniki, które tworzą wyróżnione części mowy.

Paproć modli się *dwakroć*:
rano i pod wieczór.

Trzykroć modli się *trzykrotka*.

Żółte kwiatki mleczków
też modlą się nieraz.

Stokroć

ledwie płatki otwiera
już się modli po *stokroć*.
Nie wystarczy jej *jedna* modlitwa
choćby najdłuższa
skoro ma tyle płatków
wokół złotego serduszka.

I wiatr tyle razy z nią tańczył
i trzmiel tyle razy jej dotknął
że musi za to dziękować modlitwą *stokrotną*.

Dziękować
za tyle dobroci
stokrotną podzięką *stokroci*.

803. Przepisz i uzupełnij.

Wyraz *nie* z liczebnikami piszemy ..., np. ...

804. Wypisz czasowniki z wiersza Małgorzaty Nawrockiej „Drobne ogłoszenia”.
Dokonaj ich analizy gramatycznej.

Zatrudnię krasnoludka
do pielenia ogródka.
Wynajmę krecika
do skopania trawnika.
Kupię na wtorek
młody szczypiorek.
Jajo w dobrym stanie
odda kukulka na wychowanie.
Szukam żaby pełnej gracji
do pracy we francuskiej restauracji.
Wrzesień zamieni
lato na trochę jesieni.

805. a) Przeczytaj tekst. Znajdź czasowniki, określ ich tryb.

- Michał, podaj babci palto!
- Też! – Michał wzruszył ramionami i dalej jadł obiad, czytając „Sportowca”.
- Słyszysz? – ponagliła mama, zajęta przepierką.
- No co? Przecież dziś nie 8 marca, żeby wyprawiać takie ceregiele. I to we własnym domu!

Babcia bez słowa sięgnęła po płaszcz. Mama szybko wytarła ręce, pomogła babci przy ubieraniu, a gdy zamknęła za nią drzwi, rzekła do Michała:

– Zachowałeś się, jak skończony dzikus. Nie tylko z własnego impulsu¹ nie usłużyłeś babci, ale jeszcze dyskutowałeś! [...]

– Wiedz, że za każdym niegrzecznym odezwaniem się ujawniasz tylko brak kultury, a mnie sprawiasz wielką przykrość. [...] Nie wolno ci pierwszemu siadać do stołu przy wspólnym posiłku, nie wolno łązić przez cały dzień w piżamie, nie wolno milczeć, gdy babcia lub ktoś inny cię zagaduje, nie wolno trzaskać drzwiami, nie wolno głośno mówić i nastawiać radia, gdy ktoś śpi lub uczy się.

(wg M. Ziółkowskiej „Jak się zachować”)

¹impuls – bodziec do działania.

- b) Jakie zasady dobrego zachowania przypomina ci ten tekst?
- c) Ułóż w kilku punktach poradnik „Jak przyjmować gości w domu?”

806. Podane zwroty przekształć, stosując raz stronę bierną, a raz formy nieosobowe zakończone na *-no*, *-to*.

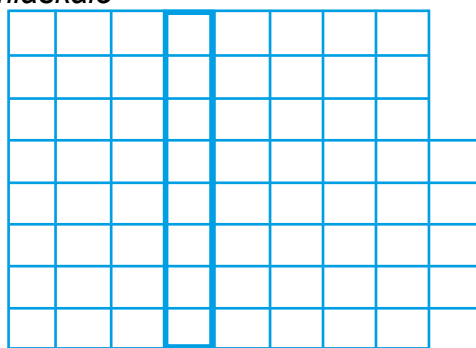
Wzór: czyta wiersz – wiersz jest czytany.

Kręci film, wystawili sztukę, zaśpiewał arię, piszę recenzję, wygłosił mowę.

807. Wybierz odpowiednie czasowniki i wpisz je do diagramu.

polubimy, podajemy, zanikają, wyznaczą, wypłatali, mieliście, wystąpili, namówicie, polujecie, odgarnął, mlaskało

- 3. os. lm., cz. przyszły
- 3. os. lp., cz. przeszły, r. m.
- 1. os. lm., cz. przyszły
- 3. os. lm., cz. przeszły, r. niem-os.
- 3. os. lm., cz. teraźniejszy
- 3. os. lm., cz. przeszły, r. m-os.
- 2. os. lm., cz. teraźniejszy
- 3. os. lp., cz. przeszły, r. n.

Rozwiązaniem diagramu jest nazwa amerykańskiego okrętu podwodnego, który w 1958 r. jako pierwszy przepłynął pod lodami Arktyki.

- 808.** Od podanych bezokoliczników utwórz 2. i 3. osobę liczby pojedynczej trybu rozkazującego.

Ciągnąć, cisnąć, karmić, mleć, płukać, ująć, ułatwiać, zrozumieć.

- 809.** Napisz pięć zdań na temat swoich codziennych czynności. Zastosuj w nich czasowniki w stronie zwrotnej, podkreśl je.

- 810.** a) Przepisz, podkreśl czasowniki w formie osobowej.

Ośmiornice przez wiele wieków były uważane za bardzo niebezpieczne stworzenia. Tymczasem prawda o ośmiornicach jest zupełnie inna – należą one do zwierząt bardzo płochliwych. Natura wyposażyła je w wiele umiejętności, które pozwalają im uniknąć niebezpieczeństwa. Kiedy ośmiornica ukrywa się przed wrogiem, zmienia kolor skóry na przypominający barwę otoczenia. Gdy jest przestraszona, wypuszcza strumień czarnej cieczy, który działa jak zasłona dymna. W razie potrzeby ośmiornica zmienia także swój kształt. Dzięki tej umiejętności chowa się w szczelinach i tam przeczekuje niebezpieczeństwo.

b) Wypisz odpowiednie czasowniki.

czasowniki w stronie biernej: ...

czasowniki w stronie zwrotnej: ...

- 811.** Powiedz, w którym przypadku występuje rzeczownik w zdaniu twierdzącym, a w którym – w przeczącym. Co wiesz o pisowni *nie* z czasownikiem?

Miał zimną krew.

Nie miał żadnych obaw.

Miał czyste ręce.

Nie mieli do niego zastrzeżeń.

Miał rację.

Nie miał wątpliwości.

Miał majątek.

Nie miał biedy.

Miał szczere chęci.

Nie miał złych zamiarów.

Miał dobrych kolegów.

Nie miał żadnych wiadomości.

Miał wielkie plany.

Nie miał potrzeby.

- 812.** Napisz poprawnie cząstkę *nie*.

Rodzice (nie) mogli mu na dalszą naukę dać nic, prócz paru osełek masła i kilku sztuk zgrzebnej bielizny. Naokół nikt dlań nic (nie) miał prócz mniej lub więcej gryzącej ironii.

(Nie) wiedzieli, jakim słowem przemówić na pożegnanie, zapewne ostatnie. I Jędrzek milczał. Zostać w Pajęczynie Dolnym (nie) mógł za nic w świecie. Czuł, że (nie) ma tam dlań takiej nawet przestrzeni, żeby mógł na niej postawić dwie stopy.

(wg S. Żeromskiego)

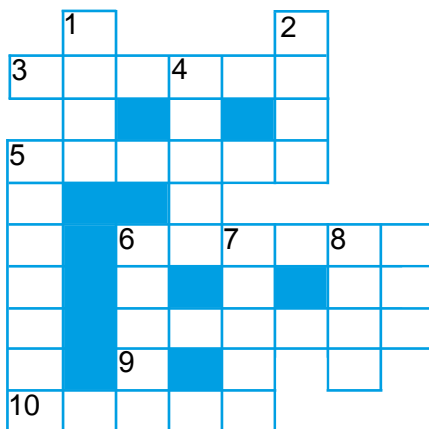
813. Rozwiąż krzyżówkę, wpisując poziomo czasowniki przechodnie, a pionowo czasowniki nieprzechodnie.

Poziomo

- 3) piecze, biegną
- 5) poszli, pijemy
- 6) milczą, gasimy
- 9) złapmy, wierzy
- 10) utyło, zbiło

Pionowo

- 1) pisz, wisi
- 2) leży, kosi
- 4) czeka, czyta
- 5) popatrz, podnieś
- 6) grzmi, gaszą
- 7) siało, spało
- 8) mamy, maże

814. a) Uzupełnij tekst częstką *by*.

**CO BY SIĘ STAŁO, GDYBY LODY NA OBU BIEGUNACH
CAŁKOWICIE SIĘ ROZTOPIŁY?**

Leszek: Nic wielkiego. Po prostu ... przybyło trochę wody w oceanach i wieloryby mogły ... swobodnie pływać. No, może częściej zdarzały ... się sztormy.

Jacek: Katastrofa! Poziom oceanów podniósł ... o 1000 m. Żaden człowiek ... nie przeżył takiego kataklizmu.

Tomek: Rzeczywiście, poziom wody w oceanach był ... wyższy, ale tylko o 33 m. Zatopione zostały ... tereny nadmorskie.

Tylko jedna odpowiedź jest zgodna z prawdą – wypowiedź, w której każdą częstkę *by* należało zapisać łącznie z poprzedzającym wyrazem.

- b) Przypomnij sobie zasady pisowni częstki *by*.

815. Przeczytaj uważnie podane zdania. Wypisz wyróżnione czasowniki z przeczeniem *nie*. Zapamiętaj, że piszemy je wyjątkowo łącznie.

Niecierpliwili się, czekając dwie godziny. Matka *niedomagala* coraz bardziej, wreszcie zabrano ją do szpitala. Już od roku *niedowidzi* i chodzić sama nie może. *Nienawidzę* kłamczuchów i tchórzów. To wszystko bardzo mnie *niepokoi*. Czasownik *niewolić* występuje tylko w znaczeniu zaprzeczonym i dziś jest rzadko używany.

816. Rozwiąż rebusy. Określ formę gramatyczną odgadniętych czasowników.

817. Stosując formy grzecznościowe, ułóż krótkie dialogi odpowiednie w następujących sytuacjach.

1. Prosisz koleżankę (kolegę) o pomoc w rozwiązaniu zadania.
2. Sprzeciwiasz się jakiemuś poleceniu.
3. Pytasz kogoś o godzinę.

818. Utwórz odpowiednie formy podanych czasowników i ułóż z nimi zdania.

- umieć – 3. os. lm., cz. teraźniejszy
 wyschnąć – 3. os. lp., cz. przeszły, r. ż.
 rozpostrzeć – 3. os. lm., cz. przyszły
 ułatwić – 2. os. lp., tryb rozkazujący

XV. Kształcenie językowe.

Przekazujemy treść tekstu w stylu naukowym

1. Przeczytaj tekst, z którego dobierzesz materiał do podanego tematu.
2. Określ temat i myśl przewodnią tekstu.
3. Wybierz tylko ten materiał, który potrzebny ci jest do podanego tematu.
4. Zastanów się nad kompozycją przekazu, jaki to będzie styl wypowiedzi: opis, opowiadanie, rozważanie czy też połączenie tych gatunków.
5. Wypisz terminy.
6. Znajdź odpowiednie środki spójności zdań w tekście.
7. Ułóż plan.
8. Korzystając z planu, zapisz swe wypowiedzi na brulionie.
9. Skontroluj brulion i przepisz swą wypowiedź do zeszytu.

819. Wybierz z podręcznika geografii lub matematyki niewielki tekst w stylu naukowym. Przygotuj streszczenie tego tekstu, korzystając z podanych wyżej wskazówek.

- 820.** Sprawdź w *Słowniku poprawnej polszczyzny*, jak odmieniają się czasowniki *umieć*, *rozumieć*, *wiedzieć*. Zapisz ich w 1. os. lp. i 3. os. lm. Przypomnij sobie wierszyk z młodszych klas.

Oto sylwetka lenia
w ogólnym zarysie:
nie umiem,
nie rozumiem,
nie wiem,
nie chce mi się.

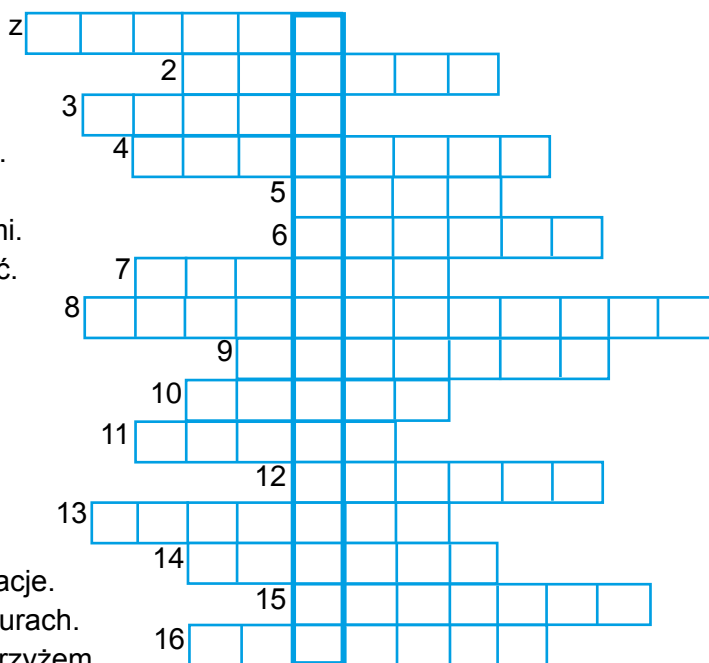

- 821.** Sprawdź w słowniku formy odmiany czasowników *mleć* i *pleć*, uzupełnij nimi zdania.

Kawę ... dobrze dwa razy, tak jak ją ... babcie. Hamburgery? Obrzydliwość. Zwykle ... mięso w ciepłej bułce. Ogródek ... razem z mamą przez dwie godziny. Na dobrze ... grządce zasadzimy róże.

- 822.** Rozwiąż „wakacyjną” krzyżówkę i odczytaj rozwiązanie.

1. Mieszkaniec Afryki.
2. Kołdra pod namiot.
3. Może być Czarne.
4. Zabawa terenowa.
5. Pasą się na niej owce.
6. Chwyta wiatr.
7. Między niziną a górami.
8. Najmilej z nią pogadać.
9. Las dębowy.
10. Może być górski lub wyścigowy.
11. Mieszkaniec gór.
12. Wskazuje kierunek.
13. Tworzą się podczas sztormu.
14. Zawiezie cię na wakacje.
15. Mnóstwo ich na Mazurach.
16. Tatrzański szczyt z krzyżem.

Część, miłych wakacji!

Do zobaczenia!

DYKTANDA

NIE Z RÓŻNYMI CZĘŚCIAMI MOWY

Marek otrzymał niedawno karę za nieprzestrzeganie regulaminu klasowego. Nie najlepiej zachowywał się na lekcjach. Nie odrabiał prac domowych. Niezbyt przejmował się uwagami nauczycieli. Przez cały semestr chłopak niewiele czasu poświęcał nauce. Nie bardzo rozumiał, że postępuje niemądrze. Kiedyś był niezłym uczniem, ale niedługo cieszył się sławą prymusa. Niektórzy koledzy nie wierzą, że Marek nie zawsze osiągał takie wyniki.

Niedawno uczniowie szóstych klas pisali próbny sprawdzian kompetencji. Zadania okazały się nie najłatwiejsze. Niezrozumienie poleceń i nieuważne czytanie to najczęstsze błędy. Ortografia i interpunkcja nie są najmocniejszą stroną szóstoklasistów. Nie bardzo poradzili oni sobie z rozwiązywaniem zadań matematycznych. Nie lepiej wypadły zagadnienia z przyrody. Uczniowie nie zawsze korzystali z informacji. Z powodu nieusprawiedliwionej nieobecności na sprawdzianie zewnętrznym grozi powtórzenie klasy. Warto o tym nie zapominać.

Niedługo rozpoczną się wakacje. Maciek nie może doczekać się końca roku szkolnego. Niemile chwile nauki odejdą, nadejdzie czas nieróbstwa i spokoju.

Oby tylko nie było niespodzianki na świadectwie! Mama nie najlepiej by to zniosła. Maciek nie zawsze uczył się pilnie. Czasami niestarannie pisał wypracowania, nie bardzo szło mu z języka angielskiego. Ostatnia klasówka okazała się kompletnym niewypałem. Niełatwo jest być pilnym i sumiennym, gdy słońce, a świat nieoczekiwanie budzi się do życia. Tylko nieczuli nauczyciele o tym nigdy nie pamiętają. Uwielbiają patrzeć na niewesołe miny nieszczęśliwych uczniów. Nie chcieliby znaleźć się w ich skórze.

POŻEGNANIE ZE SZKOŁĄ

Tak niedawno stawialiśmy pierwsze kroki w szkolnych murach. Byliśmy jak nieopierzone pisklęta, które grzecznie maszerowały za swoją ukochaną wychowawczynią. Szkoła wydawała się nieprzyjazną dżunglą pełną dzikich, drapieżnych zwierząt – naszych starszych kolegów. Powoli sami musieliśmy znaleźć się wśród ich szeregów.

Nie wiadomo, kiedy staliśmy się uczniami szóstej klasy. Z przerażeniem obliczamy dni do sprawdzianu kompetencji. Przed nami powtórki z: historii, języka polskiego, matematyki i przyrody. Niejeden teraz żałuje,

że nie przykładał się solidniej do wkuwania zawitych definicji i wzorów matematycznych. Harce i hulanki już nie dla nas. Czas szybko minął. Niedługo wstąpimy w mury gimnazjum. Granatowe bluzy zastąpią różnobarwne stroje.

WIOSENNE MARZENIA GRZEGORZA

Już wiosna. Przebiśniegi przebiły swe główki spod twardej pokrywy ziemi.

Niebawem w powietrzu zadźwięczą brzęczące odgłosy rojów pszczoł. Nozdrza spacerowiczów miło polechczą zapachy wiosennych kwiatów: konwalii, krokusów, przylaszczek – oznak tej cudownej, niezemskiej pory roku.

Grzegorz właśnie wrócił ze szkoły. Odrzucił wszystkie książki w ką (nie wyłączając nawet ulubionego komiksu), po czym otworzył okna na oścież.

Rozsiadł się w bujanym fotelu, zaczął wdychać świeże powietrze, zamknął oczy i rozmarzył się. Pomyślał:

„Gdybym był bogaty, wybrałbym się w podróż dookoła świata.

Zwiedziłbym najodleglejsze zakątki naszego globu. Dotarłbym nawet na Antarktydę, zdobyłbym biegun. Potem, żeby zmienić klimat, wylegiwałbym się na ciepłych plażach Wielkiej Rafy Koralowej, u wybrzeży Australii.

Nurkowałbym w niezbadane odmęty, by podziwiać precudne, podmorskie krainy pełne niewielkich żyjątek oraz dużych stworów wywołujących popłoch wśród mieszkańców podwodnego królestwa. Ach, gdybym był bogaty...”

I w tym momencie marzenia Grzegorza zostały brutalnie przerwane.

Zerwała się wichura, kwiatek spadł z parapetu, okna zamknęły się z hukiem, a Grzegorz marzyciel powrócił do nieciekawej rzeczywistości.

MYSZKA

Jestem myszą, to żadna hańba. Nazywają nas odrażającymi gryzoniami, a to przecież nieprawda. Ludzie oceniają nas tak powierzchownie. Uważam, że myszy są najłagodniejszymi zwierzętami na świecie. Jesteśmy zrównoważone, usłużne, skrzętne i mądre. Ukształtowane zostałyśmy przez wieloletnie życiowe doświadczenia. Sama jestem tego przykładem. Mieszkam w największej polskiej czytelni. Spożyłam już tyle pierwszorzędnych książek, że mogę prowadzić wykłady o literaturze. Mam w zwyczaju najpierw czytać, a potem jeść. Tak mądrze postępuje każda mysz. W ten sposób zdobywamy wykształcenie i odżywiamy się należycie. Któregoś dnia zamierzałam zjeść kilka stronik starej kroniki przyjemnie pachnącej

żurawinami, grzybami, a nawet zbożem. Aby bez przeszkód oddać się lekturze, musiałam przegryźć i przeżuć skórzaną, ciężką oprawę. Był to najpospolitszy rodzaj skóry, toteż uczyniłam to bez trudu. Książka stała się lżejsza, więc mogłam swobodnie przerzucać kartki. Z przyjemnością pograżyłam się w czytaniu. Kronikarz opisywał wydarzenia sprzed wielu lat, sięgał do zamierzchłych czasów. Ucieszyłam się, że wspomina także o myszach. Ale po chwili mina mi zrzedła. To, co przeczytałam, bardzo mną wstrząsnęło. Byłam oburzona. Tej kroniki nie pisał kronikarz, pisał ją fałszerz! Chętnie postawiłabym go pod pręgierzem za takie lekceważenie i przeinaczanie prawdy. Oskarżył myszy o zjedzenie Popiela. Zrobił z nas ludożerców. Zarzucił nam zezwierzęcenie. To odrażające. Zrozumiałam teraz, dlaczego nasz wizerunek nie ma nic wspólnego z rzeczywistością i niektóre wrażliwe kobiety krzyczą ze strachu na widok małych niewinnych myszek.

KRÓLEWNA RÓŻA

Za górami, za lasami, w cudownej krainie żyła królowa Róża. Była ósmą, najmłodszą, a zarazem najpiękniejszą córką króla Janusza, zwanego Ponurym. W przeciwieństwie do ojca kochała otaczający ją świat. Pomagała nie tylko ludziom, ale i zwierzętom – wiewiórkom, borsukom, żubrom, mysikrólikom! Nie umiała tylko rozweselić swojego ojca.

W dniu ósmych urodzin królowy wuj czarnoksiężnik podarował jej magiczną różdżkę. Za jej dotknięciem kwiaty nabierały mocniejszych barw, futerka wiewiórek stawały się bardziej rude, a piórka jaskółek – kruczoczarne.

Różyczka wpadła na pomysł, aby wypróbować na królu moc różdżki. Za jej dotknięciem na twarzy władcy pojawił się uśmiech, a w jego oczach zabłyśły iskierki radości. Od tej pory nic już nie zmąciło szczęścia w królestwie.

TŁOK W SALATERCE

Gdy do salaterki wpadło mnóstwo kulek zielonego groszku, zrobiło się naprawdę ciasno.

Najbardziej oburzyły się grube buraki, na których rozłożyła się wygodnie cukinia, zepchnąwszy na bok chude pietruszki. Te znów narzekały na tuszę ogórków, czyniły wymówki, zarzucając im brak umiaru w pochłanianiu deszczówki i kalorycznych nawozów. Klótnie nasilały się. Jedyne malutka, żółciutka kukurydza wykazywała spokój, mimo że sąsiadowała z cebulą, która doprowadzała ją do łez. Wkrótce spory ucichły i warzywa czekały na pojednanie w sosie jogurtowym.

Nieoczekiwanie do zgromadzonego towarzystwa wpadła kapusta. W salaterce zawrzało.

Nie potrzebujemy tu nowego lokatora. To nie surówka, lecz tradycyjna sałatka jarzynowa!

UFOLUDEK

Jest późny wieczór. Jurek długo wpatruje się w okno. Nagle na parapecie widzi małego, grubego ludzika w kształcie gruszki. Stworek wygląda dość szczególnie. Brzuszek ma zielony, nóżki żółte, a oczy różowe. W miejscu nosa wyrasta długa, wąska rurka, przypominająca fujarkę.

Ufoludek jest niezwykle ruchliwy. Macha kończynami, jakby chciał coś powiedzieć. Nagle potworek wskakuje na stół, chwytając telefon komórkowy i zaczyna wystukiwać numery.

Wkrótce na parapecie pojawia się cały rój tych niezwykłych przybyszów. Jurek czuje dreszcze, jakby stado mrówek przeszło przez jego ciało. Strach nie pozwala mu krzyknąć, paraliżuje go silny ból głowy. Wtem do mózgu chłopca dociera przeraźliwy dźwięk. Oczom Jurka ukazuje się tarcza budzika, wskazującego siódmą. Uff... tym razem chłopiec opuszcza łóżko, nie ociągając się.

ANDRZEJKOWE WRÓŻBY

Na andrzejkowe spotkanie klasa Va czekała od dawna. Wszyscy byli ciekawi, jaką przyszłość odkryją wróżby przygotowane przez Zuzię i Ulę.

Wreszcie nadszedł oczekiwany wieczór. Uczniowie ustawili się w półkolu. Pośrodku, na długim stole stał garnuszek z gorącym woskiem, miska z zimną wodą i stary, duży klucz. Na ścianie umocowano napis: „Zuzia i Ula. Usługi wróżbiarskie”. Dzieci kolejno podchodziły do stołu i przez dziurkę w kluczu lały wosk, który w zimnej wodzie przybierał różne kształty.

Przyjaciółki brały woskowe figurki do ręki i próbowały odczytać ich znaczenie. Justynie, miłośniczce psów, wyróżyły nowego pupila – dużego pudła. Włóczykijowi Józkowi – podróż w góry. Próżnemu Julkowi – królową żabkę, a łakomczuchowi Kubie – furę serdelków. Ubaw był po pachy!

PROBLEMY LENIUSZKA

Kuba od południa nie mógł znaleźć sobie miejsca. Lektura, którą musiał przeczytać, nie dawała mu spokoju. Minuta upływała za minutą, a on nawet nie otworzył książki. Smutny snuł się po domu. Szukał zajęcia, które byłoby wymówką od czytania. Wszystko wydawało się lepsze od tych stu stron, na których wydrukowano mnóstwo słów. A on przecież czytał

powolutku. Nie pomogły wskazówki wujka Józka, który radził podzielić lekturę na malutkie części. Kuba codziennie mówił, że zacznie od jutra.

Było za późno. Wiedział, że teraz może mu pomóc tylko cud. W końcu przyszło olśnienie.

Przypomniał sobie radę Mariusza, który twierdził, że można uczyć się przez sen. Dla Kuby była to ostatnia deska ratunku. Mały leniuch wziął książkę i z radością ruszył w kierunku łóżka.

Wygodnie się ułożył, wsunął książkę pod poduszkę, odwrócił się do ściany i pełen wiary w skuteczność metody Mariusza, usnął.

OBAWY

O zmierzchu żaba, żółw i wiewiórka wracali ze spaceru.

Nagle Basia zauważyła ohydne, czarne chmury. Poczula strach przed burzą. Przypomniała sobie historię pożaru w lesie. Wtedy wszystko zaczęło się podobnie. Najpierw zrobiło się ciemno i cicho, potem zerwał się wicher, a z oddali dochodził hałas przypominający odgłos huków i grzmotów.

Wiewiórka pomyślała, że trzeba schować się przed zbliżającą ulewą.

Z humorem stwierdziła, że w najlepszej sytuacji jest Anatol, który zawsze ma dach nad głową, bo w każdej chwili może ukryć się w swojej skorupie.

EKOLODZY

Basi nie było kilka dni, bo wybrała się z wizytą do swoich kuzynek, które mieszkają w wielkiej sośnie na polanie położonej blisko lasu.

Zbliżało się południe, a wiewiórka nie wracała. Anatol czekał na nią z niepokojem i niecierpliwością. Kiedy wróciła, była oburzona wielkim nieporządkiem na polanie, jaki robią ludzie przychodzący tam z pobliskiego miasteczka.

Na końcu żółw oraz wiewiórka postanowili temu zaradzić. Chcieli, aby dorośli oraz dzieci nie hałasowali i nie śmiećli w lesie. Wykonali napis: „Prosimy nie śmieć!”, który umieścili na tablicy przy polanie w taki sposób, żeby nikt nie mógł go nie zauważyć.

Spis treści

DROGI UŻYTKOWNIKU!	3
POWTÓRZENIE MATERIAŁU Z KLAS MŁODSZYCH	4
§ 1. Części mowy	4
§ 2. Zdanie. Człony zdania. Zdanie pojedyncze i złożone. Wołacz.....	8
I. <i>Kształcenie językowe. Zasadnicze warunki mówienia</i>	14
§ 3. Słownictwo.....	15
II. <i>Kształcenie językowe. Etykieta rozmowy</i>	17
§ 4. Słownictwo ogólne i specjalne.....	19
§ 5. Słownictwo specjalne	22
§ 6. Dialektyzmy	24
§ 7. Wyrazy rodzime i obce	25
§ 8. Archaizmy i neologizmy.....	30
III. <i>Kształcenie językowe. Styl kancelaryjno-urzędowy</i>	33
§ 9. Frazeologizmy	35
IV. <i>Kształcenie językowe. Style wypowiedzi</i>	40
§ 10. Leksykografia	42
V. <i>Kształcenie językowe. Dialog, monolog</i>	46
SŁOWOTWÓRSTWO I ORTOGRAFIA.....	49
§ 11. Wyrazy podstawowe i pochodne	49
§ 12. Budowa wyrazów.....	51
§ 13. Tworzenie nowych wyrazów	54
VI. <i>Kształcenie językowe. Tekst, jego budowa. Kompozycja tekstu</i>	63
§ 14. Oboczności samogłoskowe i spółgłoskowe w tematach słowotwórczych.....	66
VII. <i>Kształcenie językowe. Opis</i>	71
§ 15. Pisownia przedrostków.....	75
§ 16. Wyrazy złożone i skróty wyrazowe.....	76
VIII. <i>Kształcenie językowe. Jak pisać streszczenie</i>	80
CZĘŚCI MOWY. MORFOLOGIA.....	84
§ 17. Przymiotnik. Przymiotnik jako część mowy	84
§ 18. Pisownia końcówek przymiotników	87
§ 19. Przymiotniki jakościowe, relacyjne i dzierżawcze.....	95
§ 20. Stopniowanie przymiotników	101
§ 21. Tworzenie przymiotników. Pisownia najważniejszych przyrostków przymiotników	105
§ 22. Przymiotniki złożone i ich pisownia	109
§ 23. Pisownia <i>nie</i> z przymiotnikami.....	111
§ 24. Analiza gramatyczna przymiotnika	112

IX. <i>Kształcenie językowe</i> . Artykuł do gazetki	114
§ 25. Deklinacja przymiotnikowa rzeczowników	118
§ 26. Liczebnik, jego cechy gramatyczne, rola w zdaniu	120
§ 27. Budowa liczebników	123
§ 28. Odmiana i pisownia liczebników głównych	126
§ 29. Liczebniki zbiorowe	132
§ 30. Liczebniki ułamkowe	134
§ 31. Liczebniki porządkowe	136
§ 32. Liczebnik w zdaniu. Pisownia <i>nie</i> z liczebnikiem	138
X. <i>Kształcenie językowe</i> .	
Jak przygotować informacje na temat językowy	142
§ 33. Zaimek jako część mowy	143
§ 34. Podział znaczeniowy zaimków	144
§ 35. Zaimki osobowe	147
§ 36. Zaimek zwrotny	152
§ 37. Zaimki dzierżawcze i wskazujące	153
§ 38. Zaimki wskazujące. Odmiana zaimków <i>ten, sam</i>	157
§ 39. Zaimki pytające i względne	159
§ 40. Zaimki nieokreślone	162
§ 41. Pisownia zaimków	163
XI. <i>Kształcenie językowe</i> . Plan szczegółowy. Streszczenie tekstu	166
§ 42. Czasownik jako część mowy (powtórzenie)	168
§ 43. Czasowniki dokonane i niedokonane	172
§ 44. Czas przeszły czasowników	175
§ 45. Czas teraźniejszy i przyszły. Koniugacje	180
§ 46. Osobliwości w odmianie czasowników	185
XII. <i>Kształcenie językowe</i> . Rozmyślanie (rozważanie)	191
§ 47. Czasowniki przechodnie i nieprzechodnie	191
§ 48. Strony czasownika	193
§ 49. Tryby czasownika	198
§ 50. Formy trybu przypuszczającego	201
§ 51. Tryb rozkazujący	205
XIII. <i>Kształcenie językowe</i> . Uczymy się notować	208
§ 52. Formy nieosobowe czasowników	211
§ 53. Pisownia <i>nie</i> z czasownikami	215
§ 54. Tworzenie czasowników	218
XIV. <i>Kształcenie językowe</i> . Opowiadanie (narracja)	220
§ 55. Powtórzenie na końcu roku szkolnego	222
XV. <i>Kształcenie językowe</i> .	
Przekazujemy treść tekstu w stylu naukowym	231
DYKTANDA	233

Навчальне видання

Марія ІВАНОВА
Тереса ІВАНОВА-ХМЄЛЬ

ПОЛЬСЬКА МОВА

**Підручник для 6 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням польською мовою**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Польською мовою

Редактор О.М. Бойцун
Художнє оформлення С.І. Яблонська
Художній редактор І.Б. Шутурма

Формат 70x100^{1/16}. Ум. друк. арк. 19,44.
Обл.-вид. арк. 18,5.
Тираж 198 пр. Зам. 86-14.

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ «Львівська книжкова фабрика «Атлас»
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1110 від 08.11.2002

УДК 811.162.1(075.3)
ББК 81.415.3я72
I-21

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 07.02.2014 р. № 123)*

Наукову експертизу проводив
Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАНУ

Психолого-педагогічну експертизу проводив
Інститут педагогіки НАПН України

Експерти, які здійснювали експертизу:

- Л.І. Ніколаєнко* – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу західно- і південнослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАНУ;
- З.О. Шевченко* – кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії літературної освіти Інституту педагогіки НАПН України

Відповідальні за підготовку підручника до видання:

- Й.О. Кошкіна* – науковий співробітник Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України;
- О.Б. Хомяк* – методист вищої категорії відділу науково-методичного забезпечення змісту освіти загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською та іншими мовами національних меншин та освітніх зв'язків з діаспорою Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України

Іванова М.

I-21 Польська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл.
з навч. польською мовою / М. Іванова, Т. Іванова-Хмель. –
Львів : Світ, 2014. – 240 с.

ISBN 978-966-603-871-8

УДК 811.162.1(075.3)
ББК 81.415.3я72

ISBN 978-966-603-871-8

© Іванова М.С., Іванова-Хмель Т.М., 2014
© Яблонська С.І., художнє оформлення, 2014
© Видавництво "Світ", 2014

Навчальне видання

Марія ІВАНОВА
Тереса ІВАНОВА-ХМЄЛЬ

ПОЛЬСЬКА МОВА

**Підручник для 6 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням польською мовою**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Польською мовою

Редактор О.М. Бойцун
Художнє оформлення С.І. Яблонська
Художній редактор І.Б. Шутурма

Формат 70x100^{1/16}. Ум. друк. арк. 19,44.
Обл.-вид. арк. 18,5.
Додатковий тираж 22 пр. Зам. 86-14/2.

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ «Львівська книжкова фабрика «Атлас»
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1110 від 08.11.2002